

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI**

MANTIKSAL ATOMCULUĞA KARŞI BİR ELEŞTİRİ

Yüksek Lisans Tezi

Kürşat MARAL

Danışman
Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR

SAMSUN
2022

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI**

MANTIKSAL ATOMCULUĞA KARŞI BİR ELEŞTİRİ

Yüksek Lisans Tezi

Kürşat MARAL

Danışman
Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR

SAMSUN
2022

TEZ KABUL VE ONAYI

Kürşat MARAL tarafından, Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR danışmanlığında hazırlanan “MANTIKSAL ATOMCULUĞA KARŞI BİR ELEŞTİRİ” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 10/08/2022 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Lokman Çilingir Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sistematik Felsefe Ana Bilim Dalı		☐ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Hasan Aydın Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı		☐ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Arslan Samsun Üniversitesi Temel Bilimler Ana Bilim Dalı		☐ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY
... / ... / ...
Prof. Dr. Ali BOLAT
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır

İmza

21 /06/ 2022

Kürşat MARAL

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : MANTIKSAL ATOMCULUĞA KARŞI BİR ELEŞTİRİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 17/06/2022 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 6

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

İmza

21 /06 / 2022

Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR

ÖZET

MANTIKSAL ATOMCULUĞA KARŞI BİR ELEŞTİRİ

Kürşat MARAL
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Haziran/2022
Danışman: Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR

19. Yüzyıl'ın ikinci çeyreğinde, Frege'yle başladığı kabul edilen yeni bir anlayış felsefe sorunlarının dilden kaynaklı sorunlar olduğunu iddia etmiştir. Buna göre felsefenin çoğu sorunu, dilin yanlış anlaşılmasından kaynaklı sorunlardır. Sorunları aşmak için Frege, dilsel olarak anlam-gönderim, kavram-nesne ve kavramlar arası düzeyler gibi birtakım ayrımlar yapma yoluna gitmiştir. Daha sonra Russell, kendi adıyla anılan ünlü Russell paradoksunu tespit etmiş, bunun üzerine yeni bir çözümleme önerisi sunmuştur. Russell'in getirdiği yeniliklerden biri, tümcenin görünür biçiminin aslında gerçek biçimi olmayabileceğini bize göstermiş olmasıdır. Frege ve Russell'in bir nevi takipçisi olarak görebileceğimiz Wittgenstein'in ilk eseri olan *Tractatus Logico-Philosophicus*'u bu iki filozofun ışığında okumak mümkündür. Wittgenstein'in bu eserinde özellikle Frege ve Russell'in sentezini yaparak felsefi bir dil teorisi ortaya koyduğu söylenebilir. Ona göre felsefenin sorunları, dilin mantığının yanlış anlaşılmasından kaynaklanır. Gündelik dil, dilin mantığını gizler; yapılması gereken örtüyü kaldırmak ve örtünün altına odaklanmaktır, bu yolla da mantıksal bir dil kurmaktır. Bu bağlamda Wittgenstein dilin ve dünyanın mantık yoluyla kurulduğunu ve dilin de dünyayı resmettiğini söyler. Buna göre, yalnızca dünyanın olanaklı bir resmini sunan tümceler anlamlıdır. Dünyanın olanaklı resmini sunan önermeleri ise sadece doğa bilimleri ortaya koyar. Bu bağlamda felsefenin geleneksel uğraşları anlamsız bir kimliğe bürünür. Wittgenstein'in ilk dönem eseri olan *TLP*, günümüzde mantıkçı pozitivistler olarak anılan çevrenin dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda çevre, bir nevi Wittgenstein'in düşüncelerini uygulamaya geçirmeye çalışmıştır. Onlara göre de felsefenin tüm sorunları, dilin mantığını yanlış anlamaktan kaynaklanır; bu sebeple felsefeyi revize etmek gerekir. Bu maksatla ilk olarak metafizik ve felsefenin sınırlarının net bir biçimde çizilmesi gereklidir. Nihayetinde sınırların çizilmesi yoluyla bilimsel felsefe yapılabilir. Bu çalışmada açıklığa kavuşturmak istediğimiz konu, bahsi geçen filozofların yapmaya çalıştığı şeyin ne ölçüde gerçek dili yansıttığı ve bu dilin realiteyle ne ölçüde örtüştüğüdür.

Anahtar Sözcükler: Bilimsel felsefe, Dil-Dünya ilişkisi, Kavram, Mantık, Metafizik, Resim, Temel önerme

ABSTRACT

A CRITIQUE OF LOGICAL ATOMISM

Kürşat MARAL

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Philosophy
Master, June/2022

Supervisor: Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR

In the second quarter of the 19th century, a new understanding, which is accepted to have started with Frege, emerged and this understanding stated that the problems of philosophy were problems originating from language. According to this, most of the problems of philosophy stem from a misunderstanding of language. In order to overcome the problems, Frege made some linguistic distinctions such as meaning-reference, concept-object, and inter-concept levels. Later, Russell identified the famous Russell paradox, which is named after him, and offered a new analysis proposal on it. One of Russell's innovations is that he showed us that the apparent form of the sentence may not actually be its true form. It is possible to read *Tractatus Logico-Philosophicus*, the first work of Wittgenstein, which we can see as a kind of follower of Frege and Russell, in the light of these two philosophers. It can be said that Wittgenstein put forward a philosophical theory of language, especially by synthesizing Frege and Russell in this work. According to him, the problems of philosophy stem from a misunderstanding of the logic of language. Everyday language hides the logic of language; what needs to be done is to remove the veil and focus under the veil, in this way to establish a logical language. In this context, Wittgenstein says that language and the world are established through logic, and that language pictures the world. According to his theory, only sentences that present a possible picture of the world are meaningful. Only natural sciences put forward propositions that present a possible picture of the world. In this context, the traditional pursuits of philosophy take on a meaningless identity. *TLP*, which is Wittgenstein's first-period work, has attracted the attention of those who are known today as logical positivists. In this context, the environment has tried to put Wittgenstein's ideas into practice. According to them, all the problems of philosophy stem from misunderstanding the logic of language; Therefore, it is necessary to revise the philosophy. In this context, first of all, the boundaries of metaphysics and philosophy should be clearly drawn. Ultimately, scientific philosophy can be made through the demarcation of boundaries. What we want to clarify in this study is to what extent what the aforementioned philosophers are trying to do reflects the real language and to what extent this language overlaps with reality.

Keywords: Basic proposition, Concept, Language-World relationship, Logic, Metaphysics, Picture, Scientific philosophy

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Her insanın hayatında, mutlaka bir dönüm noktası vardır. Benim hayatımın dönüm noktasını felsefeyle tam anlamıyla tanışmam, felsefeye gönül vermem oluşturur. Fakat herkesin bileceği üzere, felsefede ilerlemek kolay değildir; sağlam rehberler gerekir. Böyle bir çalışma yapabilmış olmam, karşıma bu türden rehber insanların çıkması sayesinde gerçekleşti. Hayatımda kendime rehber edindiğim, bana eğitim hayatım boyunca yol gösteren insanlar oldu. İlk olarak böyle bir çalışma yapmama, eleştirel bir çözümleme önerisi sunarak beni böyle bir tez oluşturmaya teşvik eden danışmanım Prof. Dr. Lokman Çilingir'e, Wittgenstein'la tanışmama vesile olarak onu bana sevdiren gerek bir dost gerekse bir akademisyen olarak tavsiyelerini benden esirgemeyen, ailemden biri olarak gördüğüm Doç. Dr. Cengiz İskender Özkan'a, eleştirel düşünme becerisini kazanma sürecimde önemli bir katkısı olan, beni her aşamada, her konuda dinleyerek yardımcı olan Prof. Dr. Hasan Aydın hocama, hayatımın her alanında bana yardımcı olan, her zaman bana güvenerek arkamda duran Prof. Dr. Harun Tepe ve Doç. Dr. Berfin Kart Tepe hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum. Bu çalışma, onlar sayesinde var oldu.

Kürşat MARAL

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
1. GİRİŞ.....	1
2. MANTIKSAL ATOMCULUĞUN ORTAYA ÇIKIŞI.....	6
2.1. Bilim İçin Dilin Yeniden Revizyonu: Frege.....	6
2.1.1. Argüman ve Fonksiyon.....	7
2.1.2. Nesne ve Kavram.....	8
2.1.3. Anlam ve Gönderim.....	12
2.1.4. Frege Üzerine Bir Değerlendirme.....	18
2.2. Betimleyici Dil Kuramı: Russell.....	20
2.2.1. Russell Paradoksu ve Tipler Kuramı.....	20
2.2.2. Russell'in Epistemolojisi.....	22
2.2.2.1. Tanışıklık Yoluyla Bilgi.....	22
2.2.2.2. Betimleme Yoluyla Bilgi.....	23
2.2.3. "On Denoting" ve İdeal Dil.....	26
2.2.4. Russell Üzerine Bir Değerlendirme.....	31
3. MANTIKSAL ATOMCULUĞUN GELİŞİMİ.....	34
3.1. Dilde Sınır Sorunu: Erken Dönem Wittgenstein.....	34
3.1.1. Dünyanın Yapısı ve Dil-Dünya İlişkisi.....	35
3.1.2. Resim Kuramı.....	40
3.1.3. <i>Tractatus</i> 'ta Anlam Bölümlemesi.....	44
3.1.4. Felsefeye Yeni Görev.....	52
3.1.5. Wittgenstein Üzerine Bir Değerlendirme.....	57
4. MANTIKSAL ATOMCULUK VE VİYANA ÇEVRESİ.....	60
4.1. Metafiziğe Karşı Dilsel Savaş: Rudolf Carnap.....	60
4.1.1. Protokol Önergeler.....	60
4.1.2. Anlam, Doğrulanabilirlik ve Metafizik Eleştirisi.....	63
4.1.2.1. Sözcüklerin Anlamı.....	64
4.1.2.2. Tümcelerin Anlamı.....	66
4.1.3. Dilin Mantıksal Sentaksı.....	70
4.1.4. Carnap Üzerine Bir Değerlendirme.....	75
4.2. Dil, Doğruluk ve Mantık Üçgeni: Alfred Ayer.....	77
4.2.1. Metafizik Eleştirisi.....	77
4.2.2. Felsefenin İşlevi ve Felsefi Çözümlemenin Doğası.....	81
4.2.3. Etik Üzerine Meta-etik Bir Çözümleme.....	85
4.2.4. Ayer Üzerine Bir Değerlendirme.....	87
5. SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	94
ÖZ GEÇMİŞ.....	99

1. GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılda doğa bilimlerinde meydana gelen gelişmeler, felsefenin özerk bir disiplin olması fikri üstünde baskı kurarken, aynı zamanda, özellikle matematik gibi alanlarda ortaya çıkan sorunlar sebebiyle, bir felsefe zarureti de yaratmıştır (Glock, 2021: 58). Ortaya çıkan yeni gelişmeler ve yeni disiplinlerle birlikte birtakım sorunlar ortaya çıkmış ve bu sorunlar felsefeden yardım almayı zorunlu kılmıştır. Bunun açık bir örneği, matematiğin temellerine yönelik yaklaşımlarda görülebilir. Matematiğin temellerine yönelik ilk ciddi araştırmayı yapan kişi Bernard Bolzano'dur. Fakat onun çalışmaları, Aristotelesçi tasım mantığına bağlı gelişmiştir. Bir diğer isim olan Gottlob Frege ise, Aristoteles mantığına alternatif olarak yeni bir mantık sistemi geliştirmiştir ve bu sebeple bu araştırmalarda altın paydayı ona vermek gerekir.

Frege'nin matematiği sağlam temeller üzerine oturtma projesi, "mantıkçılık (*logicism*) olarak adlandırılır. Buna göre mantık, matematiğin bir dalı olmaktan çok, matematiğin güvenli bir temele oturtulacağı zemin olmalıdır (Glock, 2021: 61). O, matematiğin mantık temelinde açıklanabileceğini savunur. Fakat bu girişimde, kendi deyişimiyle önüne bir engel çıkar: dil engeli (Frege, 2019a: 22). Frege bu durumu aşmak için *Kavram Yazısı (Begriffsschrift)* adlı eserinde mantıksal, özel bir dil ortaya koyar. Tarhan'ın tabiriyle, Frege bu eserde geliştirdiği sembolik mantık dili sayesinde yargıların kavramsal bir analize tâbî tutulmasını mümkün kılmış ve yargıları özne ile yüklem arasında kopula ile kurulan bir bağıntı üzerinden ele alan klasik mantığın sınırlılığını aşmıştır (2019: 236). Ortaya konulan bu özel dil, belirli amaçlar için oluşturulmuştur; başka bir deyişle sadece kendisi için oluşturulan alanlarda iş görmektedir. Frege *Kavram Yazısı* ve gündelik dil arasındaki bağıntıyı, mikroskop ve gözün bağıntısına benzetir. Göz incelendiğinde gerek uygulama alanı gerekse koşullara uyum sağlama konusunda mikroskoptan fazlasıyla üstündür; ama Frege'nin tabiriyle bilimsel hedefler, bazı detaylar arasındaki farklılıklar söz konusu olduğunda gözün yetersizliği ortadadır (Frege, 2019a: 23). Gözün bu yetersizliğine nazaran mikroskop böyle bir durum için biçilmiş kaftandır; böyle bir durumda mikroskop gözden daha fazla kullanışlıdır. Buradan hareketle mikroskopun belirli bir amaç için yapıldığı söylenebilir. İşte Frege'nin, *Kavram Yazısı*'nda ortaya koyduğu dil de mikroskopa benzer. Birçok açıdan kullanışsız olabilir; fakat o, zaten belirli bilimsel amaçlar için oluşturulmuş yardımcı bir araçtır (Frege, 2019a: 23). Frege, ortaya

koyduğu bu yaklaşımla *linguistic turn* (dile dönüş hareketi) denilen yeni bir anlayışı ortaya çıkarmış ve en genel anlamda bu anlayış, felsefi sorunların dilden, dilin çok anlamlılığında kaynaklanan sorunlar olduğunu iddia etmiştir (Özkan, 2016: 125). Bu bağlamda ele aldığımız Frege’de bu çok anlamlılığı aşmak için ortaya koyduğu dil teorisinde birtakım ayrımlar yapmıştır. O, ilk olarak kavram (*begriff/concept*) ve nesneyi (*gegenstand/object*) birbirinden ayırmış; ikisinin farklı şeyler olduğunu dile getirmiştir. Bununla beraber önemli bir ayrımı da anlam (*sinn/sense*) ve gönderim (*bedeutung/reference*) arasında yapmıştır.¹ Frege’nin burada kullandığı yaklaşım, “kavramların kaplamı” anlayışı olarak ele alınabilir. Bu anlayış da aslında Russell paradoksuna giden yolu açmıştır. Russell paradoksunu kısaca şu soruyla özetlemek mümkündür: Kendi kendisinin elemanı olamayan kümeler kümesi, kendi kendisine eleman olabilir mi? Bu soruya evet yanıtı verilirse, kendi kendisinin elemanı olmaması gerekir; hayır yanıtı verilirse de kendi kendisine eleman olması gerekir. Her iki yanıt da aslında bizi çelişik sonuçlara götürmektedir. Russell bu paradoksu “Tipler Kuramı” vasıtasıyla çözmeye çalışmıştır.

Frege gibi Russell da biçimsel sistemini *ideal bir dil* olarak tasarlamıştır fakat ilgi alanını ondan geniş tutmuştur (Glock, 2021: 65). Geniş tutmasından kastımız şudur: Frege, sistemini belirli amaçlar için oluşturmuştur; bu amaç da matematiği sağlam temeller üzerine oturtmaktır. Oysa Russell, tekniklerini sadece matematiğin temellerine değil, Glock’un deyişiyle epistemoloji ve metafiziğin geleneksel problemlerine de uygulamıştır (2021: 65). Russell’ın ortaya koyduğu felsefe ise literatüre “mantıksal atomculuk” olarak geçmiştir. Aslında birtakım bilgi kuramsal sorunları çözmek için geliştirilen mantıksal atomculuk, analitik felsefe geleneğinin mantıkçı pozitivizm döneminde yer alan tüm filozoflar tarafından ortak bir yönetsel çerçeve olarak kabul görmüştür (Altınörs, 2003: 118).

Russell’a göre bir dil teorisinin geçerli olması için üç temel semantik soruna çözüm bulması gerekir. Bu sorunlardan ilki, bizim bu tez boyunca “ontolojik sorun” olarak adlandıracağımız varlık-yokluk sorunudur. Bu sorunun ortaya çıkmasının nedeni, varlık yüklemelerinin kullanımından kaynaklanır. İkinci sorun “gönderimsiz terimler sorunu” olarak anılır. Bu başlık altında içinde gönderimsiz terim geçen tümcelerın değerleri tartışmaya açılır. Örneğın “Dünya’ya en uzak gök cismi ‘Powehi’ karadeliğidir” tümcesinde geçen “Dünya’ya en uzak gök cismi” ifadesinin gönderimi

¹ Konuyu daha sonra detaylıca ele alacağımızdan dolayı burada kısaca bahsetmeyi yeterli gördük.

yoktur; bugünkü fizik bilgimize dayanarak evrenin sürekli genişlediğini bildiğimiz için, Dünya'ya en uzak zannedilen gök cisminin daha ötesinde bir cisim her zaman bulunabilir. İkinci sorun, içerisinde bu türden gönderimsiz ifadeler olan önermelerden kaynaklanır. Üçüncü sorun ise dolaylı anlatımlarda ortaya çıkar. Bir tümceyi dolaylı olarak aktarırken, tümcede herhangi bir değişiklik yapılması, tümcenin değerinin değişmesine neden olur mu? Örneğin “Sabahyıldızı Venüs'tür” diyen A kişinin bu tümcesini B kişisine akşam ve sabah yıldızının aynı şey olduğunu bildiğimiz için “A, akşam yıldızının Venüs olduğunu söyledi” şeklinde aktarmak nasıl bir sıkıntı doğurur? Bu başlık altında da bu türden sorulara yanıt aranır.

Mantıksal atomculuğun önde gelen temsilcilerinden biri olan Wittgenstein, erken dönem eseri olan *Tractatus Logico-Philosophicus*'un² önsözünde, felsefe sorunlarının soru olarak ortaya çıkmalarının nedeninin, dilimizin mantığını yanlış anlamamız olduğunu söyler (*TLP*: Önsöz). Dilin mantığını yanlış anlamak demek, aslında dil ile neyin söylenemeyeceğini bilmemek anlamına gelir. Yani dilin, dile getiremeyeceğini dile getirme çabası vardır. Felsefe sorunları, bilimsel sorunlar gibi ampirik yollarla çözülebilecek, deney ve gözlem yoluyla halledilebilecek sorunlar değildir (Grayling, 2008: 31). Felsefe sorunları kavramsal ve mantıksal sorunlar oldukları için, bu çerçevede çözülmesi gerekir. Fakat Wittgenstein'a göre bunlar sorun değildir; sadece sorun gibi görünürler. Bu bağlamda Wittgenstein'ın yapmaya çalıştığı şey, bu zamana kadar yapılan şeylerin nasıl yapıldığını açıklamak değil, bundan sonra yapılabilecek şeylerin sınırını belirleyerek, aynı hatalara filozofların artık düşmemesini sağlamaktır. *TLP*'yi aynı zamanda bundan sonra ortaya çıkacak her felsefi kuram için bir *prolegomena* olarak da görmek mümkündür. Buradan hareketle de Wittgenstein'ın Kantçı misyonu dilsel boyuta taşıyarak devam ettirdiği de söylenebilir.³

² Bundan sonraki bahsedişlerde *Tractatus Logico-Philosophicus* için *TLP* kısaltması yapılacak, aynı zamanda bu kitaba verilecek referanslar sayfa numarasıyla değil, kitabın kısaltması ve önerme numarasıyla verilecektir (Örn: *TLP*: 2.325).

³ Kant'ın misyonu, insan aklına sınır çizerek, onun neyi bilip neyi bilemeyeceğini belirlemek ve yeni bir metafizik kurmaktır. Aynı şekilde Wittgenstein'ın da misyonu dile sınır çizerek neyin söylenebilir neyin söylenemeyeceğini belirlemek, bu yolla da felsefede sorun gibi görünen şeylerin aslında sorun olmadığını göstermektir. Buradan hareketle her iki filozofun da yola çıkış noktasının aynı olduğu, Wittgenstein'ın akla çizilen sınırı dile taşıdığı söylenebilir. Fakat bu benzeşim, her iki filozofun da aynı sonuçlara ulaştığı anlamına gelmez. Pears'ın da dediği gibi bilgiyi güvenli bir temele yerleştirmeye çalışan Kant'ın aksine Wittgenstein'ın incelemesi mistisizm ve suskunlukla biter (Pears, 1985: 37). Yani Wittgenstein, Kant'ın ele aldığı sorunları dilsel bir bağlama taşıyarak farklı bir yolla yeniden ele almıştır.

Wittgenstein, *TLP*'deki iddialarının kesinliğinden emindir ve bu bağlamda felsefede ortaya çıkan tüm sorunlara aslında çözüm bulunduğunu iddia eder. Bu noktaya dikkat çekmekte yarar vardır. Zira Utku'nun da söylediği gibi felsefe aslında çözümlerin değil, sorunların tarihidir (Utku, 2014: 16). Daha açık bir ifadeyle felsefede çözüm olarak ortaya çıkan her şey, yeni soruları, yeni sorunları da beraberinde getirir. Bundan dolayı Wittgenstein'in iddiası oldukça büyük ve gerçekleştirilemeyecek bir ütopya gibi durmaktadır. Aynı zamanda Wittgenstein'in bu sorunları kitap boyunca ele almadığı da açıkça görülür. Peki, nasıl olur da buna rağmen o, bu sorunları kökten çözdüğünü iddia eder? Muhtemelen böyle bir iddiayı dile getirmesinin gerekçesi, tüm felsefe sorunlarının ortak karaktere sahip olduğunu düşünmesinden dolayıdır. Daha önce de söylediğimiz gibi, Wittgenstein'a göre felsefe sorunları, dilin mantığının yanlış anlaşılmasından kaynaklanır. Wittgenstein'in burada yaptığı şey, dilin mantığına yönelik soruşturma yapmak ve onu açığa çıkarmaktır. Yapılan bu iş sonunda da sorunların aslında sorun olmadığı görülecek, aynı zamanda dil bu çok anlamlılıktan kurtularak ideal hale gelecektir. Bundan dolayı en geniş anlamda bu Wittgensteinci projeyi dile sınır çizme yoluyla ideal bir dil ortaya koyma projesi olarak görmek mümkündür.

Yayımlandıktan sonra Viyana Çevresi filozoflarının dikkatini çeken *TLP*, Çevre'nin ana kaynağı konumuna gelmiştir. Çevre'nin başlıca amacı tutarlı bir ampirizm geliştirmektir; bunu yaparken de Frege, Russell ve Wittgenstein'dan ilham alarak deneyimin, gerçekliğin ve dilin yapı taşlarını tespit etmek amacıyla psikolojik değil mantıksal analiz yöntemini kullandılar (Glock, 2021: 74). Çevre, 1929 yılında kendi adıyla yayımlanan manifestosunda, felsefenin metafizikle ilişkisinin kesilmesi gerektiği görüşünü savunur ve felsefenin mantıksal ve dilsel analiz yoluyla bilimlere denetleme görevi üstlenmesi gerektiğini söyler (Hahn, Neurath ve Carnap, 2019: 52). Bu bağlamda onlar, metafiziği dışarıda bırakarak yeni bir felsefe kurma yoluna gitmişlerdir. Onlara göre metafizik önermeler, doğaları gereği mümkün deneyimin ötesinde olan önermelerdir ve bu sebepten ötürü doğrulanmaları mümkün değildir (Altuğ, 2016: 10). Aslında metafizik önermeler doğru ya da yanlış olamadıkları için de gerçek önermeler değil, "sahte önermeler"dir. Sahte önermeler ise anlamsız önermelerdir ki anlamsız önermelerin mantıkçı pozitivist çevrece felsefede yeri yoktur. Böylece felsefe, bu türden önermelerin tespitiyle metafizikten arındırılmış olur. Çevrenin metafiziği elemesi, Wittgensteinci bir eleme usulüdür; başka bir deyişle

çevrenin metafizik kavramından kastı, geleneksel felsefe, varlık ve varoluş sorunları, etik ve estetik, din vb.dir. Bu eleme sisteminin süzgeci ise mantık ve dildir. Buna göre felsefe artık düşünce ve idelerin doğrudan bir incelenmesi olarak görülmemiş, onların dil çerçevesinde bir incelenmesi olarak görülür. Çevrenin önde gelen filozoflarının Carnap ve Ayer olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Gerek ele alınan filozoflar gerekse Çevrenin yaklaşımı, dili ideal hale getirerek çok anlamlılıktan kurtarmaktır. Bununla beraber her birinin de aralarında ufak farklar olsa da kuramları birbirine yakındır. Bundan dolayı, tümünü “mantıksal atomculuk” çatısı altında ele almayı uygun gördük. Kurucu ve öncü olması sebebiyle araştırmamıza ilk olarak Frege ile başladık. Bu çalışmada açıklığa kavuşturmak istediğimiz şey, bahsi geçen filozofların yapmaya çalıştığı şeyin ne ölçüde gerçek dili yansıttığı ve bu dilin realiteyle ne ölçüde örtüştüğüdür. Bu amaçla çalışmamızda Frege, Russell, erken dönem Wittgenstein ve Viyana Çevresi filozoflarının (Carnap ve Ayer’le sınırlandırılmış bir şekilde) dil kuramları eleştirel bir tarzda çözümlemeye tabi tutulacaktır. Sonuç bölümünde ise ideal dilin olabilirliği tartışmaya açılacak ve belli başlı noktalar eleştirel bir biçimde irdelenecektir.

2019a: 31). Geleneksel çözümleme yöntemiyle, yani gündelik dilsel çözümlemeyle her iki tümceyi de ele alırsak, birinin etken, diğerinin edilgen olduğunu söyleyebiliriz. Özne-yüklem çözümlemesi açısından ise her iki tümcenin de farklı özne ve yüklemle sahip olduğu görülecektir. Fakat tümceler incelendiğinde, içeriksel bir fark olmadığı görülür; başka bir deyişle her iki tümcenin de söylemeye çalıştığı şey aynıdır. Bu iki tümce de her ne kadar farklı çatılarda olsalar da Frege'ye göre aynı kavramsal içeriğe sahiptirler; bununla beraber mantıksal çözümlenmeleri de aynıdır (Frege, 2019a: 32). Frege, yetersiz gördüğü bu geleneksel ayrımın yerine, matematikteki argüman ve fonksiyon ayrımından esinlendiği nesne ve kavram ayrımını koymuştur. Nesne ve kavram ayrımını ele almadan önce argüman ve fonksiyon ayrımına değinmekte yarar vardır.

2.1.1. Argüman ve Fonksiyon

Beanley Frege'nin çalışmasını anlamının anahtarının, onun matematikten mantığa doğru genişlettiği argüman-fonksiyon analizini kullanışı olduğunu söyler (2019: 54). Onun abartılı görünen bu ifadesi, aslında doğru bir saptamadır; çünkü daha sonra değineceğimiz “nesne ve kavram ayrımı”, “anlam ve gönderim ayrımı” doğrudan ve dolaylı anlatımlar” ve “kavramlar arası düzey ayrımı” gibi ayrımların tümü, temelde argüman ve fonksiyon ayrımına dayanır. Frege *Kavram Yazısı* adlı eserinde fonksiyon ve argümanı gazlardan verdiği bir örnekle açıklar. Bu örnek üzerinden ilerleyecek olursak, “Hidrojen gazı karbonik asit gazından daha hafiftir” önermesinde geçen “hidrojen gazı” ifadesini “oksijen” veya “azot” ifadeleriyle değiştirmek pekâlâ mümkündür. Frege bu durumda ortaya çıkan tümcelerin anlamlarının değiştiğini söyler. Başka bir deyişle tümce içerisinde belirli parçaları değiştirerek anlamı değiştirmek mümkündür. Bu bağlamda Frege hidrojen ve karbonik asit gazı ifadelerini argüman, “daha hafiftir” ifadesini ise fonksiyon olarak adlandırır (Frege, 2019a: 47). Sluga Frege'nin kökensel olarak matematiğe dayanan bu ayrımı kendi amaçları doğrultusunda dilsel bir genelliğe kavuşturduğunu söyler (1999: 85). Toparlayarak söyleyecek olursak, her tümce iki parçaya ayrılabilir: İlki sabit bileşendir ve ilişkiler bütünü temsil eder. İkincisi ise tümce içinde değişkendir ve adları, yani nesnelere temsil eder. Bu bağlamda örneğimizden hareketle “Hidrojen gazı” ve “karbonik asit” ifadeleri birer argümandır; değişkendirler ve yerlerini farklı adlar alabilir, “daha hafiftir” ifadesi ise tümce sabitidir; bu tümce aynı zamanda mantıksal olarak “ x y'den hafiftir” şeklinde de yazılabilir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere

fonksiyon bir ilişkiyi –örneğimiz özelinde bir şeyin bir şeyden hafif olduğunu– dile getirir. Fonksiyon, tümcenin doymamış parçasıdır; başka bir deyişle tek başına sadece belirsiz bir ilişkiyi ifade eder. Örneğin “ x ölümlüdür” bir fonksiyondur; bir şeyin ölümlü olduğunu söyler, fakat neyin ölümlü olduğunu söylemez. Argüman ise fonksiyonu doyuran, tümcenin doymuş parçasıdır. Argümanı fonksiyona örneğimiz üzerinde uygularsak ve x yerine “Sokrates” özel adını koyarsak karşımıza “Sokrates ölümlüdür” yargısı çıkar. Bu da aslında tamamlanmış bir tümcedir. Buradan hareketle argüman ve fonksiyonun bir araya gelerek tümceyi meydana getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü ne “Sokrates” özel adı, ne de “ x ölümlüdür” fonksiyonu tek başına bir tümcedir. Ancak bu ikisi bir araya geldiğinde bir tümce meydana gelir. Frege’nin deyişiyle argüman fonksiyona ait olmamakla birlikte, onunla tam bir bütün oluşturur; çünkü tek başına fonksiyon eksik, tamamlanması gereken, doymamış bir parçadır (2019b: 25).

Fonksiyonun argümanla tamamlandığı duruma Frege “fonksiyonun bu argüman için değeri” demektedir. Buna göre her fonksiyon, tamamlandığı argümana göre değer alır. Örneğin “ $2+x=7$ ” önermesinde x yerine 5 rakamını koyduğumuzda fonksiyon bu argüman için doğru değeri alır; bunun yerine 4 rakamını koyduğumuzda fonksiyonumuz bu argüman için yanlış değeri alır. Matematik özelinde yapılan bu ayrımlar, Frege’nin dil teorisine nesne ve kavram ayrımı olarak yansımıştır.

2.1.2. Nesne ve Kavram

Frege’nin dil teorisinde yaptığı nesne ve kavram ayrımını, matematikteki argüman ve fonksiyon ayrımının bir uzantısı olarak düşünmek mümkündür. Çünkü argüman için söylenen her şey, nesne için de geçerlidir. Yani argüman gibi tümcede nesneyi temsil eden özel ad da doymuştur. Basit özne-yüklem biçiminde kurulmuş tümcelerde, özne konumunda özel ad, özel adın yerini tutabilen zamirler veya “Türkiye’nin başkenti” gibi betimlemeler yer alabilir (İnan, 2018: 43). Aynı şekilde fonksiyon için söylenen her şey, yine kavram için geçerlidir; yani kavram tümcenin doymamış parçasını temsil eder. İnan’ın deyişiyle kavramların doymamış olmaları, sonlu sözcük sayısından sonsuz tane tümce üretmemizi sağlar (2018: 44). Burada dikkat edilmesi gereken konu özel adın ya da betimlemelerin tek bir nesneye gönderim yapmasıdır. Yani “Aristoteles, Sokrates” gibi özel adlar, “Türkiye’nin başkenti, İngiltere Kraliçesi” gibi betimlemeler tek bir nesneye gönderim yapar. Kavram ise Gözkân’ın deyişiyle birden fazla nesneye uygulanabilir (2017: 47). Aslında bir

kavramla sayısız tümce üretmemizi sağlayan şey de kavramların bu özelliğidir. Örneğin “filozof” kavramının önüne farklı farklı özel adlar konularak sayısız tümce elde edilebilir. Özel ad ve kavram arasında altına düşme ilişkisi bulunur. Başka bir deyişle tümcenin doğruluk değerine göre nesne ya kavramın altına düşer ya da düşmez. Kavramlar, düşüncelerin birliğini garanti eder ve dolayısıyla onların düşüncenin parçalarını bir arada "tuttuğu" söylenebilir (Reichard, 2014: 216). Özel adların her ne kadar kendi başına bir anlamı olsa da işlevleri pek yoktur. Aynı şekilde özel adın özelliklerini belirleyen de kavramlardır. Bundan dolayı, Reichard’ın bu saptamasına hak vermek gerekir. “Aristoteles filozoftur” tümcesi Aristoteles gerçekten bir filozofsa doğrudur; tümcemiz doğru olduğundan dolayı da Aristoteles özel adı “filozof” kavramının altına düşer. “Einstein bir kimyagerdir” tümcesi ise, Einstein fizikçi olduğu için yanlıştır; bundan dolayı Einstein özel adı “kimyager” kavramının altına düşmez.

Frege’ye göre kavramlar doğası gereği yüklemeldir (2010: 108). Özel adlar ise tümce içerisinde yüklem konumunda bulunamazlar. Burada “İyi de özel adlar da yüklem konumunda kullanılabilir, bu yüzden Frege’nin ayrımı yetersiz ya da yanlıştır” gibi bir itiraz gelebilir. Nitekim bu itirazın haklılık payı da vardır. Örneğin “Büyük İskender’in hocası Aristoteles’tir” tümcesinde, yüklem konumunda gerçekten de bir özel ad bulunur. Peki, bu ve bunun gibi pek çok aykırı örnekten hareketle Frege’nin kuramının çelişkili olduğu söylenebilir mi? Bu soruya yanıtımız hayır olacaktır; çünkü Frege bu şekilde düşünen herkesin hata yaptığını ve “-dir” ekinin kullanımında ayırım yapmayı ihmal ettiğini söyler (Frege, 2010: 105).

Frege, “-dir” ekinin birbirinden ayrı iki kullanımı olduğunu söyler; bunlardan ilki kopula⁴ olarak kullanımınıdır (Frege, 2019b: 85). Buna örnek olarak “Sokrates insandır”, “Aristoteles filozoftur” gibi tümceler verilebilir. Burada tümcemiz bir özel ad ve bir kavramdan meydana gelir; bundan dolayı da her ikisi arasında altına düşme ilişkisi vardır. Bu ek ikinci olarak da bir eşitlik belirtmek için kullanılır. Örneğin “Sabah yıldızı Venüs’tür” tümcesinde geçen “-dir” eki, bu iki şeyin eşit, yani aynı olduğunu söyler. Burada dikkat çeken şey, tümcenin formatının yukarıda aykırı olarak sunduğumuz tümcelerle aynı olmasıdır. Fakat bu tümce, altına düşme ilişkisi ifade etmekten çok bir eşitlik yargısı bildirir. Yani tümce bu iki şeyin birbiriyle aynı şey

⁴ Almanca’da “*ist*” İngilizce’de “*is*” olarak kullanılan “-dir” eki, kopula olarak kullanıldığında özne ve yüklem arasında ilişki kurmayı sağlamaktadır.

olduğunu; aynı şeye gönderim yaptığını söyler.⁵ Bu iki kullanımı birbirinden ayırt etmenin yolu ise tümce içerisinde özne ve yüklem konumunda bulunan sözcüklerin yerini değiştirmektir. “Sokrates insandır” tümcesinde kullanılan ekin kopula mı yoksa bir eşitlik mi olduğunu anlamak için, tümceyi “İnsan Sokrates’tir” şeklinde yazmamız yeterlidir. Tümce bu haliyle insan olan şeyin sadece Sokrates olduğunu söyler ki bu da aslında bir tür saçmalaktır. Bundan dolayı tümcemizde kullanılan ek, bir kopuladır. Ama “Sabah yıldızı Venüs’tür” tümcesini “Venüs, Sabah yıldızı’dır” şeklinde yazdığımızda herhangi bir sorun ortaya çıkmaz.

Kavram ve nesne arasındaki bir diğer ayrım da “vasıf” ve “özellik” ayrımıdır. Kavramların vasıfları vardır; nesnelere ise özellikleri vardır. Vasıf, bir kavramı oluşturan veya tanımlayan kavramlar anlamında kullanılmaktadır; örneğin “insan” kavramının vasıfları, memeli, iki ayaklı canlı, ussal, vb. olabilir (Gözkân, 2017: 47). Ama burada kavramın vasfı ya da vasıflarının altına düşen nesne ya da nesnelere özelliklerini belirlediğini söylemek gerekir. “Kırmızı çizgili araba” kavramının, “kırmızı olma”, “çizgili olma” ve “araba olma” şeklinde üç vasfı bulunur. Aynı zamanda bu vasıflar, kavramın altına düşecek olan nesnelere özellikleridir. Yani bu kavramın altına düşecek nesnelere hem kırmızı olması hem çizgili olması hem de araba olması gerekir.

Şu ana kadar “-dir” ekinin kullanımından bahsettik; bu ekin eşitlik belirtmesinin yanında, özel adlar ve kavramlar arasında bağlantı kurduğunu, özel adların da tümcenin doğruluk değerine göre kavramın altına düştüğünü veya düşmediğini söyledik. Buraya kadar olan kısım, klasik özne-yüklem çözümlemesiyle benzer özellikler taşımaktadır; Frege’nin farkını ortaya koymak için, klasik çözümlemenin yetersiz kaldığı tümel ve tikel önermeleri de ele almak gerekir. Frege’ye göre kavramlar normal koşullarda nesnelere özellik yüklememizi sağlayan terimlerdir (İnan, 2018: 46). Örneğin “*Powehi* bir karadeliktir” tümcesinde, *Powehi*’ye karadelik olma özelliği yüklenmiştir. Burada *Powehi* özel adı bir nesneye, “karadelik” kavram terimi de bir kavrama gönderim yapar. *Powehi* gerçekten de “karadelik” kavramının altına düşüyorsa tümce doğrudur, aksi hâlde yanlıştır. “Tüm insanlar ölümlüdür”

⁵ Gönderim konusu bir sonraki başlık altında detaylıca ele alınacaktır; fakat adı geçmişken kısa bir değinmekte yarar vardır. Frege, tümce, özel ad ve kavramın anlamını ve gönderimini birbirinden ayırır. Burada konumuz özel adlar olduğu için, sadece onların gönderiminden bahsetmek yeterlidir. Frege için bir özel adın gönderimi, tümcede yerini tuttuğu nesnedir. Örneğin “Aristoteles” özel adı, tarihte gerçekten yaşamış, Atinalı, Büyük İskender’e hocalık yapan kişiyi temsil eder; yani ona gönderim yapar.

tümcesine bakıldığında, yukarıdaki tümceyle aynı sentaktik biçime sahipmiş gibi görünür. Ama bu Frege'ye göre yanlıştır; çünkü buradaki “tüm”ün tümce içindeki işlevi, “*Powehti*”nin işlevi gibi değildir. İlki bir nesneye gönderim yaparken, diğerrinin gönderimi bir nesne değildir. Bu ve bunun gibi tümceler, basit özne-yüklem biçiminde kurulmuş tümceler değildir; bu tümceyle dile getirdiğimiz düşünce bir nesne hakkında değil, bir kavram hakkındadır (İnan, 2018: 46). “Tüm insanlar ölümlüdür” derken, ölümlü kavramının tüm insanlar için geçerli olduğu söylenmek istenir. Başka bir deyişle “insan” kavramının altına düşen her nesne, “ölümlü” kavramının da altına düşer.

Bu gibi karışıklıkları aşmak açısından Frege kavramları birinci ve ikinci düzey olmak üzere ikiye ayırır. Birinci düzey kavramlar, altına nesne düşen kavramlardır. Klasik biçimde yazılan tüm örnekleri bu kategori altında değerlendirmek mümkündür. Bunun haricinde niceleyiciler ve varlık-yokluk yüklemeleri ikinci düzey kavramlardır. Bu ayırmada dikkat edilmesi gereken şey, birinci düzey kavramların altına nesnelere düşerken, ikinci düzey kavramların altına birinci düzey kavramlar düşer. Frege, 1891 yılından sonraki bir tarihte Peano'ya yazdığı bir mektupta, pek çok mantıkçı ve felsefecinin varoluşsal, yani tikel yargıları açıklama hususunda tatmin edici düzeyde bir açıklama ortaya koymadıklarını söyler (Yıldırım, 2015: 168). Bu konuda Frege'nin düşüncesine en fazla yaklaşan kişinin ise Kant olduğu söylenebilir. Nitekim Sluga'nın deyişle Frege ve Kant varoluşun herhangi bir şeyin özelliği ya da yüklemi olmadığı konusunda uzlaşır (1999: 88). Fakat bu uzlaşma, ikisinin de tamamen aynı düşündüğü anlamına gelmez; nitekim Frege Kant'ın aksine, varoluşsal her yargının, bir fonksiyon ya da kavram hakkında ortaya konulan bir tümce olduğunu söyler.⁶ Başka bir deyişle Frege yaşamda sıklıkla kullandığımız varlık-yokluk yüklemelerinin ikinci düzey kavramlar olduğunu söyler; yani bu kavramlar bir nesne üzerine değil, bir kavram üzerine konuşabilmemizi sağlayan kavramlardır. Buradan hareketle Frege'nin kendinden önceki felsefe tarihine de bir eleştiri getirdiği söylenebilir. Nitekim ona göre filozoflar bu yüklemi/yüklemleri sürekli nesnelere uygulamışlardır. Fakat bu

⁶ Kant ve Frege arasında bu türden bir ayrılmanın olmasının sebebi, onların yargılara yönelik kavrayışlarıdır (Sluga, 1999: 88). Kısaca hatırlayacak olursak, Kant yargıları analitik ve sentetik olmak üzere ikiye ayırmıştı. Varoluşsal yargılar ise ona göre analitik değil sentetiktir. Aslında Kant'ın bu tür bir yargıda bulunmasının sebebi, aritmetiğin yargılarının sentetik olduğunu düşünmesinden dolaydır (Sluga, 1999: 88). Ancak hatırlarsak Frege'nin zaten asıl amacı, aritmetiğin yargılarının sentetik değil analitik olduğunu göstermektir. Bundan dolaydır ki, Frege bu konuda kısmi uzlaşım haricinde Kant'ın tam karşısında konumlanır ve varoluşsal yargıların analitik olduğunu söyler.

yüklem/yüklemler, bir kavramın dolu ya da boş olduğunu nitelermeye yarar. Örneğin “Bu telefon vardır” gibi bir tümce, Frege açısından yanlış bir şekilde kurulmuştur ve bu şekilde kurulan her tümce hatalıdır. Çünkü “varlık” yüklemeleri, bir nesneyi nitelermeyemez. Bunun gibi “Ali vardır”, “Tanrı vardır” gibi tümceler de ona göre hatalıdır. Fakat gündelik dil çerçevesinden bakıldığında, her iki tümcenin de bize gayet anlamlı geldiği görülecektir. Başka bir deyişle bu tümceler kurulduğunda gayet kolay ve net bir biçimde onları anlamak mümkündür. Nitekim Frege’de bu tarzda gelebilecek eleştirileri kabul eder. Fakat burada kastedilen şeyin, mantıksal olarak bizim anladığımız şey olmadığını söyler. Başka bir deyişle, varlık yüklemiyle beraber kullandığımız özel isimler, aslında bir kavram görevi görürler. Örneğin, “Ali vardır” denildiğinde, kastedilen bir nesne değil bir kavramdır. Yani aslında bu tümce kurulduğunda, “Ali” kavramının altına düşen en az bir nesne olduğu söylenmek istenir.⁷ Bu bağlamda Frege, gerçekliği ve varoluşu ya da varlığı birbirinden ayırmaktadır (Özdemir, 2015: 170). Gerçeklik reel olanla alakalıdır; bundan dolayı birinci düzey kavramlar, reel olan alandır. Birinci düzey kavramlar, nesnelere yüklenir; yani bunlar nesnelere özellikleridir. Bundan dolayı da onların gerçek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Oysa varlık ikinci düzey bir kavramdır; kavramların özelliklerini belirler, kavramlar ise maddesel olmaktan çok zihinseldirler.

2.1.3. Anlam ve Gönderim

Frege 1891 yılında Husserl’e yazdığı mektupta, tümcelerin, özel adların ve kavramların anlam ve gönderimlerini birbirinden ayırmıştır (Frege, 2009: 149). Daha sonra 1892 yılında yazdığı “Anlam ve Gönderim Üzerine (*Über Sinn und Bedeutung*)” adlı makalesinde de bu ayrımı pekiştirmiştir. Her ne kadar konumuz anlam ve gönderim olsa da bu başlık altına ideaları da eklemek gerekir. Sebebine gelince, Frege aslında anlamı, ideaların ve gönderimin tam ortasında konumlandırır.

Frege, “Anlam ve Gönderim Üzerine” adlı makalesine, daha önce “Kavram ve Nesne Üzerine” adlı makalesinde ele aldığı özdeşlik sorununa değinerek başlar (Frege, 2019c: 51). Hatırlarsak Frege açısından iki tip özdeşlik ifadesi olduğunu söylemiştik. İlk tip özdeşlikler, aslında modern terminolojideki totolojilerdir. “Immanuel Kant, Immanuel Kant’tır”, “Sokrates, Sokrates’tir” gibi yargılar, ilk tipe örnek olarak verilebilir. Bu yargı formunu mantıksal olarak “a=a” biçiminde de gösterebiliriz. Bu

⁷ “Ali vardır” tümcesi aslında tek bir Ali’nin olduğunu söylemez; başka bir deyişle biricik bir nesneden bahsetmez. İngilizcede söylersek böyle bir tümcede kastımız “the Ali” değil, “a Ali”dir.

şekilde kurulan tümceler, bilgimizi hiçbir şekilde genişletmezler. İkinci tip özdeşlikler ise mantıksal olarak “a=b” şeklinde gösterilebilir. “Yaşar Kemal İnce Memed’in yazarıdır”, “Aristoteles Büyük İskender’in hocasıdır” gibi ifadeler de ikinci türe örnek olarak gösterilebilir. Bu türden özdeşlikler ise bilgimizi genişletme özelliği taşır. Bu tür eşitliklerin bilgisel bir değer taşımasının nedeni, anlamsal boyutları sebebiyledir. Kenny’nin deyişiyle bir özdeşlik ifadesinde gönderimi aynı olup farklı anlamlara sahip iki ad varsa, bu ifade bilgi vericidir (2000: 127). Bu bağlamda Frege, anlam (*Sinn*), gönderim (*Bedeutung*) ve ideayı (*Anschaung*) birbirinden ayırır (Frege, 2019c: 52-53).

İlk olarak ideayı ele alarak başlamakta yarar vardır. Bir sözcük dile getirildiğinde, karşıdaki kişinin sözcüğü duyduğu zaman zihninde oluşan imgeye “idea” denilir (Gökel, 2019: 654). Örneğin “Sokrates” özel adını duyduğumuzda, benim zihnimde sakallı bir insan canlanırken, sizin zihninizde farklı bir şey canlanabilir. Buradan hareketle, ideanın gündelik yaşantımızla, kültürel etkileşimlerimiz ve eğitimimizle de yakından alakalı olduğu görülecektir. Çünkü ilk defa karşılaşılan bir şeyin zihinsel bir imgesi olmaz. Aynı zamanda Frege bu zihinsel imgelerin göreceli olduğunu, kişiden kişiye değişebileceğini, hatta kişinin kendi zihninde de zaman içerisinde değişebileceğini öne sürer (Frege, 2009: 336).⁸ Gökel’in deyişiyle belirli bir zamanda bir kişinin zihninde X ideasının oluşumuna neden olan bir nesne, başka bir zamanda Y ideasının oluşumuna sebep olabilir (2019: 654). Aslında Frege idealara karşı bir nevi Protagorasçı bir tavır takınır. İdealar söz konusu olduğunda Frege açısından ölçü insandır. Örneğin X kişisine göre Z kişisi oldukça zeki biriyken, Y kişisine göre Z kişisi zeki biri değildir. Buradan da hareketle aslında ideaların psikolojik bir yönünün de olduğu görülür. Frege, burada ortaya çıkan farkın ilişkilendirme biçiminden kaynaklı olduğunu söyler ve örnek olarak Büyük İskender’le özdeşleşen at cinsi “Bucephalus”u örnek gösterir; buna göre bir ressamın, bir süvarinin ve bir zooloğun bu isimle ilişkilendirecekleri fikirler de farklı olacaktır (Frege, 2019c: 55-56). Rızvanoğlu, Frege açısından idenin dört özelliği olduğunu söyler; birincisi, ideler duyusal değildir, ikincisi ideler ona sahip olan insandan

⁸ Aslında buradan hareketle, Frege’nin Platon’un “idea” kavramının tam karşısı bir idea anlayışı geliştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Hatırlatacak olursak Platon için idealar, değişmez, hep aynı kalan şeylerdi. Bu özellikleri de aslında onların zamansal olmadıklarını gösterir. Oysa Frege’nin bu kavramı kullanımı, Platon’la taban tabana zıttır. Ona göre idealar zihinden zihne değişebilir; aynı zamanda aynı zihin içinde de zamansal olarak değişebilir. Yani Frege açısından idealar zamana tabidir.

bağımsız değildir, üçüncüsü ideler için bir taşıyıcı olmak zorundadır ve son olarak da aynı ideye iki kişi sahip olamaz; ideler öznedir (2019: 197).

Anlam ise idealardan farklı olarak nesnedir; yani kişiden kişiye değişmez. “Sokrates” özel adının anlamı aslında bizi Sokrates diye isimlendirilmiş olan nesneye götürmeye yarayan bir sunum kipinden geçer (Gökel, 2019: 656). Bunun yanlış anlaşılması da gerekir; aslında anlam gönderime bağlı değildir. Rızatepe bu durumun açık bir örneği olarak Babiller tarafından Venüs’ün iki tür adlandırılışına bakmamızın yeteceğini söyler (1989: 51). Buna göre Babiller üç ayrı gözlem sonucu, aynı cisim farklı üç cisim zannederek “Sabah Yıldızı”, “Akşam Yıldızı” ve “Venüs” olarak adlandırmışlardır. Buradan anlaşılan eskiden beri ayrı gök cisimlerini incelediklerini sanarak Akşam Yıldızı ve Sabah Yıldızı’nı inceleyenlerin aslında söz konusu betimlerin imlemini hiç bilmemiş olduklarıdır; çünkü bilselerdi, bu şekilde bir adlandırma da yapmazlardı (Rızatepe, 1989: 52). Aslında bu adlandırmada söz konusu olan nesne, aslında yıldız değil bir gezegendir. Bu sebeple Dummett, anlamın gönderime bağlı olmadığını açık bir şekilde görülebileceğini söyler (1993: 97). Ama onların gönderimi bilmemeleri, anlamını bilmediklerini göstermez; tam tersine anlamı bilmenin gönderimi bilmekle ilişkili olmadığını gösterir. Başka bir deyişle gönderim, anlam için gerek-koşul değildir. Buradan hareketle de aslında sözcüklerin tek bir gönderimi olup birden fazla anlamı olabileceği gibi, hiçbir gönderiminin olmayıp da bir anlamının olabileceği anlamı çıkarılabilir (Rızvanoğlu, 2019: 193). Bu örnekten hareketle aslında bir nesneyi birden fazla özel adın da temsil edebileceği gerçeği açığa çıkar; fakat dikkat edilmesi gereken şey, aynı nesneyi temsil etseler de bu özel adların anlamlarının farklı olduğudur. Buradaki farkı Dummett’in deyişiyle metaforlaştırırsak, gönderimi aynı olan ama anlamları farklı olan iki özel ad, aynı rotaya giden farklı yollara benzer (1973: 96).

Frege’nin kurduğu ideal dilde, sözcüklerin çokanlamlılığına yer yoktur; fakat nesnelerin farklı anlamlara gelen sözcüklerle adlandırılması bir sorun teşkil etmez (Yıldırım, 2017: 167). Aslında ikinci türden eşitlik imleri söz konusu olduğunda, Frege’nin meseleyi çekmeye çalıştığı yer de burasıdır. O “Anlam ve Gönderim Üzerine” adlı makalesinde aslında ikinci türden eşitlik ifadeleriyle, anlamın birliğini değil, gönderimin birliğini kastettiğini söyler (Frege, 2019c: 52). Koç, Frege için anlam ve gönderimden bahsedildiğinde dikkate alınması gereken nesnenin dışarıda gerçekliğe sahip bir nesne olmadığını söyler (Koç, 1997: 53). Bu düşüncenin anlam

söz konusu olduğunda doğruluğu kabul edilebilir. Hatta Frege, “‘Odysseus’ isminin bir gönderimi olsun ya da olmasın, bundan ayrı bir şekilde her zaman bir anlamı olacaktır” der (Frege, 2019c: 59). Bu bağlamda bir özel adın anlama sahip olması için gönderime sahip olması gerekmediği sonucu ortaya çıkar. Fakat gönderim söz konusu olduğunda aynı şeyler söylenemez. Zira Frege’den yapacağımız bu alıntı da yargımızın temellendirilmesi açıkça görülecektir:

Teleskopla yapılan bir Ay gözleminde, “Ay” özel adının gönderimi gözlenen nesne olarak Ay’dır; gözlemcinin retinal imgesinde ortaya çıkan tümüyle özneldir, yani tasarımdır; teleskopun merceğinde ortaya çıkan gerçek imge ise ikisinin arasındadır, tasarım gibi öznel değildir, ama nesnenin kendisi de değildir, bu ise “anlam” a karşılık gelir (Frege’den aktaran Gözkân, 2017: 50).

Buna paralel olarak kendi örneğimizi oluşturacak olursak, bir film çekiminde kamera karşısındaki oyuncular gönderime karşılık gelir; kameradaki yansımaları ise anlamdır. Yönetmenin bakış açısına göre gördükleri, zihninde canlananlar ise idealara karşılık gelir. Etraftaki birçok insanın bakış açısında ve algılamasında farklılıklar olacağı için, zihinsel durumları da farklı olacaktır, bu onların ideasıdır; fakat bakış açıları ne olursa olsun, aynı şeye bakıldığından dolayı, bu anlamı temsil eder. Anlam, daha önce de söylediğimiz gibi ne nesnenin kendisidir ne de idea gibi özneldir. Konumuz açısından gönderime bakıldığında, aslında onun için somut bir gerçekliğin varlığının önemi görülecektir. Bundan dolayıdır ki aslında Koç’un saptaması pek de yerinde olmayacaktır.

Anlam ve gönderim söz konusu olduğunda gerek kavramların gerek özel adların gerekse tümcelerin anlamlarını ve gönderimlerini Frege birbirinden ayırır. Ama anlam meselesinde sözcüklerin ve tümcelerin anlamlılığı aynı türden değildir (Denkel, 1989: 25). Çünkü anlam açısından aslanan düşüncedir ve tek bir sözcük tüm düşünceyi iletmede yetersiz kalır. Düşünce ise tümcenin parçalarının anlamlarının bir araya gelmesiyle oluşur. Literatürde buna “anlamın bileşimselliği ilkesi” denir. Bu ilkeye göre bir tümcenin anlamı, o tümcenin oluşturucu parçalarının anlamlarına bağlıdır; onların bir bileşiminden meydana gelir. Düşüncenin nesnel oluşuna yönelik, farklı dillerde yazılmış iki tümce örnek verilebilir. “Kar beyazdır” tümcesi, İngilizce olarak “Snow is white” şeklinde ifade edilir. Dikkat edilirse, bu iki tümce hem gramatik olarak hem de kelime seçimi olarak birbirinden farklıdır. Ama düşünce olarak incelendiğinde, ikisinin de kastettiği şey aynıdır. Düşüncenin bu özelliği sebebiyle

Gökel onun dil-üstü bir şey olduğunu ve reel alemde farklı olarak bir de düşünceler alemi olduğunu söyler (Gökel, 2019: 658).

Gönderimi ele alışımız da genel hatları itibariyle anlamla aynıdır. Zira ilk olarak tümcenin gönderimiyle parçalarının gönderiminin ayırt edilmesi gerekir. Bir tümce en az bir özel ad ve bir kavramdan oluştuğuna göre, tümcenin parçalarının kendine ait bir gönderimi vardır. Örneğin “Aristoteles filozoftur” tümcesinde “Aristoteles” özel adı, tarihi bir kişilik olan ünlü düşünür Aristoteles’e gönderim yapar. Başka bir deyişle bu özel ad, ünlü düşünürün dildeki temsilidir. “..... filozoftur” kavram terimi ise filozoflar kümesine, yani kümenin kaplamına gönderim yapar. Son tahlilde bu ikisi birleşerek “Aristoteles filozoftur” tümcesini meydana getirir; tümcenin gönderimi ise doğruluk değeridir (Frege, 2019c: 60). Yani her tümce doğru ya da yanlışta gönderim yapar. Burada Aristoteles gerçekten de bir filozof olduğundan, tümcemiz doğruya gönderim yapar. Ama Aristoteles özel adı yerine Einstein özel adını koyarsak, tümcemiz yanlışta gönderim yapar. Peki, her tümcenin doğru ya da yanlış bir gönderimi var mıdır? Bu soruya hayır yanıtını vermemiz gerekir. Bir tümcenin gönderiminin olması için, içinde geçen parçaların da gönderime sahip olması gerekir. Kavram göz önüne alındığında, her halükârda gönderimi olacaktır. Fakat nesne için aynı durum söz konusu değildir. Başka bir deyişle her özel adın nesnel bir gönderimi yoktur. Örnek verecek olursak, “Unicorn dört ayağa sahiptir” önermesinde, “..... dört ayağa sahiptir” kavram terimi, bu kümeye gönderim yapar. Ama unicornun en azından reel dünyada nesnel bir gönderimi yoktur; yani bu gönderimsiz bir terimdir. Bu ve bunun gibi gönderimsiz terim içeren tümceler söz konusu olduğu zaman, tümcenin gönderiminden söz edilemez. Başka bir deyişle tümce içinde geçen ifadelerden bir tanesinin gönderimi yoksa, tümcenin bütüncül bir gönderiminden söz edilemez ve buna “gönderimin bileşimselliği ilkesi (*salva veritate*)” adı verilir (Frege, 2019c: 61). Gönderimin bileşimselliğini ise Frege’nin kuramının daha iyi anlaşılması için ikiye ayırmakta yarar vardır. Gönderim açısından iki tür bileşimsellik vardır; ilki nesnel bileşimselliğidir. Daha önce de söylediğimiz gibi, birbiriyle aynı gönderime sahip olan özel adlar vardır. Örneğin Aristoteles ve Büyük İskender’in hocası terimleri eşdeğer gönderimlere sahiptir. Nesnel bileşimselliği ilkesi gereği, tümce içinde bu ikisi birbiri yerine kullanılabilir. Yani “Aristoteles akıllıdır” tümcesinde “Aristoteles” adı yerine “Büyük İskender’in hocası” terimini koyarak tümceyi “Büyük İskender’in hocası akıllıdır” şeklinde yazdığımızda da tümcenin gönderimi değişmeyecektir. Daha

açık bir ifadeyle, ilk tümce doğruysa, ikinci tümce de doğrudur; ilk tümce yanlışsa ikinci tümce de yanlıştır. İkincisi tümce içindeki parçaların bileşimselliğidir. Bir tümcenin gönderimi, parçalarının gönderimine bağlıdır. Örneğin “Immanuel Kant *Arı Usun Eleştirisi* adlı kitabın yazarıdır” tümcesinde, her iki parçanın da gönderimi vardır; bundan dolayıdır ki tümcemiz gerçekten bu kişi bu kitabı yazdıysa -ki yazmıştır- doğrudur. Ama “Babik kötü bir cindir” tümcesinde geçen “Babik” özel adının herhangi bir nesnel gönderimi yoktur; tümcenin parçalarından birinin gönderimi olmadığı için, tümcemizin de gönderimi olmayacaktır; yani tümce ne doğru ne de yanlıştır. Bu tür özel adlara verilebilecek örnekler çoğaltılabilir. Örneğin “Dünya’dan en uzak gök cismi” özel adı buna örnek olarak gösterilebilir. Bugünkü astronomi bilgimize dayanarak, bu özel adın bir gönderimi olmayacağı açıktır; çünkü evren her saniye genişler, bu genişleme dolayısıyla da en uzak gök cismini tespit dahi etsek bir saniye sonra o artık en uzak gök cismi olmayacaktır. Bundan dolayı, bu ifadenin içinde geçtiği hiçbir tümcenin gönderimi olmayacaktır. Buraya kadar olan ele alışımızda tamamen doğrudan anlatımları kullandık. Geriye ele almadığımız sadece dolaylı anlatımlar kaldı.

Dolaylı anlatımlar bilindiği üzere bir kişinin söylediği bir şeyi aktarma işidir. “Frege ‘Ben Jena’da profesörüm’ dedi” tümcesi buna örnek olarak gösterilebilir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken şey, tümcenin gönderimine dair olan değişimdir. Aktarılmış anlatımlarda sözcüklerin kullanımı dolaylıdır; kullanımları dolaylı olduğu için, gönderimleri de dolaylı olur (Frege, 1989: 9). Buradan hareketle Frege, bir sözcüğün dolaylı gönderiminin, onun alışılmış anlamı olduğunu söyler. Yani dolaylı anlatımlarda tümcemiz doğru ya da yanlış değil, olağan tümcenin anlamına gönderim yapar. İki örnek vererek açıklayalım:

(i) Einstein bir filozoftur.

(ii) Kürşat Einstein’ın bir filozof olduğunu söylüyor.

İlk tümcemizde hem kullanılan kavramın hem de özel ismin bir gönderimi vardır; fakat Einstein bir filozof değil fizikçidir. Bundan dolayı tümcemiz yanlış gönderim yapar. İkinci tümce, ilk tümcemizin dolaylı olarak bir aktarımıdır. Hatırlarsak, dolaylı anlatımlarda tümcemiz doğru ya da yanlış değil, olağan tümcenin anlamına gönderim yapıyordu. İki tümce arasındaki ilişki incelendiğinde, ilk tümcenin bir temsili olduğu açıktır ve bu anlama da gönderim yapıldığı için, ikinci tümcemiz

doğru değeri alır.⁹ Burada farklı bir noktaya dikkat çekmekte yarar vardır. Frege'nin felsefesinde bileşimsellik ilkesinin özel bir konumda olduğunu biliyoruz; bu ilkeye dayanarak tümcede geçen bir sözcük yerine onunla eş gönderime sahip bir sözcük koyduğumuzda ne olur? Böyle bir durumda Frege dolaylı tümcemizin doğru değil yanlış olduğunu söyler. Örnek verecek olursak;

(iii) Sabah Yıldızı Venüs'tür.

(iv) Ahmet Sabah Yıldızı'nın Venüs olduğunu söylüyor.

İlk tümcemiz, doğrudan anlatımdır; eşitlik gösterir ve Sabah Yıldızı gerçekten de Venüs olduğu için doğrudur. İkinci tümcemiz ise ilk tümcenin dolaylı anlatımdır; gerçekten de ilk tümcenin anlamına gönderim yapar ve bu sebeple doğrudur. Biz, bugünkü astronomi bilgimize dayanarak Sabah Yıldızı ve Akşam Yıldızı'nın aynı şeyler olduklarını biliyoruz. Daha felsefi konuşacak olursak, bu iki özel ad aynı gönderime sahiptir; gönderimin bileşimselliği ilkesi gereğince de tümce içinde yer değiştirmeleri, tümcenin değerinde bir değişikliğe neden olmaz. Bundan dolayı (iv) numaralı tümcede Sabah Yıldızı ifadesinin yerine Akşam Yıldızı ifadesini koyduğumuzda sorun olmaması gerekir. Fakat durum dolaylı anlatımda tam olarak böyle işlemez; çünkü böyle bir değişimde, tümce artık bağlamından çıkarılmış, olağan tümcenin anlamına gönderim yapmayı bırakmıştır. Bundan dolayıdır ki dolaylı anlatımlarda olağan tümceyi olduğu gibi aktarmanın hayati bir önemi vardır.

2.1.4. Frege Üzerine Bir Değerlendirme

Frege'nin kuram ele alındığında, özellikle anlam konusundaki görüşlerine dikkatle eğilmek gerekir. Çünkü onun anlama yönelik yaklaşımı farklı şekillerde anlaşılmaya müsaittir. Frege'nin kuramı incelendiğinde, anlamın kişiler-üstü, kişilerden bağımsız bir karaktere sahip olduğu gibi bir hatalı çıkarım yapılabilir. Başka bir deyişle Frege için anlamın, kişilerden bağımsız ayrı bir varlığa sahip olduğu gibi bir çıkarım yapılabilir; oysa bu türden bir çıkarım yanlıştır. Frege'nin anlamın kişiler-üstü olmasından kastı, aslında kişilerden bağımsız, keşfedilen bir alem değildir. Çünkü nesnelere isimlendiren, kavramlara bir kaplam yükleyen insandır. Bundan dolayıdır ki,

⁹ Biraz önce dolaylı anlatımlarda tümcemizin doğruluk değerine değil olağan tümcenin anlamına gönderim yaptığımızı söylemiştik; fakat burada tümcemiz doğru değeri alır diyoruz. Aslında çelişik gibi görünen bu durum, hiç de öyle değildir. Demek istediğimiz şey, tümcenin direkt olarak doğruluk değerine gönderim yapmadığıdır; arada şartlı, dolaylı bir durum vardır: olağan tümcenin anlamına gönderim yapmak. Bu sağlandığında, tümcemiz için doğru diyebiliriz.

anlam konusunda dili kullanan öznenin etkisi büyüktür. Demek ki tümcenin anlamında, yani düşüncenin oluşma sürecinde de özne etkin bir rol oynar. Nihayetinde yeryüzünde ya da evrende düşünen bir varlık olmasaydı, ışığın madde üzerinde yansmasıyla algıladığımız renk beyaz ya da *white* olarak, havanın daha fazla soğuması sebebiyle su buharının donarak aldığı şekilde yere düşen nesne de kar ya da *snow* şeklinde adlandırılmazdı. Böyle bir adlandırma yoksa, anlam da olmaz. Anlam dilsel bir şeydir ve dil de insan yaratımı olan bir etkinliktir. Frege'nin bu bağlamda aslında anlamı kişiler-üstü bir aleme yerleştirmesinin bağlamı açığa çıkmaya başlar; anlam, insanlar tarafından şeylere, kavramlara ve tümcelere atfedilir; daha sonrasında nesnel bir hale bürünür ve bu bağlamda insanların bir tümceyi duyduğunda aynı şeyi anlamasını garanti eder; bundan dolayı onun anlam görüşünün bir tür metafiziğe yol açmadığı söylenebilir. Ancak burada nesnel bir gönderimi olmayan nesnelere ayrı bir parantez açmakta yarar vardır. Örneğin “Odysseus” özel adının bir gönderimi olduğu, yani tarihsel olarak böyle bir kişinin yaşadığına dair şüpheler vardır. Fakat bu özel adın her zaman bir anlamı vardır. Bundan dolayı varlıklar arasında bir ayırım yapmak gerekir. Özel adın nesnel bir gönderimi varsa, bu nesne “Nesnel varlıklar” alanına dahil edilir. Özel adın nesnel bir gönderimi yoksa, bu özel adın kendisi “düşünsel varlıklar” alanına dahil edilir. Düşünsel varlıkları ise öznel ve nesnel olmak üzere ikiye ayırmakta yarar vardır. Bunun sebebi, kişinin kendisinin de yaratımı olan sözcüklere anlam yükleyebilmesidir. Örneğin “Odysseus” özel adı, neredeyse belirli bir birikime sahip olan herkes tarafından bilinir. Ama “Babik” kelimesi aynı şekilde herkes açısından bir anlama sahip değildir.¹⁰ Aslında Frege'nin anlam konusundaki ikinci hatası da buradadır. Ona göre “Babik kötü bir cindir” tümcesi, içinde her ne kadar gönderimsiz terim bulunsa da anlamlı bir tümcedir. Bu görüş kabul edilebilir; gerçekten de bu tümce bana söylendiğinde ne demek istediğini anlarım. Ama böyle bir tümcenin anlamı nasıl nesnel olabilir? Çünkü tümce söylendiğinde herkes muhtemelen farklı şeyler anlayacaktır. Bu ve bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür; bu aykırılıkları Frege'nin kuramı aşamamaktadır.

¹⁰ Dikkatli okurlar, aslında varlıklar arasında yapılan bu ayırımın yeni olmadığını, bir yerden bu ayırımı hatırlayacaklarını göreceklerdir. Yapılan ayırım, aslında Aristoteles'in var olanlar arasında yaptığı ayırma dayanır. Kısaca hatırlatacak olursak, Aristoteles açısından varlıklar “asıl anlamda var olanlar” ve “ilineksel anlamda var olanlar” olmak üzere ikiye ayrılır. Asıl anlamda var olanlar ise kendi içinde “duyusal olanlar” ve “düşünsel olanlar” olmak üzere ikiye ayrılır. İşte nesnel gönderimi olan nesnelere “duyusal olanlar” kısmına dahil olurken, nesnel gönderimi olmayan özel adlar “düşünsel olanlar kısmına” dahildir.

2.2. Betimleyici Dil Kuramı: Russell

Bertrand Russell “mantıksal atomculuk” adıyla anılan öğretisini ilk olarak 1918 yılında Londra’da verdiği bir dizi konferans ile tartışmaya açmıştır ve *Philosophy of Logical Atomism (Mantıksal Atomculuk Felsefesi)* adlı yapıtında da öğretisini ayrıntılı bir teorik çerçeveye yerleştirmiştir (Altınörs, 2003: 100). Bu bölümde ilk olarak Russell’ın Frege’nin kuramında yakaladığı paradoksa ve bu paradoksa çözüm olarak önerdiği “tipler kuramı”na, daha sonrasında Russell’ın dil teorisini daha iyi anlamak için onun epistemoloji teorisine değineceğiz. Son olarak da Russell’ın neredeyse tüm felsefi yaşamı boyunca değiştirmedeği tek görüşü olma özelliği taşıyan “On Denoting” makalesinde ortaya koyduğu tezleri ele alarak tartışacağız.

2.2.1. Russell Paradoksu ve Tipler Kuramı

Bir önceki başlık altında Frege’nin “kavramların kaplamı” anlayışını uyguladığını ve onu bir aksiyom olarak aldığını söylemiştik. İşte bu aksiyom, onun *Aritmetiğin Temel Yasaları* adlı eserinde bir geçiş aksiyomu olarak tanımlanır. V. Aksiyomun biçimsel ifadesi “ $\forall \epsilon (F(\epsilon)=G(\epsilon)) (\epsilon' F(\epsilon) = \epsilon' G(\epsilon))$ ” şeklindedir ve burada “ $\epsilon' F(\epsilon)$ ” ifadesi, F fonksiyonunun ya da kavramının değer alanına gönderim yapar (Gözkân, 2017: 65-66). Bu aksiyoma göre aynı değer alanına sahip iki fonksiyonun aynı argümanlar için aynı değere sahip olması gerekir. Ama bu aksiyom Russell paradoksuna sebep olur. Russell Frege’ye gönderdiği 1902 tarihli mektubunda, “Bu görüş bana aşağıdaki çelişki nedeniyle şüpheli görünüyor. Söz gelimi, w kendi kendisine yüklenemeyen bir yüklem olsun. Bu durumda w kendi kendisine yüklenilebilir mi? Bu soruya verilecek her yanıt karşıtıyla sonuçlanıyor” der (Russell, 1967: 125).

Russell’ın söylemek istediği aslında şu şekilde özetlenebilir: Elimizde kendi kendisinin elemanı olmayan kümelerin kümesi olsun. Bu bağlamda kendi kendisine üye olmayan tüm kümeler bu küme altında kapsanır. Fregeci terminolojiyi baz alarak konuşursak, kendi kendisini kapsamayan tüm kavramlar, bu ikinci düzey kavram altında kapsanır. Burada kısaca şu soruyu sormamız gerekir; bu kavram kendi kendisinin altında kapsanır mı? Eğer “Evet, kapsanır” yanıtını verirsek, kapsanmaması gerektiği sonucu çıkar; “Hayır, kapsanmaz” yanıtını verirsek de açık bir şekilde kapsanması gerekir. Bu durum görüleceği üzere açık bir çelişkiye yol açar. Russell paradoksunun dikkat çeken tarafı, özel durumlarda, olumsuz kümelerde ortaya çıkmasıdır. Daha açık bir deyişle, bir kümenin değilini aldığımızda böyle bir paradoks

ortaya çıkar. Problemi daha kolay anlaşılacak bir bağlama çekersek, ünlü berber örneğini vermek daha iyi olacaktır. Buna göre berberimiz, kendisine “Sadece kendi kendisini tıraş edemeyenleri tıraş edeceğim” şeklinde bir kural koymuştur. Bu bağlamda, bu berberin kendi kendisini tıraş edip edemeyeceği sorusu gündeme gelir ve görüleceği üzere verdiğimiz her yanıt karşıtıyla sonuçlanır. Her ne kadar Frege bu sorunu çözmeye çalıştıysa da bunda pek başarılı olduğu söylenemez. Russell ise daha sonra “Tipler Teorisi” vasıtasıyla sorunu çözmeyi amaçlamıştır. Tipler teorisi Gözkân’ın deyişle Frege’nin sisteminde ortaya çıkan paradoks ve benzerlerinden kurtulabilmek için nesne, küme, birinci-düzey-kavram, ikinci-düzey-kavram vb. arasında çok sıkı bir hiyerarşi kuracak şekilde ilkeler belirlemiştir (2017: 66).

Bu teoriye göre, görünür bir değişken içeren tüm fonksiyonlar kendi kendisine değer olamaz (Russell, 2012: 237). Daha açık bir deyişle, bu teoriye göre genel yargılar içeren kavramlar kendi kendilerinin değer alanında değildir. Örneğin “x filozoftur” tümcesinde, x yerine farklı özel adlar konularak sayısız doğru ya da yanlış önerme elde etmek mümkündür. Fakat x yerine filozof kavramını koymamız yanlış olur; çünkü x yerine konulan özel adlarla, kavram terimi arasında hiyerarşik bir farklılık vardır. Önergelerin Tip 0, Tip 1 ve Tip 2 olmak üzere üç tipi olabilir. Şimdi bunları biraz açalım.

Tip 0, bu hiyerarşide olgular, yani nesnelere dünyasını temsil eder. Etrafınızda gördüğünüz masa, sandalye, bardak vb. tüm şeyler bu alana dahil edilebilir. Başka bir deyişle genelleyecek olursak Tip 0 dünyanın bir toplamıdır. Tip 1’e ise bu nesnelere üzerine kurulan önergeleri kapsar. Örneğin “Masa karşımdadır”, “Bardak masanın üstündedir” vb. tüm önergeler bu grup altında kapsanır. Aslında fark edilirse Russell’ın Tip 1’i, Frege’nin sisteminde birinci düzey kavramlarla eşdeğer görülebilir. Hatırlarsak birinci düzey kavramlar nesnelere üzerine konuşmamızı sağlıyordu. Tıpkı bunun gibi Tip 1 önergeler de nesnelere üzerine konuştuğumuz önergelerdir. Tip 2 ise kavram kavramlarından oluşur. Yani Tip 2 türünde kurulan önergeler, Tip 1 üzerine; kavramlar üzerine konuşur. Paradoksu ele aldığımız önerme de aslında bu türden bir önermedir. Aslında Russell’ın deyişle böyle bir ayrıma gittiğimizde paradoksta ortadan kalkar; çünkü farklı tipteki bir önerme, kendi kendisine eleman olamaz (2015 :138). Russell’ın ayrımının oldukça kullanışlı olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır; neredeyse hiyerarşik bir düzen içeren her alana uygulanabilir. Fakat

paradoksa ne kadar çözüm getirdiği tartışmalıdır. Bu hiyerarşik ayırım bir çözüm olmaktan çok daha çok paradoksun etrafından dolaşmak için çizilen bir rota gibidir.

2.2.2. Russell’ın Epistemolojisi

Bir kişinin veya bir şeyin kim/ne olduğunu bilmeden, onun hakkında ortaya konulan önermeleri nasıl biliriz? Russell’ın örneğini verecek olursak, bir seçimde kimin kazanacağını bilmesek de en çok oy alan adayın kazanacağını nereden biliyoruz (Russell, 2013: 108)? Bu ve bunun gibi sorulara açıklık getirmek için Russell bilginin kökenini ikiye ayırır. Başka bir deyişle iki tür bilgi vardır: Tanışıklık ve betimleme bilgisi. Bu kökler her ne kadar birbirinden farklı da görünseler, birbirlerinden ayrı değildirler; özellikle betimsel tümcelerde tanışıklık yoluyla edindiğimiz bilgilerin önemli bir işlevi vardır. Bu işlevi açıklamak için her iki bilgi türünü de ayrı ayrı ele almakta yarar vardır.

2.2.2.1. Tanışıklık Yoluyla Bilgi

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Russell’ın dil teorisi aslında onun epistemoloji teorisinin üzerine inşa edilir. Onun epistemolojisinin temelinde ise İnan’ın deyişiyle “tanışıklık ilkesi” bulunur (2018: 58). Tanışıklık ilkesi gereğince, bir tümceyi anlamak için, tümcenin içinde geçen tüm kelimelerle doğrudan tanışık olmamız gerekir. İşte bu yolla edinilen bilgi de “tanışıklık yoluyla bilgi”dir. Russell tanışıklık yoluyla bilginin ortaya çıkması için bir şeyle doğrudan bilişsel bir ilişkimizin olması gerektiğini söyler (Russell, 2013: 108). O, tanışıklık yoluyla bilgiyi de kendi içinde “şeylerin bilgisi” ve “doğruların bilgisi” olmak üzere ikiye ayırır. Şeylerin bilgisi, en basit anlamda bir şehri, bir kişiyi vb. şeyleri bildiğimiz durumları kapsar. Aslında buna şeylerin bilgisi demekten ziyade şeyleri tanımak da denilebilir. Çünkü bu bilgi türü bir tür tanımayı gerektirir. Örneğin “Samsun’un nüfusu 1,366,599’dur” tümcesi, bu bilgi türüne örnek olarak verilebilir. Aynı şekilde konunun daha basit anlaşılması için “Platon Aristoteles’i tanıır” tümcesini de kullanabiliriz. Burada bilinen veya diğer bir deyişle tanınan kişi Aristoteles’tir; arada herhangi bir araç yoktur, bu iki kişi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bununla birlikte Platon Aristoteles üzerine birçok önerme öne sürebilir; örneğin “Aristoteles Büyük İskender’e hocalık yapmıştır”, “Aristoteles benim öğrencimdir” gibi tümceler kurabilir. Tanınan şey hakkında kurulan bu tümceler de doğruların bilgisine örnektir. Özetlersek, bir kişiyle veya nesneyle doğrudan tanışıklığımız, şeylerin bilgisidir; bu şeyler hakkında öne sürülen “doğru” önermeler de doğruların bilgisidir. Aslında buradan hareketle şeylerin bilgisinin

doğruların bilgisini öncelediği sonucu çıkarılabilir. Çünkü doğruların bilgisi, şeyler hakkında kurulan önemelerin bir toplamıdır ve tanışık olmadığımız bir şey üzerine kurulan önermeleri kavramamız olanaksızlaşır. Kavramanın olmadığı yerde de doğruların bilgisinden söz edilemez. Peki, şeylerin bilgisine nasıl ulaşırız?

Russell'a göre şeylerin bilgisine ulaşmanın "doğrudan" ve "dolaylı" olmak üzere iki yolu bulunur. Buradaki "doğrudan", bir şeyi dilin yardımına başvurmadan ve hiçbir kavram kullanmadan bilebiliyorsak bu bilgi türü "doğrudan tanışıklık" yoluyla elde edilmiştir (İnan, 2018: 61). Örneğin önümde duran sandalyeden yola çıkalım. Bu sandalyeyle doğrudan tanışık olmamız mümkün müdür? Russell bu soruya hayır yanıtını verir. Zira ona göre bu sandalyeye baktığımda doğrudan gözlemlediğim şey aslında sandalyenin kendisi değildir. Bu tümceden hareketle Russell'da Kantvari bir durum sezme de mümkündür. Hatırlarsak Kant "fenomen" ve "numen" ayrımı yapıyordu. Buna göre numen, kendinde şeydir ve bilinemez. Fenomenler ise görünüşlerdir ve bilinebilen, bilgimizi oluşturan alandır. Bu "kendinde şey" anlayışının Russell'da da devam ettiğini görmek mümkündür. Peki, herhangi bir nesneyi doğrudan bilemiyorsak, neyi doğrudan bilebiliriz? Açıkça dış dünyayı dışarıda bırakıyorsak, geriye sadece kendimiz kalırız; buradan hareketle de insanın sadece kendi zihnini doğrudan bildiğini söyleyebiliriz. Russell'a burada hak verilebilir; çünkü zihin kişiye özeldir fakat zihnin içeriği de tartışmaya açıktır. Zira zihin sayesinde aslında çevremizi anlamlandırırız. Fakat bu anlamlandırma da yine dil yoluyla olur. Dil olmaksızın zihin ilkel olarak kalır. Sadece ilkel durumlardan oluşur; bundan dolayı burada dili tamamen dışarıda bırakmamak gerekir.

İnsanın doğrudan tanışık olduğu tek şey kendi zihniyse, öyle bir durumda dışarıda kalan tüm şeylerin, yani diğer insanların zihinlerinin ve dış dünyanın da dolaylı olarak bilindiği mantıksal olarak bu anlatımdan çıkarılabilir. İşte diğer tüm bu şeyler "betimleme bilgisi" yoluyla bilinir.

2.2.2.2. Betimleme Yoluyla Bilgi

Russell "betimleme" ile, "filanca" veya "filanca kişi"¹¹ biçimindeki herhangi bir ifadeyi kasteder (Russell, 2013: 112). "Filanca" şeklinde bahsedilen önermeler "belirsiz betimleme"yken, "filanca kişi" şeklinde bahsedilen önermeler "belirli

¹¹ Dilimize bu iki ifadeyi çevirmek biraz zor olduğundan dolayı her iki ifadenin de orijinal yazımını vermek farkı görmemize yardımcı olacaktır. Russell, referans verilen bu makalede "so and so" ve "the so and so" ifadelerini kullanır.

betimleme”dir. Örneğin “Her insan ölümlüdür” tümcesinde, herhangi bir kişiye ya da nesneye gönderim yapılmaz; bundan dolayı bu tümce bir belirsiz betimlemedir. “Bankta oturan kişi kitap okuyor” tümcesinde ise belirli bir kişiden bahsedilir; bu da bir belirli betimlemedir.

Russell, belirli betimlemelerin birer ad olmadığını söyler (Russell, 2015: 116).¹² Örneğin “İnce Memed’in yazarı” belirli betimlemesini ele alalım. Russell’ın iddiasına göre bu bir ad değildir; çünkü adlar yalın sembollerdir. Oysa bu ifade açıkça karmaşık bir semboldür; başka bir deyişle birden fazla sembol içerir. Bu betimlemedeki her parçanın anlamı sabittir, yani belirlenmiştir. Böyle bir durumda Türkçe bilen bir kişi daha önceden bu kelime dizisini hiç duymasa bile anlamını kavrayacaktır. İnce Memed’in yazarı olan Yaşar kelimesini söylediğimizde ise aynı kişi tepkisiz kalacak ve anlamayacaktır; bu özel adın anlamını kavramak için onu daha önce duymak gerekir. Russell’ın da dediği gibi, bir ismin anlamını bilmek, onun kime uygulandığını bilmek demektir (Russell, 2015: 116). Russell buna örnek olarak “Napolyon” ve kendi türetimi olan “kafaları omuzlarını aşağısında olan insanlar” betimlemesi örneğini verir. Buna göre “Napolyon” gibi bir özel ad, ait olduğu bir nesne olmadıkça anlamsız bir kelimedir; oysa “kafaları omuzlarının altında olan insanlar” betimlemesi, hiçbir örneği olmamasına rağmen anlaşılır bir betimlemedir (Russell, 2021: 98). Aslında buradan hareketle, bir betimlemenin anlamlı olması için örneğe ihtiyaç duymadığı¹³sonucunu çıkarabiliriz. Buradaki farkı daha iyi açıklamak için, “Mars’ın uyduları” betimiyle, “Phobos ve Demios” özel isimlerini ele alarak bunlarla birer tümce kurmamız yeterlidir. “‘Marsın uyduları’ betimi iki elemana uygulanabilen bir betimlemedir” tümcesi bu durumda anlamlıyken, “Phobos ve Demios iki elemana uygulanabilen bir betimlemedir” tümcesi anlamsızdır. Bu da aslında betimlemeler ve özel adlar arasındaki farkın net bir şekilde görülmesini sağlar. Russell adlar ile betimlemeler arasındaki bir diğer farkın da çeviri sırasında ortaya çıktığını ileri sürer; hangi dile çevrilirlerse çevrilsinler adlar ad olarak kalırlar, oysa betimlemeler çevrildikleri dile göre değişirler (Gülcan, 2006: 172). Örneğin “Russell İngiliz bir

¹² Burada özellikle belirli betimlemeler vurgulanır; çünkü belirsiz betimlemeler kavramlardan oluşur.

¹³ Frege bölümünden hatırlarsak, aynı nesneye ya da nesnelere gönderim yapan iki kelime, *salva veritate* yasası gereği birbiri yerine kullanıldığında, tümcenin gönderiminde herhangi bir değişiklik olmuyordu. Russell ise bu ilkeye açıkça karşı çıkar; çünkü ona göre semantik ve sentaktik olarak birbirinden farklı iki kelime birbiri yerine kullanıldığında tümcede büyük bir değişiklik meydana gelir. Aslında bir sonraki bölüm altında işleyeceğimiz bu konu, Russell’ın öne sürdüğü bulmacalardan biridir.

filozoftur” tümcesinde “Russell” bir özel ad, “İngiliz bir filozoftur” ise bir betimlemedir. Bu tümceyi İngilizceye çevirdiğimizde karşımıza “Russell is a British philosopher” tümcesi çıkar ki burada da bahsi geçen fark açıkça görülür.

Russell, bu konuyu “Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description” adlı makalesinde Bismarck üzerinden verdiği üç anekdotla aktarır. Buna göre Bismarck’ın kendi hakkında ortaya koyduğu herhangi bir önermede, kendi adını kullanması, doğrudan bir kullanımdır. Burada adın kullanımı betimsel değil doğrudandır. Ama Bismarck’ı tanıyan birinin onun hakkında ortaya koyduğu önermelerde durum farklılaşır. Bu kişinin aşına olduğu şey aslında Bismarck’ın bedeniyle ilişkilendirdiği duyu verileridir (Russell, 2013: 115). Bismarck’ı tanımayan bizler için ise onun hakkında verdiğimiz her yargıda, zihnimizde oluşan betimleme, tarihsel bilgilerden oluşacaktır. Burada örnek olarak onu “Alman İmparatorluğu’nun ilk şansölyesi” şeklinde düşünelim. Burada geçen tüm kavramlar, bir ülkenin adı olan Almanya dışında soyuttur. Ama Almanya kelimesinin somut olması demek, onun tüm zihinlerde aynı anlama sahip olduğu demek değildir (Russell, 2015: 115). Almanya kimisi için seyahat ettiği güzel bir yer, kimisi için haritadaki bir ülke vb. şeyler olacaktır. Bu açıdan bakıldığında belirli betimlemeyi de ikiye ayırmak gerektiği açıkça görülecektir. Çünkü örnekte de bahsedildiği gibi, Bismarck’ı gerçekten tanıyan birinin yaptığı betimlemeyle, bizim günümüzden yaptığımız betimleme aynı değildir. Bundan dolayı ilkinde “tanınan şey hakkında betimleme”, ikincisine ise “tarihsel betimleme” adını vermek daha uygun olacaktır.

Daha önce, bir tümceyi anlamak için, tümcenin içinde geçen parçalarla doğrudan tanışık olmamız gerektiğini söylemiştik. İyi de insan sadece kendi zihniyle tanışıklık kurabiliyorsa, betimsel bir tümce kurulduğunda onu nasıl anlıyoruz? İşte burada “algı” devreye girer; başka bir deyişle dış dünyanın nesneleriyle algı sayesinde tanışıklık kurulur. Önümde duran sandalyeye baktığımda aslında algı sayesinde bu sandalyenin kendisine değil ama zihnimde bıraktığı izle tanışık hale gelirim. Russell bu izlere “duyu verileri” adını verir (İnan, 2018: 60). Buradan hareketle aslında bir nesneye baktığımda, algıladığım şey doğrudan o nesnenin kendisi değil, zihnimde bıraktığı renk, şekil vb. şeylerdir. Örneğin önümdeki mavi kupa, zihnime mavilik duyumunu bırakır; şekli dairesel bir iz bırakır. Bunların tümü “tikeller”dir ve tikeller de bir iki dakika içinde yok olur. Bir başkası aynı şekilde bu kupaya baktığında algıladığı tikel benimkinden farklı olacaktır. Bunda duyu verilerinin öznel olmasının rolü büyüktür.

Bilginin ortaya çıkması için tikeller yeterli değildir; tikellerden tümellere geçmek gerekir. Mavi araba örneğini ele alalım. Bu arabayı gördüğümde zihnimde iki tür tikel yer eder; mavi ve araba. Bunun haricinde mavi kalem, mavi tuzluk, mavi bilgisayar göre göre farklı mavi tikelleri elde edilir. Bu nesnelerin tümünde ortak olarak bulunan “mavi” tümeli, tek tek mavilerin algılanması yoluyla elde edilir. Burada tümele ulaşmadaki anahtar nokta ise “soyutlama”dır. Bu sayede aslında “..... mavidir” gibi bir önerme öne sürmek mümkün hale gelir; ama şunu da belirtmek gerekir ki, mavi tümeli ile tanışık olmayan biri, böyle bir ifadeden hiçbir şey anlamayacaktır. Kısaca bir dili anlamak ve konuşmak için doğrudan tanışıklık yoluyla iki şey bilmemiz gerekir: duyu verileri ve tümeller; bu ikisini bir araya getirerek tanışık olmadığımız dış dünyanın nesnelerini betimleme yoluyla bilebilir hale geliriz (İnan, 2018: 61). Russell’ın bu çözümlemesi, özellikle bir sonraki başlık altında inceleyeceğimiz, onun dil felsefesi kuramının da temellerini oluşturur.

2.2.3. “On Denoting” ve İdeal Dil

“Fransa’nın şimdiki kralı keldir” önermesine bir bakalım. Okuduğumuzda bu tümceyi gayet iyi bir şekilde anlarız. Oysa kel olanlar kümesini incelediğimizde, “Fransa’nın şimdiki kralı”nın bu küme içerisinde olmadığı görülecektir. Bu durumda onun “kel olmayanlar” kümesinde olması gerekir. Çünkü “üçüncü halin imkansızlığı” yasası gereği, bir şey ya “a”dır ya da “~a”dır. Fakat ilginçtir ki, kel olmayanlar kümesini incelediğimizde de Fransa’nın şimdiki kralı bu kümede karşımıza çıkmaz (Çelişki!). Sorun bakış açımızda mıdır, yoksa kullandığımız mantık yasası mı hatalıdır?

Bir baloya katılan Kral 4. George, karşısında gördüğü kişinin *Waverley*’in yazarı Scott olup olmadığını merak etmiştir. Buna göre bu durum “Kral 4. George *Waverley*’in yazarının Scott olup olmadığını merak ediyor” önermesiyle ifade edilebilir. Bilgilerimize dayanarak, *Waverley*’in yazarının gerçekten Scott olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir durumda özdeşlik yasasına dayanarak “Scott” ve “*Waverley*’in yazarı”nın gönderiminin aynı olduğunu söylemek gayet makul olacaktır. O halde “*salva veritate*” yasası gereği, tümce içinde bu iki terimin yer değiştirmesi, tümcenin doğruluk değerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmeyecektir. Yani ilk tümce bu yasaya dayanarak “Kral 4. George Scott’ın Scott olup olmadığını merak ediyor” şeklinde de yazılabilir. Kral’ın merak ettiği şey gerçekten bu mudur ya da onun özdeşlik yasasıyla alakalı bir sorunu mu vardır?

“Ejderha diye bir hayvan yoktur” önermesi bize ne anlatmak ister? Açıktır ki bir varlığın aslında olmadığını, yani bir terimin nesnel bir gönderimi olmadığını ifade eder. Gerçekten de ejderha diye bir varlık olmadığı için, bu önerme doğrudur. Aynı zamanda her önerme de aslında içinde geçen tekil terimin ya da terimlerin gösterdikleri nesnelere hakkındadır; yani bir önermenin konusu içinde geçen tekil terimlerin gönderim yaptığı nesnelere kuruludur (Grünberg, 2014: 139). Bu tümcenin tekil terimi ise “Ejderha”dır. Dolayısıyla bu tümcenin konusu da Ejderha’nın gösterdiği nesne olacaktır. Oysa önermenin de belirttiği üzere böyle bir varlık yoktur. Bundan dolayı da bu terimin aslında nesnel bir gönderimi yoktur. O halde bu önermenin bir konusu yoktur. Olmayan bir şey hakkında ortaya konulan bir önerme de anlamsız olacaktır. Oysa bu önerme az önce de söylediğimiz gibi doğru bir önermedir; bundan dolayı anlamlı olması gerekir (Çelişki!).

Yukarıda bahsedilen üç sorunu¹⁴ Russell, bir dil teorisinin çözmesi gereken üç bulmaca olarak ortaya koyar. İlk bulmaca, “Gönderim paradoksu” üzerine, ikinci bulmaca “bileşimsellik ilkesi paradoksu” üzerine ve üçüncü bulmaca “anlam paradoksu” üzerinedir.¹⁵ Russell bu sorunları, epistemoloji teorisine tutarlı bir şekilde, 1905 yılında yayımladığı “On Denoting (Gönderim Üzerine)” adlı makalesinde çözmeye çalışır. Aslında bu sorunlara Russell öncesinde Frege ve Meinong yanıt aramışlardır; fakat Russell bu yanıtları yeterli bulmaz. Frege bölümünde onun kuramını detaylıca inceleyip bu sorulara verdiği yanıtları geniş bir şekilde ele aldığımızdan dolayı¹⁶, burada kısaca Meinong’un kuramına değinmek hem yeterli hem de yararlı olacaktır.

¹⁴ Russell’in anlatımına sadık kalmak adına bundan sonraki bahsedişlerde sorun yerine “bulmaca” kelimesi kullanılacaktır.

¹⁵ Russell üç bulmacayı da ele alırken aslında böyle bir isimlendirme yapmaz. Fakat bu üçü incelendiğinde ortaya çıkardıkları paradokslara binaen verdiğimiz isimlerin yerinde olduğu görülecektir. Gönderim paradoksu, tümcenin parçalarından birinin gönderiminin olmadığı durumda ortaya çıkar; bileşimsellik ilkesi paradoksu, aynı gönderime sahip iki terimin yer değiştirmesi sebebiyle ortaya çıkar ve anlam paradoksu, bir şeyin olmadığını söylediğimizde ortaya çıkar.

¹⁶ Her ne kadar ele alsak da kısaca dipnot şeklinde değinmek hatırlatma açısından iyi olacaktır. Frege, anlam ve gönderimi birbirinden ayırdığı için, aslında onun teorisine içerisinde “Fransa’nın şimdiki kralı keldir” gibi bir tümce, Fransa’nın bir kralı olmadığı için gönderimsiz bir terim içerir ve bundan dolayı ne doğruya ne de yanlışta gönderim yapar. İkinci olarak Frege dolaylı anlatımlarda tümcenin gönderiminin, olağan tümcenin anlamı olduğunu söylediğinden dolayı “4. George *Waverley*’in yazarının Scott olup olmadığını merak ediyor” gibi bir tümcede, aynı gönderime sahip olan “Scott” ve “*Waverley*’in yazarı” terimleri yer değiştiremez. Son olarak Frege açısından varlık bildiren yüklem birinci düzey değil, ikinci düzey kavramlardır ve bundan dolayı “Ejderha yoktur” gibi bir tümce bir kavramın altına düşen herhangi bir nesne olmadığını belirtir. Bundan dolayı buradaki sorun da ortadan kalkmış olur.

Meinong'a göre, düşünölebilen her Şey nesnedir; bu bağlamda o nesnelere üe ayırır (Gölcan, 2006: 170). Fakat bu ayrımı ikiye düŐürmek de mümkündür. Buna göre nesnelere ya varlık sahibi ya da varlık dıŐıdır. Varlık sahibi olan nesnelere de kendi içinde fiziksel olanlar ve ideal olanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Etrafımızda gördüğümüz nesnelere, örneğin bardak, kalem, masa gibi, fizikseldir; duyuşal olarak algılanan bir varlıkları vardır. İdeal nesnelere ise fiziksel olmanın ötesinde sadece kalıcılık taşırlar. Buna örneğ olarak sayılar, doğru önermeler vb. Şeyler gösterilebilir (Karataş, 2020: 45). Bu ikisinin arasındaki farkı daha iyi kavramak açısından örneğ verecek olursak, masanın üzerinde duran bardak, fiziksel bir nesne örneğidir. "Bardağım masanın üzerindedir" önermesi ise ideal olanlara örneğ olarak gösterilebilir. Varlık dışı nesnelere ise ne bir fiziksel varoluŐları ne de kalıcı bir yanları vardır; bunlar sırf düşüncenin ürünüdürler. Meinong onları da çeliŐkisiz ve çelişkili olmak üzere ikiye ayırır. ÇeliŐkisiz nesnelere örneğ olarak altın dağ, uçan halı, önümdeki bardağın kırmızı değil de siyah olması durumu gibi kavramlar verilebilir. Farkedilirse, çeliŐkisiz olanlar da aslında kendi içinde mümkün olanlar ve olmayanlar üzere ikiye ayrılabilir. Çünkü önümdeki bardak her ne kadar kırmızı da olsa, bu olgusal bir durumdur ve onun siyah olma olanağı da vardır. Fakat Altın dağ gibi bir terimin mümkün olma gibi bir durumu yoktur. Çelişkili olanlara ise "Yuvarlak kare, en büyük asal sayı" gibi terimler örneğ olarak gösterilebilir. Meinong mantık ilkelerinin uygulanabilir olduğu nesnelere de birbirinden ayırır; ona göre çeliŐmezlik ilkesi yalnızca var olan ve kalıcı olan nesnelere uygulanabilmektedir, aynı Şekilde üçüncü halin olanaklılığı ilkesi çelişkili nesnelere için geçerli değildir (Karataş, 2020: 45). Örneğin "Üç kenarlı daire güzeldir" gibi bir tümceyi ele aldığımızda ne güzel olanlar ne de güzel olmayanlar kümesinde üç kenarlı daireyi görmek mümkün değildir; aslında böyle bir nesne çelişkili bir nesne olduğundan, yukarıda verdiğimiz iki tümceden birinin doğru olması gibi bir zorunluluk yoktur. Meinong'un nesnelere kuramı çeşitli ilkeler öne sürer, bizim konumuz açısından bu ilkelerden biri olan "bağımsızlık ilkesi"ni ele almamız yeterli olacaktır. Bu ilkeye göre bir nesne varlık sahibi olmasa da belirli özelliklere sahip olabilir. Örneğin, "Yuvarlak kare yuvarlaktır" önermesi, "yuvarlak kare" nesnesinin var olmasına zorunlu olarak koŐullu olmadığı ve "yuvarlak kare" nesnesinin bir özelliği olan "yuvarlaklığını" bildirdiği için doğrudur (Karataş, 2020: 46). Russell ise böyle bir Şeyin söz konusu olmayacağını, bu türden olan her ifadenin yanlış olduğunu söyler.

Russell gönderim denildiğinde üç durum anladığımızı belirtir; ilk olarak bir deyim şu anda hiçbir nesneye gönderim yapmıyor olabilir, örneğin Babik, Türkiye'nin Kralı gibi ifadeler gönderimi olmayan deyimlerdir; ikinci olarak bir deyim tek bir nesneye gönderim yapıyor olabilir, İngiltere Kralı ifadesi buna örnek olarak gösterilebilir; son olarak da bir deyim gönderimi belirsiz olabilir, örneğin her insan, bazı hayvanlar gibi tümel ve tikel ifadeler de bu türe dahildir (Russell, 2015: 55). Russell bu tür deyimlerin yorumlanmasının oldukça güç olduğunu, fakat kendi kuramının bu güçlüğü aştığını söyler. Şimdi onun bu üç bulmacayı nasıl çözdüğüne bakalım.

Bu başlığın ilk paragrafında verdiğimiz “Fransa'nın şimdiki kralı”na yönelik olan yargımızı hatırlayacaksınız. Buna göre “Fransa'nın şimdiki kralı keldir” önermesi kesinlikle yanlıştır; dünyada kel olan varlıkları tek tek saydığımız bir olanaklı evren modelinde, bu varlıklar arasında Fransa'nın şimdiki kralının olmadığı görülecektir. O halde “Fransa'nın şimdiki kralı kel değildir” önermesinin doğru olması gerekir. Fakat dünyada kel olmayan tüm şeyleri saydığımız zaman, aynı nesnenin bu küme içinde olmadığı da görülecektir. Üçüncü halin imkansızlığı yasaasının açık bir ihlali olan bu durumda, her iki önermenin de yanlış olduğu sonucuna varabilir miyiz (Taylor, 2019: 87)? Russell bu soruya hayır yanıtını verecektir. Çünkü bu tümceye bakışımız aslında değillemeyi nereye yaptığımızı göre değişiklik gösterir. Yani yukarıda verdiğimiz ana önermemiz, çift anlamlı bir önermedir. Tümceyi açtığımızda ise karşımıza şöyle bir durum çıkar: “Öyle bir x vardır ki, bu x Fransa'nın şu an kralıdır ve bu x kel değildir”. Tümceyi açtığımızda, aslında iki ana öbeğinin olduğu görülebilir; başka bir deyişle tümce iki yargı bildirir. Bunlardan biri Fransa'da şu an bir kral olduğu, ikincisi de onun kel olduğu üzerinedir. Bu tümcenin yanlış olmasının nedeni, Fransa'da şu an bir kral olmamasıdır; fakat açıkça görülecektir ki bizim ana tümcenin değillemesi olarak ele aldığımız tümcede değilleme, önermenin tamamına değil sadece kellik yüklemine uygulanmıştır. Oysa bir de değillemenin önermenin tamamına uygulandığı durum vardır; böyle bir durumda, önermemiz şu hali alır: “Öyle bir x vardır ki, bu x'in Fransa'nın şu anki kralı olduğu ve kel olduğu doğru değildir”. Bu tümce ise ana önermemizin mantıksal olarak tam karşısına konumlanır ve doğrudur.

Buna göre bu tümce için üç durumdan bahsedebiliriz:

- (1) Fransa'nın şimdi kralı olan tam olarak bir şey vardır ve bu şey keldir.
- (2) Fransa'nın şimdi kralı olan tam olarak bir şey vardır ve bu şey kel değildir.

(3) Fransa'nın şimdi tam olarak bir kralı olduğu ve bu şeyin kel olduğu doğru değildir.

Daha önceki bahsedişlerimizden hatırlanacağı üzere, ilk iki durum yanlıştır; fakat bu yanlışlık üçüncü halin imkansızlığı yasaının ihlali anlamına gelmez. Çünkü doğruluk ve yanlışlık terimsel değil, önermesel bir şeydir. Buradan hareketle aslında (1)'in deşillemesinin (2) numaralı tümce değil, (3) numaralı tümce olduğu söylenmelidir. Böylece de mantık yasaını ihlal etmediğimiz ortaya çıkar. Şu an gerçekten de Fransa'da bir kral yoktur ve olmayan bir şey aslında ne kel olanlar ne de kel olmayanlar kümesinde olamaz. Meinong'un kuramına göre bakarsak, her ne kadar Fransa'da şu an bir kral olmasa da bu terimin olmayan bir nesneye gönderim yaptığı söylenebilir. Fakat Russell açık bir şekilde bunu reddeder; çünkü ona göre boş sınıf bütün gerçek olmayan üyeleri içeren sınıf değil, hiçbir üyesi olmayan sınıftır (Russell, 2015: 67). Bundan dolayı tümce (1) yanlış, onun deşillemesi olan (3) ise doğrudur.

Bunun gibi birçok tümce örneğı bulmak mümkündür. Bu tümce gibi sentaktik olarak çokanlamlı olan bir diğerk tümce de "Herkes bir kişiyi sever" tümcesidir. Bu tümce iki farklı şekilde yorumlanabilir; ilk olarak tek tek kişilerin farklı farklı en az bir kişiyi sevdiğini ima eder. Örneğın Russell Wittgenstein'ı, Frege Husserl'i gibi. İkinci olarak da herkesin ortak bir kişiyi sevdiğini ima eder. Burada ortaya çıkan sorun, tümcede geçen herhangi bir terimin çokanlamlı olmasından değil, sentaktik olarak yorumlama biçimimizden kaynaklanır. İşın bir de semantik boyutu vardır. İnan buna örnek olarak "Kaymak bazı insanlara zarar verebilir" örneğini gösterir (İnan, 2019: 68). Buradaki "kaymak" terimi, süt ürünü olan kaymak anlamına gelebileceğı gibi, herhangi bir aletle kar gibi yüzeylerde kayak yapmak anlamına da gelebilir.

İkinci bulmacada ise devreye özel ad ve betimleme ayrımı girer. Örnekleterek açıklayacak olursak "Scott bir insandır" önermesi, "x bir insandır" biçiminde olan bir bildirimdir; bu tümcenin öznesi de bir özel ad olan "Scott"tır (Russell, 2015: 64). Ancak "*Waverley*'in yazarı bir insandır" gibi bir ifade, yukarıda verdiğimiz biçimde bir önerme değildir; Russell'a göre "*Waverley*'in yazarı" ifadesi de aslında bu tümcenin öznesi değildir. Her iki önermenin de mantıksal olarak çözümleniş de birbirinden farklıdır. Sembolik olarak gösterecek olursak ilk önerme "*Is*" şeklinde gösterilebilir. İkinci önermenin sembolleştirilmesi ise daha farklıdır. Aslen ikinci önermeyi şu şekilde de ifade etmek mümkündür: "Yalnızca bir varlık *Waverley*'i yazdı ve o varlık insandı". Bunu bulmacaya konu olan örneğimize uygularsak, "Scott *Waverley*'in yazarıdır" önermesi aslında şu anlama gelir: "Bir ve yalnızca bir varlık

Waverley'i yazmıştır ve bu varlık Scott ile özdeştir". Bu durumda aslında 4. George'un merak ettiği şey de şu şekilde ifade edilebilir: "Bir ve yalnızca bir adam *Waverley*'i yazdı ve IV. George Scott'ın o adam olup olmadığını öğrenmek istedi" (Russell, 2015: 65). Aslında bu terimlerden biri görüleceği üzere betimleme, diğeri ise özel addır; özel adlar birer betimleme, betimlemeler de birer özel ad olmadığından, bu ikisi zaten özdeş değildir. Bundan dolayıdır ki tümce içerisinde birbirlerinin yerine kullanılamazlar.

Üçüncü ve son bulmaca, olmayan bir şey üzerine bir yargıda bulunduğumuzda ortaya çıkar. Örneğin "Ejderha yoktur" tümcesi, gerçekten de böyle bir varlık olmadığı için doğrudur; fakat olmayan bir varlık üzerine kurulan bir tümce nasıl doğru olabilir? Russell'a göre varlık ya da yokluk tümceleri görünüşte basit özne/yüklem formunda görünmelerine karşın, derin sentaksları çok farklıdır (İnan, 2019: 68). Bunun sebebi ise varlık ve yokluk bildirimlerinin olağan yüklem olmamalarıdır. Varlık yüklemeleri tıpkı Frege'de olduğu gibi Russell'da da ikinci düzey yüklemeldir; yani onların varlık alanı Tip 2'dir. Paragraf başında örnek olarak aldığımız tümceyi inceleyelim. Bu tümceye ilk baktığımızda Russell'a göre dilin yüzeysel sentaktik yapısı bizi yanıltır. Bu yüzeysel sentaktik yapıya göre bu tümcenin öznesi ejderhadır, ejderha da bir hayvan türüne gönderim yapar ve yoktur derken de böyle bir hayvanın olmadığını söylemiş oluruz. Fakat Russell bunu kabul etmez; ona göre var olmayan aslında bir hayvan olarak ejderha değil, bu kavramın altına düşen nesnedir. Yani aslında böyle bir tümce kurduğumuzda üzerine yargıda bulunulan şey bir nesne değil, bir kavramdır ve aslında "Ejderha yoktur" tümcesi, bu kavram altına düşen hiçbir nesnenin olmadığını, yani bu kavramın boş olduğunu belirtir. Aynı şey varlık tümcelerinde de geçerlidir. Örneğin "Atom içi parçacıklar vardır" dediğimizde, önce elektron gibi atom içi parçacıklara gönderim yapıp, sonra onların var olma özelliği olduğunu söylemiş olmayız; tümcemizin mantıksal öznesi bir kavramdır: atom içi parçacıklar kavramı; bu sefer bu kavramın "boş" olmadığını, yani bu kavramın uygulanabileceği nesnelere bulunduğunu söylemiş oluruz (İnan, 2019: 69). Bu bağlamda var olma nesnelere değil kavramların özelliğidir. Çünkü var olma nesnelere bir özelliği olsaydı, bu yüklem hiçbir özelliği kalmazdı; başka bir deyişle nesne olarak adlandırılan bir şey zaten var olduğundan, varlık yüklemine işlevi ortadan kalkardı. Sonuç olarak var olma dilsel açıdan yararlı olan bir yüklem ise, nesnelere değil başka şeylere yüklenen özel türde bir yüklem olmalıdır (İnan, 2019: 70). İşte bu yüklenen şeyler de kavramlardır.

2.2.4. Russell Üzerine Bir Değerlendirme

Russell'ın epistemolojiye dair görüşleri ve yaptığı ayrımlar ilgi çekicidir. Temelde bilgiye baktığımızda, ortaya çıkış aşaması Russell'ın ortaya koyduğu yaklaşımla tutarlıdır. Özellikle doğrudan tanışıklık ve dolaylı tanışıklık konusuna ayrıyeten dikkat çekmekte yarar vardır. Çünkü insan gerçekten de yalnızca doğrudan kendi zihniyle tanışık olabilir. Diğer insanlara dair tanışıklık bilgimiz, dolaylıdır. Bu ayrımı pekiştirmek açısından birtakım örnekler verilebilir. Burada en bariz gösterge, “ağrı duyumu”dur. Herhangi bir dişimizin ağrıdığı durumu düşünelim. Bu durumda ağrı, bizim tarafımızdan birinci elden deneyimlenir. Bu sebeple doğrudan bu duyumla tanışık hale geliriz ve “Dişim ağrıyor” gibi bir tümce, bizim açımızdan doğrudan tanışık olmamız sebebiyle doğrudur. Diğer yandan karşımda kurduğum bu tümceyi duyan biri, “Kürşat'ın dişi ağrıyor” tümcesini kurabilir. Bu kurulan tümce de aslında dolaylı tanışıklıktır; çünkü karşımdaki kişi, benim ağrı duyumumu birinci elden deneyimlemez. Bu kısımda bir tür ayrıma daha gitmemiz gerekir; bu da deneyimleyen ve tanık olan kişi ayrımıdır. İnsan söz konusu olduğunda, kişisel deneyimleri onun için bir tür bilgi niteliği taşıyabilir. Örneğimiz üzerinden hareket edersek, ağrı duyumu, kişinin kendi açısından birinci elden deneyimlendiği için, bu durum, o kişi için bir tür bilgi niteliği taşır. Fakat ikinci bir kişi söz konusu olduğunda, benim zihinsel durumlarım ona göre bir inanç olacaktır. Çünkü karşımdaki kişi, ağrı duyumuma dair yalnızca benim sözlü olarak ona belirtmem ya da verdiğim birkaç tepkiye göre çıkarımda bulunacaktır. Söz konusu içsel deneyimlerim olduğunda, karşımdaki kişiyi her zaman yanıltma ihtimalim vardır. Örneğin ağrı duymadığım halde, ağrı duyuyormuş gibi davranışlar sergilemem, hatta bunu sözlü olarak dile getirmem mümkündür. Karşımdaki kişi gerçekten ağrı duyup duymadığını deneyimleyemeyeceğinden ötürü, yalnızca benim sözlü ifademe inanabilir. Bundan dolayı da aslında bu türden yargıların bilgisel bir değeri yoktur.

Russell'ın betimlemelere yönelik görüşleri de büyük oranda doğrudur. Çünkü dış dünyaya dair bilgimiz, betimseldir; tikellere ilişkin bilgimiz, duyu verilerimize dayanır. Fakat Russell, burada şeylere ilişkin bir tür gizemci anlayış da çizer. Çünkü ona göre şeylerin kendileriyle değil de onların zihnimde bıraktığı izle tanışıklıktır. Bu türden bir uslamlama, diğer insanlar, hatta hayvanlar söz konusu olduğunda meşrudur; başka bir deyişle Russell'ın uslamlamasından hareketle kendimize “Bir kurbağa olmak nasıl bir şeydir?” ya da “Karşımdaki kişi olmak nasıl bir şeydir?” gibi sorular sormamız gayet olağandır ve mümkündür. Burada sorulara yanıt olarak

bilemeyeceğimizi söylediğimizde de herhangi bir sorun ortaya çıkmaz. Fakat bunu genele yayarak tüm varlıkları bu kategoride değerlendirdiğimizde, kaçınılmaz olarak metafiziğe düşeriz. Çünkü bu anlayışa göre, karşımda duran masanın, üzerine oturduğum sandalyenin de belirli bir kendiliği, bizim bilemeyeceğimiz bir yönü vardır. Bu da aslında cansız varlıklara bir tür gizem atfetmektir. Aslında buradan hareketle, şeylere ilişkin bilgilerimizin asla tam olarak doğrulanamayacağı ve bu durumun da aslında bilimsel bilgiye yönelik anlayışımızla tutarlı olduğu gibi bir Russell savunusu yapmak mümkündür. Fakat bizim şeylere ilişkin bilgilerimiz, onların girdikleri olgu durumları sayesinde olanaklı hale gelir, olgu durumları da olduğundan başka türlü olabilir; bundan dolayı aslında onlara dair bilgimiz zaman içerisinde değişebilir; yani Russell'ın iddia ettiği türde gizli, metafizik bir durum yoktur. Bu sebeple Russell'ın kuramındaki bu noktanın tekrar revize edilmesi gerekir.

Russell'ın dile yönelik mantıksal çözümlemesi ise oldukça yerinde ve tutarlıdır. Özellikle değillemenin önemi konusunda yaptığı katkılara eğilmek gerekir. Bu türden çözümlemelere birçok örnek verilebilir. Örneğin “Babik, kulakları uzun olan bir cindir” tümcesi ele alınabilir. Aslında Babik diye bir varlık yoktur; bundan dolayı kulakları uzun olanlar ve olmayanlar kümesinde bu varlığı bulmak mümkün değildir. Fakat Russell'ın bize gösterdiği üzere, değilleme iki türlü çalışır; burada yükleme değilleme uyguladığımızda sorun çıkar ama önermenin tamamı değıllendiğinde sorun ortadan kalkar; buradan hareketle ne hakkında konuştuğumuza azami seviyede dikkat etmemiz gerektiği anlaşılabilir. Fakat bu türden bir uslamlamayı dilin tamamına yaymak ne ölçüde haklı bir sebeptir? Gündelik dil göz önünde bulundurulduğunda, insanların bu türden bir kaygı taşımadıkları açıktır. Zaten gündelik dilde bu türden çözümlemelere de gerek yoktur; fakat bilimsel alanda tıpkı Frege'nin kuramında olduğu gibi Russell'ın kuramı da fazlasıyla iş görebilir.

3. MANTIKSAL ATOMCULUĞUN GELİŞİMİ

3.1. Dilde Sınır Sorunu: Erken Dönem Wittgenstein

Wittgenstein, erken dönem eseri olan *Tractatus Logico-Philosophicus*'un¹⁷ önsözünde, felsefe sorunlarının soru olarak ortaya çıkmalarının nedeninin, dilimizin mantığını yanlış anlamamız olduğunu söyler (*TLP*: Önsöz). Dilin mantığını yanlış anlamak demek, aslında dil ile neyin söylenemeyeceğini bilmemek anlamına gelir. Daha açık bir ifadeyle dile yapamayacağı bir şeyi dayatma söz konusudur. Yani dilin, dile getiremeyeceğini dile getirme çabası vardır. Felsefe sorunları, bilimsel sorunlar gibi değildir; yani felsefedeki sorunlar, ampirik yollarla çözülebilecek, deney ve gözlem yoluyla halledilebilecek sorunlar değildir (Grayling, 2008: 31). Felsefe sorunları kavramsal ve mantıksal sorunlar oldukları için, bu çerçevede çözülmesi gerekir. Peki, ya bu sorunlar gerçek sorun değilse? Ya bize sorunmuş gibi geliyorsa? Wittgenstein'in parmak bastığı nokta da tam olarak burasıdır. Wittgenstein'a göre bunlar sorun değildir; sadece sorun gibi görünürler. Bu bağlamda Wittgenstein'in yapmaya çalıştığı şey, bu zamana kadar yapılan şeylerin nasıl yapıldığını açıklamak değil, bundan sonra yapılabilecek şeylerin sınırını belirleyerek aynı hatalara filozofların artık düşmemesini sağlamaktır. *TLP*'yi aynı zamanda bundan sonra ortaya çıkacak her felsefi kuram için bir *prolegomena* olarak da görmek mümkündür. Buradan hareketle de Wittgenstein'in Kantçı misyonu dilsel boyuta taşıyarak devam ettirdiği de söylenebilir.¹⁸

Wittgenstein, *TLP*'deki iddialarının kesinliğinden emindir ve bu bağlamda felsefede ortaya çıkan tüm sorunlara aslında çözüm bulunduğunu iddia eder. Bu noktaya dikkat çekmekte yarar vardır. Zira Utku'nun da söylediği gibi felsefe aslında

¹⁷ Bundan sonraki bahsedişlerde *Tractatus Logico-Philosophicus* için *TLP* kısaltması yapılacak, aynı zamanda bu kitaba verilecek referanslar sayfa numarasıyla değil, kitabın kısaltması ve örnekleme numarasıyla verilecektir (Örn: *TLP*: 2.325).

¹⁸ Kant'ın misyonu, insan aklına sınır çizerek, onun neyi bilip neyi bilemeyeceğini belirlemek ve yeni bir metafizik kurmaktır. Aynı şekilde Wittgenstein'in de misyonu dile sınır çizerek neyin söylenebilir neyin söylenemeyeceğini belirlemek, bu yolla da felsefede sorun gibi görünen şeylerin aslında sorun olmadığını göstermektir. Buradan hareketle her iki filozofun da yola çıkış noktasının aynı olduğu, Wittgenstein'in akla çizilen sınırı dile taşıdığı söylenebilir. Fakat bu benzeşim, her iki filozofun da aynı sonuçlara ulaştığı anlamına gelmez. Pears'ın da dediği gibi bilgiyi güvenli bir temele yerleştirmeye çalışan Kant'ın aksine Wittgenstein'in incelemesi mistisizm ve suskunlukla biter (Pears, 1985: 37). Bununla birlikte, Tepe'nin de dikkat çektiği gibi, her iki filozofun da metafiziğe karşı tutumları farklıdır; Kant, düşünme veya yargı vermenin ve bu çerçevede metafiziğin nasıl mümkün olduğunu göstermeye çalışırken, Wittgenstein bunun tersine dilsel sınırlar üzerinden metafiziğin neden mümkün olmadığını kanıtlamaya çalışır (Tepe, 2021: 18). Yani Wittgenstein, Kant'ın ele aldığı sorunları dilsel bir bağlama taşıyarak farklı bir yolla yeniden ele almıştır.

çözümlerin değil, sorunların tarihidir (Utku, 2014: 16). Daha açık bir ifadeyle felsefede çözüm olarak ortaya çıkan her şey, yeni soruları, yeni sorunları da beraberinde getirir. Bundan dolayı Wittgenstein'in iddiası oldukça büyük ve gerçekleştirilemeyecek bir ütopya gibi durmaktadır. Aynı zamanda Wittgenstein'in bu sorunları kitap boyunca ele almadığı da açıkça görülür. Peki, nasıl olur da buna rağmen o, bu soruları kökten çözdüğünü iddia eder? Muhtemelen böyle bir iddiayı dile getirmesinin gerekçesi, tüm felsefe sorunlarının ortak karaktere sahip olduğunu düşünmesinden dolayıdır. Daha önce de söylediğimiz gibi, Wittgenstein'a göre felsefe sorunları, dilin mantığının yanlış anlaşılmasından kaynaklanır. Wittgenstein'in burada yaptığı şey, dilin mantığına yönelik soruşturma yapmak ve onu açığa çıkarmaktır. Yapılan bu iş sonunda da sorunların aslında sorun olmadığı görülecek, aynı zamanda dil bu çok anlamlılıktan kurtularak ideal hale gelecektir. Bundan dolayı en geniş anlamda bu Wittgensteinci projeyi dile sınır çizme yoluyla ideal bir dil ortaya koyma projesi olarak görmek mümkündür. İlk olarak bakılması gereken yer ise dil ve dünya ilişkisidir.

3.1.1. Dünyanın Yapısı ve Dil-Dünya İlişkisi

Wittgenstein'in temel amacı, dile sınır çizmektir. Ancak bu yolla felsefede ortaya çıkan sorunların aslında sorun olmadığı gösterilmiş olur. Çizilen sınır yoluyla söylenebilen alan açıkça gösterilir, üzerine konuşulamayan alan üstüne de susulması beklenir. Aynı zamanda bu sınırların içeriden çizilmesi gerekir. Bunun sebebini ele almadan önce, *TLP*'nin ontolojisini oluşturan dünyanın yapısının ele alınması ve onu yansıtan dilin yapısının ele alınması daha uygun olacaktır.

Wittgenstein'in *TLP*'de kurduğu dünya, içinde her şeyin nasılsa öyle olduğu, nasıl olup bitiyorsa, öyle olup bittiği bir dünyadır (*TLP*: 6.41). Bu tümceden hareketle, kurulan bu dünyanın sabit, değişmeyen bir yapısı olduğu sonucu çıkarılabilir. Fakat realiteye baktığımızda dünyanın her geçen gün Herakleitos'un da dediği gibi değiştiği görülebilir. Başka bir deyişle dünyada her şey akarken, Wittgenstein, böyle bir değişimi görmezden mi gelmiştir? Hayır, zira böyle bir eleştiri, yanlış bir Wittgenstein okuması yapıldığını gösterir. Wittgenstein, dünyanın sabit olduğunu söylerken kastettiği şey dünyanın durağan olduğu değil, onun yapısının sabit olduğudur. Bir metaforla anlatacak olursak, Wittgenstein, kovanın hep sabit, aynı kaldığını söyler, kovanın içine girenin sabit olduğunu söylemez. Fakat kovanın içine giren her ne olursa olsun, onu belirleyen şey, yani yapı bir ve aynıdır. Bu yapıyı bir oyun gibi de düşünmek mümkündür. Örneğin satranç oyununda her taşın farklı farklı karelere gitme

olanağı vardır. Fakat bu hareketlerin olanaklarının sınırları vardır, bu sınırlar değişmeden kalır. Dünya ve içeriğinin ilişkisi de tıpkı buna benzer.

Wittgenstein için dünya, olduğu gibi olan her şeydir ve o şeylerin değil, olguların toplamıdır (*TLP*: 1-1,1). Aslında bu iki önermeden Çil'in de dediği gibi dünyanın zihinden bağımsız bir gerçeklik olduğu sonucunu da çıkarmak mümkündür (Arlı Çil, 2019: 104). Ona göre olgular, neyin olduğu gibi olduğunu ve neyin olduğu gibi olmadığını gösterir. Daha açık bir ifadeyle, var olan her olgu durumu, aynı zamanda hangi olgu durumunun olmadığını da gösterir. Örneğin bilgisayarın açık olması olgusu, bilgisayarın açık olmaması olgusunu dışarıda bırakır. Mantıksal uzay içindeki olgular da dünyadır (*TLP*: 1. 13). Peki, dünyanın olguların toplamı olması ne demektir? Örneğin, bir odayı betimlemek istediğimizi düşünelim. Odada kalemlik, masa, yatak, sandalye, kitaplık, tablo gibi şeyler olacaktır. Burada tek tek bu nesnelere saydığımızda, odanın betimlemesini vermiş olmayız.¹⁹ Bunun yerine, "Kalemlik masanın üstündedir, masa yatağın karşısındadır, tablo masanın önünde asılıdır vb." gibi tümcelerin kurulması gerekir. Wittgenstein, dünyanın şeylerin değil olguların toplamı olduğunu söylerken, kastettiği şey de aslında budur.²⁰ Yani dünya hakkında "Şu, şu nesnelere vardır" demek yeterli değildir. Dünyanın ne olduğu, bir nesnelere listesiyle değil, betimlemeyle verilir (Cambridge Wittgenstein's Lectures'tan aktaran Utku, 2014: 41). Buradan hareketle nesnelere dünyada hiçbir etkin rol oynamadığı gibi yanlış bir çıkarımda da bulunmamak gerekir. Çünkü nesnelere, dünyanın tözünü oluşturur (*TLP*: 2. 021).²¹ Bunlar, dünyanın temel yapı taşlarıdır ve kendilerinden daha küçük parçalara ayrılamazlar ya da çözümlenemezler (Grayling, 2008: 59). Onların töz olması demek de tam olarak budur.

Wittgenstein "dünyanın tözü olmasaydı, bir tümcenin anlamı, başka bir tümcenin doğru olup olmadığına bağlı olurdu" der (*TLP*: 2. 0211). Buradan hareketle tümcelere anlamını veren şeyin, tözselliği olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle bir

¹⁹ Bir sözcüğün ya da adın, tek başına herhangi bir fonksiyonu yoktur; adlar ancak bir tümce içinde geçtiğinde fonksiyona sahip olurlar.

²⁰ Wittgenstein'in bu konular hakkında kitap boyunca örnek vermediğini de belirtmekte yarar var.

²¹ Felsefe tarihi incelendiğinde, atomist, düalist ve plüralist olmak üzere üç tür töz anlayışı karşımıza çıkar. Tarihsel sıralamaya göre ilerlersek, düalist töz anlayışının temsilcisi olarak Descartes gösterilebilir. Ona göre en genel anlamda sonlu ve sonsuz olmak üzere iki töz vardır. Atomist töz anlayışının önde gelen savunucusu ise Spinoza'dır. Ona göre tek töz vardır; bu töz sonsuzdur ve o da Tanrı'dır. Plüralist töz anlayışının önde gelen savunucusu ise Leibniz'dir. Ona göre tözlerin herhangi bir sınırı ya da sayısı yoktur, onlar sonsuzdurlar. Wittgenstein'in bu konudaki tavrı Leibnizcidir.

tümcenin anlamını belirleyen şey, onun tözsel bir gönderiminin olmasıdır.²² Wittgenstein'in burada plüralist bir töz anlayışı benimsediğini belirtmek gerekir. Çünkü dünyanın temelini oluşturan bu nesnelere sayısı belirsizdir; başka bir deyişle onlar tek tek sayılamaz. Nesnelere bu haliyle olgu bağlamlarının oluşturucu öğeleridir; yani olgu durumları, nesnelere meydana gelir. Buradan nesnelere birleşerek olguları oluşturduğu gibi bir sonuç da çıkarmak yanlış olur. Çünkü nesnelere yalnız ve tek tek olgu durumlarını oluşturur (*TLP*: 2. 02). Daha açık bir ifadeyle, olgu durumları nesnenin o an olduğu veya olmadığı durumu gösterir. Olgu durumları ise olguların oluşturucu öğeleridir. Yani farklı olgu durumları bir araya gelerek olguları oluşturur. Örneğin “ Yağmur yağıyor” ve “Yerler ıslanıyor” tümceleri, birbirinden farklı iki olgu durumudur. Bu ikisi mantıksal bir bağlaçla birbirine bağlanarak olgu haline gelir. Yeni tümcemiz “Yağmur yağıyorsa yerler ıslanır” şeklinde olabilir.²³ Olguların toplamı da daha önce de dile getirdiğimiz gibi dünyadır. Bize gelince, biz olguların mantıksal resimlerini kurarız (*TLP*: 2. 1). Wittgenstein'in mantıksal resim kavramını kullanma nedeni açıktır: dünyanın kurucu unsuru mantık olduğu için; yani dünya mantık yoluyla kurulduğu için, aslında onun her resmi, mantıksal bir resimdir. Her resmin gerçeklikle ortaklaşa taşıdığı bir yapı vardır. Wittgenstein'in deyişiyle bir olgunun resim olabilmesi için, resmedilen şeyle ortak bir yapıya sahip olması gerekir (*TLP*: 2. 16, 2.161). Resmedilen şey olgular, en geniş anlamda dünya ise, resmeden nedir? Bu soruyla birlikte önümüze başka bir kapı açılır: dil kapısı.

Tıpkı dünya gibi dilimizin de mantıksal bir yapısı vardır; yani dil de mantık yoluyla kurulmuştur. Bütün diller, yüzeyde görünmesi zorunlu olmayan, ancak felsefi çözümlemeyle ortaya çıkarılabilecek eşbiçimsel mantıksal bir yapıya sahiptir (Utku,

²² Bu kısım, kuşkucu argümanlardan biri olan “tanımların sonsuz geri gidişi (*infinite regress of definitions*)” argümanına cevap olarak da okunabilir. Bu argümana göre bir şeyin tanımı verildiğinde, tanım içindeki şeylerin de açıklanması gerekir. Musgrave'in verdiği örneği ele alacak olursak; “Enikler çok sevimlidir” tümcesini kurduğumuzda, kuşkucu bize “Enik derken kastettiğin nedir?” sorusunu sorar. Cevabımız, “Enik, yavru köpektir” şeklinde olur. Kuşkucu bu kez “ ‘Yavru’ ve ‘Köpek’ten kastınız nedir?” diye sorar ve bu böyle sonsuza kadar devam eder (Musgrave, 2013: 29). Dünyanın tözünün olmasının önemi burada açığa çıkar. Çünkü dünyanın tözü olmasaydı, her tanım, başka bir tanıma dayanmak zorunda olurdu. Oysa dünyanın tözlerinin olduğunu söylersek, tanımlar başka tanımlara değil, temel olan nesnelere dayanır; böylece sonsuz geri gidişler bir noktada kesilmiş olur.

²³ Olabilir; çünkü olgunun tek durumu bu değildir. Farklı mantıksal bağlaçlar kullanılarak, farklı tümceler elde edilebilir. Örneklesek, bu iki temel tümce, mantıksal ise bağlacıyla bağlandığında vereceği doğruluk değeriyle, ancak ve ancak bağlacıyla bağlandığında vereceği doğruluk değeri farklıdır. “Yağmur yağarsa yerler ıslanır” tümcesine bir itiraz gelmeyebilir; fakat “Ancak ve ancak yağmur yağarsa yerler ıslanır” tümcesine karşı gayet “Hayır elime bir kova su alıp ben de pekâlâ ıslatabilirim” denilebilir.

2014: 131). Wittgenstein'in yapmaya çalıştığı şey de dilin bu mantıksal yapısını gözler önüne sermektir. Gündelik dilin yapısı ve kullanımından dolayı ise bu mantıksal yapı görünmemektedir:

Gündelik dil, insan örgenliğinin bir parçasıdır ve ondan daha az karmaşık değildir. Ondan dilin mantığını dolaysız olarak çıkarmak, insan için olanaksızdır. Dil düşüncüyü örter. Öyle ki örtünün dış biçiminden, örtülen düşüncenin biçimi konusunda sonuç çıkarılamaz, çünkü örtünün dış biçimi, tamamiyle başka amaçlar için kurulmuştur; gövdenin amacını belli etmek için değil (TLP: 4.002).

Bu paragraftan da anlaşılacağı üzere Wittgenstein'a göre, gündelik dilin yapısı ve karmaşıklığı, onun altında yatan mantığı, düşüncüyü örter. Yapılması gereken örtüyü kaldırmak, örtünün altındakine odaklanmak, örtünün altındakini açığa çıkarmaktır. Örtünün altındakini açığa çıkarmak demek, aynı zamanda mantıksal bir dilin nasıl olduğunun da gösterilmesi anlamına gelir. Bu örtü de ancak mantıksal felsefi bir çözümlemeyle kaldırılabilir. Felsefe tarihindeki çoğu sorun, gündelik dilin karmaşık yapısı yüzünden ortaya çıkmaktadır. Wittgenstein'ın deyişiyle tüm felsefe tarihi bunlarla doludur (TLP: 3. 324). O, "Bu hatalara düşmemek için, öyle bir im dili kullanmalıyız ki, aynı imi farklı simgelerde ve farklı tarzda imleyen imleri dışsal olarak aynı tarzda kullanmayarak, bu hataları dışarıda bırakabilsin" der (TLP: 3. 325).²⁴

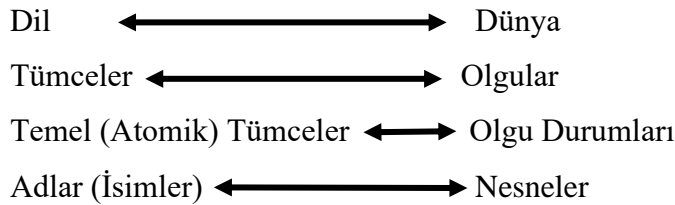
Bu paragraftan da anlaşılacağı üzere, Wittgensteincü girişim aslında tüm dillerin ortaklaşa uymak zorunda olduğu evrensel bir im dili ortaya koymaktır. Örtü metaforundan ilerlersek, her dilin ortak bir yapısı, ortaklaşa paylaştıkları bir mantık vardır; gündelik dil ise bu mantığı örter. Yapılması gereken şey, örtüyü bir daha kapanmamak üzere açmak, örtünün altındakinden hareketle evrensel bir im dili ortaya koymak ve dillerin uyum sağlamak zorunda oldukları şeyleri belirlemektir. Dilin bu örgütlenmesi ise, varlığın örgütlenmesiyle özdeştir (Utku, 2014: 132). Wittgenstein'da aslında tek yaptığı işin, tümcelerin doğasını açıklamak olduğunu söylemiştir; çünkü tümcelerin doğasını vermek demek, aslında varlığın doğasını vermektir (Wittgenstein, 2017: 60).²⁵ Dil, her haliyle deneyimlerimizin önemli bir parçasını oluşturur; daha açık bir deyişle dil, deneyimlerimizi betimlemeye yarar. Dil ve dünya öylesine iç içedir ki, Wittgenstein'ın deyişiyle, dilimin sınırları dünyanın sınırlarını belirler (TLP: 5. 6).

²⁴ Wittgenstein öncesinde Frege ve Russell çalışmalarında tam olarak böyle bir dil ortaya koymayı hedeflemiştir. Fakat Wittgenstein'ın deyişiyle onların ortaya koyduğu dil, yine de bütün yanlışları dışarıda bırakan bir dil değildir (TLP: 3. 325).

²⁵ Wittgenstein, burada varlık derken, varoluşsal bir anlamda kullanmadığını özellikle belirtir. Bahsettiği varlık, tüm metafizik anlatımlardan sıyrılmış, salt varlıktır.

Dile yönelik yapılan bir soruşturma, aslında dünyanın da yapısının soruşturulması anlamına gelir. Tümcenin özünü ortaya koymak demek, aslında bütün betimlemenin özünü ortaya koymaktır ki, bu da dünyanın özünü ortaya koymak anlamına gelir (*TLP*: 5. 4711).

Son olarak burada bir başka tartışmaya daha değinmemiz gerekir. *TLP*'de dilin mi dünyayı, yoksa dünyanın mı dili etkilediği konusunda çeşitli görüş ayrılıkları vardır. Örneğin Searle, gerçekliğin, yani dünyanın yapısının dilin yapısını belirlediğini söylemiştir (Magee ve Searle, 2001: 334). Fakat bu yaklaşımın birtakım sorunları vardır. Çünkü Wittgenstein, açık bir şekilde dilimin sınırlarının dünyanın sınırlarını belirlediğini söyler (*TLP*: 5. 6). Peki, tam da bu önermeye dayanarak, dilin dünyayı etkilediği iddia edilebilir mi? *TLP* genel olarak incelendiğinde, kitabın bütünlüğüne bakıldığında bu yaklaşımın da sorunlu olduğu görülecektir. Çünkü dile anlamını veren dünyadır; başka bir deyişle, dil, dünyayı resmettiği oranda anlamlıdır.²⁶ Bu bağlamda, her iki yaklaşımın da hatalı olduğunu belirtmek gerekir. *TLP*'de, bu iki alan arasında bir üstünlük kurma amacı yoktur; bu iki alandan biri diğerini belirlemez, başka bir deyişle biri diğerinden üstün değildir. Onlar arasında karşılıklı kurulmuş bir ilişki vardır. Şu ana kadar anlattıklarımızı ve bu söz konusu ilişkiyi aşağıdaki şematizmde basitçe görebiliriz:

Açıkça görülür ki, bu iki alanda etkileşimler karşılıklıdır, başka bir deyişle ok tek yönlü çalışmaz; iki yönlü çalışır.

Bu bölümün başlangıcında, dünyanın olguların toplamı olduğunu söylemiştik. Peki, dil nelerin toplamıdır? Wittgenstein, dilin de tümceler (önergelerin)²⁷ toplamı olduğunu söylemiştir (*TLP*: 4. 001). Tümceler ise kendi oluşturucu ögelere ayrılırlar. Bunlar, temel, diğer bir adıyla atomik tümcelelerdir. Temel tümceleler ise adlardan, yani

²⁶ Bu tümcelelerimin kesinlikle yanlış anlaşılması gerekir. Tümcenin doğrulanması için dünyayla karşılaştırılması gerekir; fakat burada bahsetmek istediğim şey bu değildir. Çünkü tümce, doğru ya da yanlış olmasından bağımsız, herhangi bir olguyu resmediyorsa anlamlıdır. Dünya olguların toplamı olduğuna göre, tümceye anlamını veren şeyin yine dünya olduğunu söyleyebiliriz.

²⁷ Yazının gidişatına göre, bazı yerlerde önerme kavramı kullanılacaktır. Kastettiğimiz şeyin tümce olduğu unutulmamalıdır.

isimlerden meydana gelir (TLP: 4. 22). Bu bağlamda şimdi bakılması gereken yer, dilin dünyadaki işlevi, yani resim kuramıdır.

3.1.2. Resim Kuramı

Önceki bölümde ortaya konulanları özetlersek; Wittgenstein ilk olarak dünyanın olguların toplamı olduğunu, nesnelere de dünyanın tözünü oluşturduğunu dile getirmişti. Aynı zamanda biz bunları hiyerarşik olarak sıralayarak, nesnelere olgu durumlarını, olgu durumlarının olguları, olguların da dünyayı oluşturduğunu söylemişti. Aynı şekilde dünyanın karşısına konumlanan dili de tümcelerin bir toplamı olarak ele alıyordu. Yine hiyerarşik bir yapı üzerinden dile getirilirse, adların temel tümceleri, temel tümcelerin, tümceleri, tümcelerin de dili meydana getirdiğini belirtmişti. Bunların her biri, sırasıyla, birbirinin karşısında duruyordu. Dil ve dünya arasında ise, mantıksal bir ilişki vardı. Bu mantıksal ilişki sayesinde de şimdi ele alacağımız gibi, dil dünyayı resmetme imkânına kavuşuyordu.

Wittgenstein'in ilk döneminde ortaya koyduğu bu düşünce tarzı genelde, "dil resim"²⁸ kuramı olarak adlandırılır. Bu kuramın temel iddiası, kuralına uygun olarak ve olgular üzerine kurulan her tümcenin gerçekliğin bir resmi olduğudur. Burada bahsi geçen resim, sadece tuvale çizilmiş bir şeyden ziyade, daha geniş kapsamlı olarak imgelemeyle ilgili bir durumdur. Searle'ün deyişiyle bir resimdeki öğelerin düzeninin gerçeklikteki nesnelere düzenini karşılama gibi, tümceler de dünyadaki nesnelere karşılık gelen isimler içerirler ve bu isimlerin tümcedeki düzeni, dünyadaki nesnelere mümkün düzenine karşılık gelir (Magee ve Searle, 2001: 334). Başka bir deyişle, tümcedeki adların birbirine bağlanması, gerçeklikte de aynı şekildeyse, yani tümcedeki adların bağlanması gibi gerçeklikteki nesnelere de birbirine bağlıysa tümce doğrudur. Hintikka'ya göre, dile ilişkin "resim kuramı" olarak adlandırılan bu kuram yalın, ama aynı zamanda dilin nasıl işlediğine ilişkin öğretici bir modeldir (Hintikka, 2015: 36). Yalın olması konusunda Hintikka'yla hemfikirim, fakat dilin işleyişini tam olarak

²⁸ Kelimenin kökeni hakkında kısa bir bilgi vermekte yarar vardır. Kitabın orijinal halinde Wittgenstein "Bild" kavramını kullanır. Eseri dilimize kazandıran Oruç Aruoba, kavramın geçtiği yerleri, bazen "tasarım", bazen de "resim" olarak çevirmiştir. Kitabın İngilizce çevirilerinde ise iki kavram ön plana çıkar: "Picture" ve "tableau vivant". Bu iki kavramın çevirisi de dilimizde resim olarak karşılanabilir. Fakat burada resim derken salt bir resmi anlamamak gerekir. Burada bahsettiğimiz resim daha kapsayıcı, zihinde canlandırılabilen canlı bir temsildir. Ayrıca, bu kuramı, Wittgenstein'in I. Dünya Savaşı'nda, cepheye yakın bir dergide gördüğü otomobil kazası senaryolarından ilham alarak oluşturduğu söylenir. Bahsi geçen dergide, yapılabilecek kazalarda ne gibi hasarlar olabileceği resmedilmiştir. Bu da aslında gerçeklikle uyulaşabilen, gerçekliğin resmi olabilen bir durumdur. Wittgenstein'in buradan hareketle, bu düşünceyi resim kuramına uyguladığı söylenir.

yansıtan bir model olduğu konusunda birtakım kuşklar barındırmaktayım. Çünkü dil incelendiğinde, hiç de Wittgenstein'in bahsettiği şekilde bir işleyişi olmadığı görülecektir.²⁹

Wittgenstein'a göre bir olgunun resim olabilmesi için, resmedilen şey ile ortak bir şeye sahip olması gerekir (*TLP*: 2. 16). İşte bu resmetmeyi olanaklı kılan şey, resim ve resmedilen şey arasında ortak bir bağ kuran şey "mantıksal biçim"dir. Yani resim ve resmedilen şey arasında kurulan bu bağ, biçimsel, yapısal bir bağdır. Wittgenstein, bunu müzik örneği ile açıklar. Daha açık bir deyişle resim kuramı, kâğıt üzerinde yazılan notaların piyanoda çalınması, gramofon plağının üzerine çizilmiş olan şeylerin plağı gramofona koyduğumuzda düzgün bir şekilde çalınmasına benzer. Gramofon plağı, nota yazımı, ses dalgaları, hepsi, dil ile dünya arasında bulunan resim kurucu iç ilişkisi içinde dururlar. Hepsindeki, mantıksal bağ/biçim ortaktır (*TLP*: 4. 014). Böyle bir bağın olması demek, aynı zamanda bu ikisinin temel olarak benzediği, daha açık bir deyişle, her ikisinin de kurucu yapısının aynı olduğu anlamına gelir. Ama şunu da belirtmek gerekir ki, resim, resmetmesini olanaklı kılan şeyi resmedemez (*TLP*: 2. 172). Başka bir deyişle dil, mantıksal bağ üzerine konuşamaz.³⁰ Resim, mantıksal uzay içerisinde, olgu durumlarının var olmalarını ya da var olmamalarını ortaya koyar. Pears'ın deyişle aslında her olgu önermesi, karşıtı olan önermenin var olmasını yasaklayarak, olmadığını söyler (1985: 71). Başka bir deyişle her "p" önermesi, "~p" önermesinin var olmadığını söyler. Edebi bir dille genelleme yaparsak olgu durumları için büyük mesele, Shakespeare'in de dediği gibi olmak ya da olmamaktır; üçüncü bir hal yoktur. Olanaklı her tümcenin bir anlamı vardır ve kuralına göre kurulmuştur³¹, kurulan bu tümce de mantıksal uzaya aslında bir olgu yerleştirir ya da yerleşmesine izin vermez. Burada "mantıksal uzay" kavramına kısa bir parantez açmakta yarar

²⁹ Dile ilişkin resim kuramı, bebeklerin ve çocukların öğrenmesine dair bize öğretici bir model sunabilir. Gerçekten de bebekler, belirli bir yaştan sonra sürekli "Bu ne?" sorusunu sorarak öğrenmeye başlarlar. Bu da aslında bir nevi resim kuramını doğrular. Çünkü çocuklar, gördükleri şeye dair soruya verilen yanıtla, işaret edilen nesneyi eşlerler. Başka bir deyişle ad, o nesnenin üstüne yapışır, onun dilde temsili haline gelir. Peki, bebek ya da çocuk, "Tanrı" kavramını nasıl öğrenir? Herhangi birine "Bu ne?" sorusunu yöneltip, Tanrı kavramını elde edemeyeceği gayet açıktır. Bu sebeple, dilin resim kuramı, bu gibi sayısız örnekte yetersiz kalır. Bu bağlamda resim kuramının, Hintikka'nın iddia ettiği gibi dile ilişkin öğretici bir model olmaktan ziyade, dilin en ilkel halinin bir betimi olduğunu söylemek daha doğru olacaktır (Bkz. Hintikka, 2015: 36).

³⁰ Aslında *TLP*'nin yaptığı şey de tam olarak budur. Başka bir deyişle, *TLP*, konuşmayı yasakladığı bir şey üstüne konuşan bir kitaptır. Bu sebeple, daha önce de söylediğimiz gibi, kendi kendisini anlamsız kılar. Anlam konusunu ele alacağımız başlık altında bu konu daha etraflıca ele alınacaktır.

³¹ Wittgenstein'in bu tümcesi bir nevi Frege eleştirisi olarak da okunabilir. Çünkü Frege, kuralına göre kurulmuş her tümcenin bir anlamı olduğunu söyler; ama bu yetersiz tanımlamadır. Örneğin "Sokrates özdeştir" tümcesi de kuralına göre kurulmuş bir tümcedir fakat anlamsız bir tümcedir.

vardır. Wittgenstein, uzaysal nesnelere uzay, zamansal nesnelere de zamanın dışında düşünemediğimiz gibi, nesnelere de başka nesnelere bağlantı olanaklarının dışında düşünemeyeceğimizi söyler (TLP: 2. 0121). İşte nesnelere bu bağlantı olanaklarını belirleyen, onlara bu bağlantı olanaklarını veren şey, mantıksal uzaydır. Peki, bu noktaya nereden geldik? Hatırlayacak olursak, önceki bölümde dil ve dünyanın mantık yoluyla kurulduğunu söylemiştik. Dünya mantık yoluyla kurulmuşsa, buradan mantığın tüm olanakları ele aldığı da söylenebilir. Bu bağlamda, mantık belirleyici bir rol oynadığı için, nesnelere daha başından hangi nesnelere ve hangi koşullarda ilişkiye girebileceği bellidir. Bu bağlamda, her resim, aslında olgu durumunun var olması ya da olmamasına göre uzayda bir yer tutar. Bu uzayın sınırlarının da mantık yoluyla çizilmesi sebebiyle, bu uzay, aslında mantıksal uzaydır. Mantıksal uzay, bütün olanaklı şey durumlarının mantıksal zemindir (Özkan, 2019: 54). Buradan hareketle, dünyayı resmeden tümcelerin de mantıksal uzayda yer tuttıkları ve mantıksal biçime sahip olmaları sebebiyle “mantıksal resim”ler olduğunu söyleyebiliriz. Kurulan bu resimlerin doğruluğu ya da yanlışlığı ise gerçekliğe denk düşüp düşmemesiyle alakalı bir durumdur. Yani bir resmin doğruluğu ya da yanlışlığı, ancak ve ancak gerçeklikle uyumuyla belli olabilir. Bu bağlamda, hiçbir resim *a priori* değildir (TLP: 2. 225). Hiçbir resmin *a priori* olamamasının sebebi, aslında dünyayla alakalı bir durumdur. Dil dünyayı resmeder, dünya ise olguların toplamıdır. Yani dil, olguları resmeder. Olgular ise, olduğundan başka türlü de olabilen şeylerdir. Bu sebeple tümcenin kendisine bakarak doğru mu yanlış mı olduğunu bilmemize imkân yoktur. Örnek vererek “Şu an bu tümceyi yazıyorum” tümcesi, olgusal bir durumun resmidir. Bu bağlamda, ilk aşama, yani olguların resmi olma aşaması geçilmiş olur. Bu tümcenin biçimine bakarak, doğru ya da yanlış olduğu, hiçbir şekilde söylenemez. Bu sebeple ikinci aşama olarak bu tümcenin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu öğrenmek için gerçeklikle onu karşılaştırmak gerekir. Bu karşılaştırma sonucunda, tümcemin doğru ya da yanlış olduğu anlaşılır. Bir örnek daha verelim. “Babik kötü bir cindir” gibi bir tümce, dünyanın olanaklı bir resmini bize sunmaz. Sunmadığı için de ne doğrulanabilir ne de yanlışlanabilir. Wittgenstein’a göre aslında felsefenin sorunları da bu aşamada ortaya çıkmaya başlar. Çünkü Wittgenstein’a göre filozofların ortaya koydukları tümceler, genelde bu türden tümcelerdir. Bu sebeple felsefedeki sorunlar, aslında sorun değildir. Bu tür tümcelerin tümü, metafizik tümcelerdir ve metafizik tümcelerin de dünyada yeri yoktur. Gerçi Soykan, Wittgenstein’ın Frege ve Russell’in aksine, dili değil, dünyayı metafizikten temizlediğini, metafiziğe yine de bir alan açtığını iddia

etmektedir (Soykan, 2016: 52). Bu düşünceye yüzeysel olarak bakarsak, katılmak mümkündür, fakat içerik olarak desteklemek pek de mümkün gözükmemektedir. Yüzeysel olarak doğrudur; çünkü Wittgenstein, gerçekten de metafizik olan tüm ögeleri dünya dışına iter, yani dünyanın sınırları dışında bırakır. İçerik olarak yanlışır; çünkü dilin görevi dünyayı resmetmektir, başka bir deyişle dil, dünyada ne varsa onun üstüne konuşur. Dünyada metafizik ögeler olmadığına, dünya her tür metafiziksel şeylerden arındırıldığına göre, bunların aslında dilde de yeri yoktur; olmaması gerekir. Bu sebeple Wittgenstein'ın çift taraflı bir temizlik yaptığı söylenebilir. Burada bir başka noktaya daha dikkat çekmemiz gerekir. Wittgenstein'a göre bir tümcenin resim olabilmesi için, onun doğrulanmış ya da yanlışlanmış olması önemli değildir. Önemli olan, olguların resmini kurmaktır, olgunun doğru ya da yanlış olması değildir. Daha açık bir deyişle, olguyu resmeden her tümce, değer almasa dâhi, bir içeriğe, bir anlama sahiptir (*TLP*: 2. 221). Tümcenin gerçekliğin bir resmi olması, aslında onu anlayacağım anlamına gelir. Böyle bir anlama ise, aslında tümcenin resmettiği olgu durumunu tanıdığım anlamına gelir (*TLP*: 4. 021).

Resmin gerçeklikle ilişki içinde olması demek, gerçeklikle tıpatıp aynı olduğu anlamına da gelmez.³² Zira bu ikisi arasında, mantıksal biçim yoluyla ne kadar benzeşim kurulsa da resmin gerçeklikle ortaklaşa sahip olmadığı bir yapı daha vardır: ortaya koyma biçimi (*TLP*: 2. 173). Aslında bu şekilde resmin doğruluğu ya da yanlışlığı söz konusu olur. Başka bir deyişle, resim ve resmedilen şey aynı değildir, bu aynı olmama durumu resmi resim yapan şey olmakla beraber, resme doğrulanma ya da yanlışlanma olanağını sağlar. Aynı olsalardı, resimsel ilişki diye bir şey kalmazdı. X'in Y'ye tamamen benzemesi demek, bu ikisinin aynı olduğunu gösterirdi ki, bu da herhangi birinin resim olamayacağı anlamına gelirdi. Aynı zamanda resim ve resmedilen şey birbirinden tamamen farklı da değildir; tamamen farklı olması, birinin diğerinin resmi olmasına olanak sağlamazdı. Utku'nun da dediği gibi resmi resmedilenden ayıran, resmi kopya edilmiş bir gerçeklik değil de resim yapan şey, resmin ortaya koyma biçimidir (Utku, 2014: 90). Tıpkı mantıksal bağ gibi ortaya koyma biçimi de dil yoluyla ortaya konulamaz. Dil, onu serimler, yani gösterir. Resmi oluşturmak için kullanılan ortaya koyma biçimi, herhangi bir şeyi betimler ya da

³² Turgut, tam da böyle olması sebebiyle aslında Wittgenstein'ı eleştirir. O, bir araba kazasının nasıl olduğunu bir model olarak gösterebilsek bile, kazada olan her şeyi bu modelde gösteremeyeceğimizi söyler (Turgut, 1989: 61). Oysa resmi resim yapan şey de aslında tam olarak bu eleştirdiği noktadır. Az sonrada söyleyeceğimiz gibi, resmin resim olmasını sağlayan şey, gerçekliği resmetmesi kadar, onunla aynı olmamasıdır.

söyler, ancak kendisinden söz edemez (Utku, 2014: 91). Bunu resim ve ressam arasındaki ilişki gibi düşünebiliriz. Ressam, resim yapma tarzını rahatlıkla gösterebilir, onun tarzı, resminde yansır. Ama bu resim yapma tarzını resimleyemez.³³

Bu bölümde Wittgenstein'in resim kuramını ele aldık ve kuram aslında tek tümcede özetlenebilir: Dil dünyayı resmeder. Bu resmetme, aynı zamanda anlamı da ortaya koyar. Bu bağlamda, kuralına uygun olarak kurulmuş her tümcenin bir resim olduğu, aynı zamanda her resmin bir anlama sahip olduğu söylenebilir. Peki, ya geriye kalanlar? Çünkü biliyoruz ki, metafiziksel de olsalar, bu konular hakkında tümceler kurulmaktadır. Örneğin “Yalan söylememelisin” tümcesi, resim kuramı baz alındığında, resim olmayan bir tümcedir. Bu gibi tümceleri nasıl kategorize edebiliriz? Bu soruya yanıt verebilmek için, Wittgenstein'in anlam bölümlenmesine bakmak gerekir.

3.1.3. *Tractatus*'ta Anlam Bölümlenmesi

TLP'de tümceler, anlamlı, anlamdan yoksun ve anlamsız olmak üzere üçe ayrılır.³⁴ “Anlamlı tümceler”, olgu durumlarının resmi olan tümcelerdir, başka bir deyişle gerçekliği resmeden her tümce, anlamlı bir tümcedir. Burada tekrardan, daha önce değindiğimiz bir noktayı hatırlatmakta yarar vardır. Bir tümcenin anlamı, onun doğru ya da yanlış olmasına değil, onun dünyayı resmetmesine bağlıdır.³⁵ Fakat bu

³³ Burada kapalı olarak bahsettiğimiz şey, Wittgenstein'in “gösterilebilir olan” ve “söylenebilir olan” ayrımıdır. Bu mesele bir sonraki bölümde daha geniş kapsamlı ve adı konularak ele alınacaktır.

³⁴ Eseri dilimize kazandıran Aruoba, bu üç kavramı sırasıyla “anlamlı, anlamsız ve saçma” olarak çevirmeyi tercih etmiştir. Kabul edilir bir çeviri olmasına rağmen, tekrardan von Wright'ı da göz önünde bulundurarak bu ayrımın revize edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Değiştirmeyi önerdiğim kısım, Aruoba'nın, “anlamsız” ve “saçma” olarak çevirdiği “*sinnlos*” ve “*unsinnig*” kavramlarıdır. Karışıklık olmaması ve ayrımın net anlaşılması için Aruoba, “*unsinnig*” kavramının diğer karşılığını, yani “saçma” kavramını kullanmıştır. Fakat böyle bir deyim de yorumlamayı aşırı uç noktalara taşıyacağı kanaatindeyim. Çünkü “saçma” kavramı, dilimizde fazlasıyla olumsuz çağrışım yapabilecek bir kavramdır. Bu sebeple bu üç kavramın çevirisinin tekrardan gözden geçirilmesi gerekir. Anlamsız kavramı Almanca “*Sinnlos*” ve “*Unsinnig*” kavramlarıyla karşılanmaktadır. İngilizce'de von Wright'ı baz alırsak (von Wright, 2006: 98-100), “*sinloss*” kavramı, için üç karşılık verebiliriz: “*senseless*”, “*meaningless*” ve “*void of sense*”. Özellikle “*meaningless*”, daha çok anlamını yitirmiş, içi boş olan şeylerin anlamsızlığını belirtmek için kullanılan bir kavramdır. Aynı zamanda “*void*” kavramı, “yoksun” anlamına da gelmektedir. Ele alınan şey anlam olduğu için, burada bu tür tümcelere anlamsız demek yerine “anlamdan yoksun” demek daha doğru olacaktır. Bu bağlamda, Aruoba'nın saçma olarak çevirdiği “*unsinnig*” kavramı için de anlamsız karşılığını vermemizin yolu açıktır. Bu bağlamda yanlış anlaşılmalardan da kaçınılmış oluruz. Bu şekilde bir çeviri revizyonu yapmamızın ikinci nedeni, “anlamsız” olarak çevirdiğimiz kısmı, daha sonra üç ayrı başlık altında ele alacak olmamızdır. İlerleyen paragraflarda bu dipnotun uygulanışıyla birlikte, yapılan bu revizyon ve ayrımlar daha anlaşılır hale gelecektir.

³⁵ Wittgenstein'in burada Frege ve Russell'in sentezini yaptığını söyleyebiliriz. Hatırlayacak olursak, Frege açısından anlam ve gönderim ayrı şeylerdi. Tekrar hatırlayacak olursak, bir tümcenin gönderimi de doğruluk değeri idi. Bu bağlamda, Frege açısından bir tümcenin gönderimi olmasa dâhi, onun bir anlamı vardır. Bu kısmı Wittgenstein'a aynı şekilde uygulayabiliriz ve Wittgenstein'in da

tanımın yanlış anlaşılması gerekir. Burada söylenen, tümceyi doğrulama ya da yanlışlamanın tamamen önemsiz olduğu anlamına gelmez. Doğruluk değeri, bize aslında tümcenin gerçeklikle kurduğu ilişkiyi gösterir. Von Wright anlamlı bir tümcenin, gerçeklikle iki kutuplu bir ilişkiye sahip olduğunu söyler (von Wright, 2006: 99). Bu tümceyi açarsak, anlamlı bir tümce –bir önceki başlıkta da sık sık vurguladığımız gibi– ya doğru ya da yanlıştır. Her anlamlı tümce doğru ve yanlış değerini alabilmeleri açısından çift kutupludur ve zorunlu olmanın karşıtı olarak olumsuzdur (Yılmaz, 2018: 75). Wittgenstein’in deyişiyile bir resim gerçeklikle uyuşabilir veya uyuşmayabilir, gerçekliğe uygun ya da uygunsuz olabilir, doğru ya da yanlış olabilir (TLP: 2.21). Aynı şekilde bir resmin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu bilmek için de onu gerçeklikle karşılaştırmamız gerekir (TLP: 2. 223).³⁶ Böyle bir karşılaştırmaya gerek duymamızın nedeni, resmin *a priori* olmamasındandır. Resmin *a priori* olmaması demek, onun olumsal olması anlamına gelir. Olumsal olması demek, aynı zamanda onun tersinin mümkün olduğu demektir. Bu olumsuzluk sebebiyle Wittgenstein, herhangi bir olgu durumunun var oluşundan ondan tümüyle farklı bir olgu durumunun var oluşunu çıkaramayacağımızı söylemiştir (TLP: 5. 135). Aynı şekilde geleceğin olaylarını da bugünkülerden hareketle sonuç olarak çıkaramayız. Nihayetinde Wittgenstein’a göre nedensel bağlantıya inanç batıl inançtır.³⁷ Kendi

anlam ve gönderim ayrımı yaptığını söyleyebiliriz. Russell ise anlam ve gönderim ayrımı yapmamakla beraber, bir tümcenin anlamının, onun gönderimi olduğunu söylemiştir. Yani ona göre bir tümce doğruysa anlamlı, yanlışsa anlamsızdır. Fakat burada başka bir noktaya daha dikkat çekmemiz gerekiyor. Aynı zamanda bu dikkat çektiğimiz nokta, Russellci bir çizginin Wittgenstein’da ki yansımasıdır. Frege’nin anlam ve gönderim ayrımı tüm tümceler için geçerliken, Wittgenstein açısından sadece dünyayı resmeden tümceler açısından geçerlidir. Örnek verecek olursak, “Dünya’ya en uzak gök cismi Alfa B gezegenidir” tümcesi, evrenin sürekli genişlediğini bildiğimiz için, gönderimi olmayan, başka bir deyişle herhangi bir doğruluk değerine sahip olamayacak bir tümcedir. Bu tümce Frege açısından her ne kadar gönderimi olmasa da anlamlı bir tümcedir. Oysa Wittgenstein’a göre bu tümce, dünyanın olanaklı bir resmini kurmadığından dolayı açık bir şekilde anlamsızdır.

³⁶ Örneğin “Şu an önümde duran masa, dört ayaklıdır” tümcesi, olanaklı bir olgu durumunu resmeder. Bu haliyle tümceye baktığımızda, pekâlâ onu anlamamız mümkündür. Fakat onu anlamamız demek, onun doğru ya da yanlış olduğu anlamına gelmez. Bunu anlamak için, resmin gerçeklikle karşılaştırılması gerekir. Eğer resim, başka bir deyişle tümcemiz gerçeklikle uyuyorsa doğru değeri alır. Aynı şekilde uyuşmuyorsa da yanlış değeri alır. Fakat tekrardan hatırlatmakta yarar var: olgu durumunu resmeden bir tümcenin yanlış olması onun anlamdan yoksun ya da anlamsız olduğu anlamına gelmez.

³⁷ Bu eleştirinin en net örneğini, 18. Yüzyıl filozofu Hume’da da görmek mümkündür. Hume’a göre olgu durumları arasında kurduğumuz nedensel ilişki, hiçbir şekilde deneyimden çıkmamaktadır. Deneyimden çıkmadığı için, böyle bir ilişkiyi haklandıracak bir nedenimiz de yoktur. Nedensellik bağlantısı, aynı olguların ardı ardına tekrar etmesiyle, insanda oluşan alışkanlık hissi sonucu ortaya çıkar. Bundan dolayı insanlar aynı olguların ardından, daha önce tekrar eden olgu durumlarının gelmesini bekler. Fakat adı üstünde olgu durumudur; tersi her zaman mümkündür. Bu sebeple olgu durumları özelinde her zaman böyle olması, bundan sonra böyle olacağı anlamına gelmez.

verdiği örneği yinelersek, bugünden hareketle yarın güneşin doğup doğmayacağı bir sayılıdır; sayılı olması demek, onu bilmediğimiz anlamına gelir (*TLP*: 6. 36311).

“Anlamdan yoksun tümceler” kısmının altına “totoloji” ve “çelişkiler”i; en genel anlamıyla mantığın tüm önermelerini koyabiliriz. Bununla beraber, bu kısma iki alanın daha tümcelerinin konulması gerekir; bu alanlar etik ve estetikdir.³⁸ Burada özellikle ele almamız gerekenler totoloji ve çelişkilerdir. Totolojiler ve çelişkiler, olanaklı doğruluk koşulları kümesindeki iki uç durumdur (*TLP*: 4. 46). Totolojik tümceler, bütün olanaklı durumlar için doğrudur; yani tüm doğruluk koşulları totolojiktir. Çelişik tümceler ise bütün olanaklı durumlar için yanlıştır; yani çelişiktir. Von Wright’ın deyişiyle totolojiler ve çelişkiler gerçeklikle, tek kutuplu bir ilişkiye sahiptir (2006: 99). Totolojilerin doğruluk koşulu yoktur; çünkü onlar kayıtsız şartsız doğrudur. Totoloji, mantıksal uzayı, olanaklı tüm olgu durumlarının gerçekleşeceği şekilde boşaltır. Başka bir deyişle, gerçekleşmesi muhtemel tüm olanaklı olgu durumlarına mantıksal uzayda yer edinmek üzere izin verir. Örnek verecek olursak, “Bugün ya yağmur yağacak ya da yağmayacaktır” tümcesi, totolojik bir tümcedir.³⁹ Bu tümce her koşulda doğrudur. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, gerçeklikle karşılaştırmaya gerek kalmaksızın, her durumda bu tümce doğru sonucu verir. Hatırlayacak olursak, Wittgenstein açısından bir tümcenin doğru ya da yanlış olabilmesi için gerçeklikle karşılaştırılması gerekirdi. Ama burada durum farklılaşır; çünkü tümcenin doğruluğu kendinden bellidir. Wittgenstein’in deyişiyle ya yağmurun yağdığını ya da yağmurun yağmadığını bildiğimde, aslında hava durumunun nasıl olduğu konusunda hiçbir bilgin yoktur (*TLP*: 4. 461). Wright, bu tür tümcelerin, bu özel durumları sebebiyle “gerçek” tümceler olmadığını söyler (von Wright, 2006: 100). Çelişkiler ise totolojilerin aksine hiçbir koşul altında doğru değildir. Çelişki, mantıksal uzayı öylesine doldurur ki, hiçbir olanaklı olgu durumunun orada yer etmesine izin vermez (*TLP*: 4. 463). Örnek verecek olursak, “Bugün yağmur yağacak ve yağmayacak”

³⁸ Wittgenstein, *TLP*’de açıkça bu iki alanın önermelerini, anlamdan yoksun önermeler kısmına dâhil etmez. Bunları bizim dâhil etmemizin açık ve haklı bir sebebi vardır. İlerleyen paragraflarda bunun sebebi net bir şekilde ortaya konulacaktır.

³⁹ Örnek olarak verilen tümcenin mantıksal olarak gösterimi, “p v~p” şeklindedir. “p”nin doğru olduğu durumda, “~p” yanlış değeri alır. “~p”nin doğru değeri aldığı durumda da “p” yanlış değeri alır. Veya (v) bağlacının doğruluk koşulu için ise, önermenin bileşenlerinin bir tanesinin doğru değeri alması yeterlidir. Bu sebepten dolayı, bu tümce her iki olanakta da doğru sonucu alır ve mantıksal uzayı boşaltarak her iki olanağa da izin verir. Bu da aslında böyle bir tümcenin hiçbir şey söylemediği anlamına gelir.

önermesi çelişik bir önermedir.⁴⁰ Böyle kurulmuş bir tümce, tıpkı totolojilerde olduğu gibi gerçeklikle karşılaştırılmaya ihtiyaç duymaz. Çünkü çelişki, her koşulda yanlış sonucu verir. Totoloji için söylediklerimiz, doğruluk değerleri hariç aynı şekilde geçerlidir. Tepe, mantık önermelerinin dünyaya ilişkin bir bildirimde bulunmasalar da Wittgenstein'a göre anlamlı olduklarını; anlamlı olmalarının sebebinin de bir şey göstermeleri olduğunu söyler (Tepe, 2016: 69). Oysa anlamlı olmak demek, dünyayı resmetmek demektir. Aynı zamanda anlamlı olmak, söylenebilir olmak demektir. Mantık ise gösterilebilir olandır ve gösterilebilir olan söylenemez. Bu sebeple aslında Wittgenstein mantık önermelerine hiçbir şekilde anlam atfetmez. Onlar anlamdan yoksundurlar.

Anlamsız önermeler kısmına geçmeden önce, burada bir soluklanıp geldiğimiz kısma kadar bir genel tekrar yapmakta yarar vardır. Wittgenstein açısından anlamlı önermeler, doğru ya da yanlış olabilme olanağı taşıyan, dünyayı resmeden önermelerdir. Totolojiler, dünyayı resmetmeyen, ama her durumda doğru olan önermelerdir. Çelişkiler ise yine dünyayı resmetmeyen ama her koşulda yanlış olan önermelerdir. Bu bağlamda tüm bunlardan hareketle doğru olma, totoloji için kesin, resim için olanaklı ve çelişki için olanaksızdır (*TLP*: 4. 464). Bu tümceyi bir skala olarak düşünürsek, totoloji ve çelişki 1 ve -1'i temsil eder; resim ise bu ikisinin arasındaki 0'dır. Hatırlarsak, totoloji ve çelişki için en başta doğruluk kümesinin iki aşırı ucu demiştik. İşte resim, bu iki ucun ortasıdır. Totoloji ve çelişkiler bu halleriyle dünya hakkında hiçbir şey söylemezler. Fakat onların bir şey söylememesi, anlamsız oldukları demek değildir; onlar simgeleme aittirler (*TLP*: 4. 4611). Totoloji ve çelişkiler, mantığın önermeleridir. Mantık, dünyanın ve dilin kurucu unsurudur; her ikisinde de kendini "gösterir". Burada, daha önce adını andığımız ama açmadığımız "gösterilebilir olan" ve "söylenebilir olan" arasındaki ayrımın yapılması, gidişatın netleşmesi için yerinde olacaktır.

Söylenebilir olanlar, sık sık vurgulayıp üzerinde durduğumuz gibi, dünyayı resmeden tümcelerdir. Başka bir deyişle dünya üzerine olan her şey söylenebilir olandır. Aynı zamanda düşüncenin anlamlı tümce olduğu (*TLP*: 4) önermesinden

⁴⁰ Yine örnek olarak verilen tümcenin mantıksal gösterimi " $p \wedge \sim p$ " şeklindedir. " p "nin doğru değeri aldığı durumda " $\sim p$ ", yanlış, " $\sim p$ "nin doğru değeri aldığı durumda da p yanlış değeri alır. Ve (\wedge) bağlacının doğru değeri alması için, her iki bileşenin de doğru değeri alması gerekir, fakat görüldüğü üzere, çelişkide bu koşul sağlanmamaktadır. Bu sebepten dolayı, çelişki mantıksal uzayı tamamen doldurur, yani kaplar ve olanaklı hiçbir koşula izin vermez. Böyle bir durum, tıpkı totolojide olduğu gibi çelişkide de tümcenin bize hiçbir şey söylemediği anlamına gelir.

hareketle, söylenebilir olan ve düşünülebilir olanın arasında sıkı bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Özkan'ın deyişiyle düşünme ve dil arasındaki ilişki, iki yönlü bir ilişkidir (2016: 134). Nitekim böyle bir çıkarım yapmamızın ayrıca başka sebepleri de vardır. Wittgenstein, açık bir şekilde düşünemediğimiz şeyi söyleyemeyeceğimizi söyler (*TLP*: 5. 61). Anamlı her tümce, öyle ya da böyle bir şey söyler. Burada şu yanlış anlaşılardan kaçınmak gerekir: Anamlı her tümcenin söylenebilir ya da düşünülebilir olması, anlamsız her tümcenin gösterilebilir olduğu anlamına gelmez. Başka bir deyişle, söylenemez olan her şey, gösterilebilir değildir. Yani ana tümcemiz, “Söylenemez olan gösterilebilir” değil, Gösterilebilir olan söylenemez”dir (*TLP*: 4. 1212)⁴¹ Gösterilebilir olanlar ise, “anlamdan yoksun tümceler” altında sıraladığımız, mantığın önermeleri, etik tümceler ve estetiğin tümceleridir. Mantık, daha önce defalarca bahsettiğimiz gibi dünyanın ve dilin kurucu unsurudur. Bu bağlamda onun önermeleri dil de kendini gösterir. Başka bir deyişle her anlamlı tümce, aynı zamanda mantıksal yapısını gözler önüne serer. Totoloji ve çelişki yani mantığın önermeleri dünyaya ilişkin hiçbir şey söylememelerine karşın, bu önermelerde dünyanın mantığı kendisini gösterir (Taylan'dan aktaran Özel, 2016: 41). Diğer gösterilebilir alanlara gelince, ilk olarak etik tümcelere bakmakta yarar vardır. Etik tümceler de anlamdan yoksundur; anlamsız değildir. Onların anlamdan yoksun olması demek, etiğin söylenebilir değil de gösterilebilir olan bir şey olduğu anlamına gelmektedir.⁴² Ama etiğin kendini göstermesi, mantığın kendini göstermesi gibi değildir. Yani gösterilme yerleri farklıdır. Bu bağlamda gösterilebilir olanı da kendi içinde üçe ayırmak yararlı olacaktır: Kendini dilde gösteren, kendini eylemde gösteren ve kendini sanatta gösteren. Etik, kendini eylemlerde gösterir; çünkü eylemin yapıcı nedeni olması

⁴¹ Kurduğum son iki tümce, totolojik yapıdaki tümcelere benzer, fakat anlam bakımından aralarında farklılık vardır. *TLP* incelendiğinde, söylenemez olan her şeyin gösterilebilir olmadığı görülecektir. Bu konu, anlamsız önermeleri ele alırken daha açık hale gelecektir. Çünkü anlamsız önermelerin hiçbirini söylenemediği gibi, bazıları gösterilemez de.

⁴² Tekrardan hatırlatmakta yarar var. Bu şekilde bir kategorileştirmeyi Wittgenstein yapmaz. Fakat *TLP* incelendiğinde doğrudan olmasa da dolaylı olarak bu sonuçlar çıkarılabilir. Gerçi yapılan bu incelemeyi “anlamsız tümceler” kısmında detaylı bir şekilde ele alacağız; ama yine de kısa bir değinmekte yarar vardır. Mantığın önermelerinin “anlamdan yoksun” olduğunu söyledik; ama mantığın kendisi anlamdan yoksun değildir, mantık, daha sonra da bahsedeceğimiz gibi anlamsızdır. Fakat onun anlamsızlığı, “transandantal” bir anlamsızlıktır. Etiğin ve estetiğin tümcelerini de aslında “anlamdan yoksun önermeler” kısmında değerlendirmemizin sebebi budur. Wittgenstein mantığın transandantal olduğunu (*Die Logik ist transzendental*) söyler (*TLP*: 6. 13). Aynı şekilde ilerleyen önermelerde etiğin de transandantal olduğunu ve etik ve estetiğin bir olduğunu (*Die Ethik ist transzendental. Ethik und Ästhetik sind Eins*) söyler (*TLP*: 6. 621). Etik ve estetik arasındaki birlik, estetiğin de transandantal olduğu anlamına gelir. Bu bağlamda transandantal olan mantığın önermeleri gösterilebilir olan ise, etik ve estetiğin de önermelerinin aynı özellikleri taşıdıkları söylenebilir. Tabi tek gerekçemiz bu değildir; söylediğimiz gibi, “anlamsız tümceler” kısmında bunlar daha detaylıca ele alınacaktır.

beklenir. Başka bir deyişle, etik kendine göre eynen/eylenmesi beklenen bir şeydir. Estetiğe gelince, onun da kendini sanatta gösterdiği söylenebilir.

Son olarak “anlamsız tümceler” kısmını ele alalım. Anlamsız tümceler, Von Wright’ın deyişle, gerçeklikle kutupsuz bir ilişkiye sahip tümcelerdir (2006: 99). Bu kısımda Glock şu türden olan şeylerin yer aldığını söyler: a) resim ve resmedilen şey arasındaki ortak yapı, yani mantıksal biçim, b) tümce ve imlerin anlamı, c) tümceler arasındaki mantıksal bağlantılar dil ve dünyanın yapısı ve son olarak d) mistik olan değerler (2005: 331). Glock’un ortaya koyduğu bu yapı yeterlidir, fakat karmakarışıktır. Bu sebeple, birtakım ayrımlarla bu kısım daha açık hale getirilebilir. Evet, *TLP*’de birçok şeyin anlamsız olduğu, hatta *TLP*’nin de anlamsız olduğu söylenir. Fakat anlamsız tümcelerin hepsi eşdeğer ölçüde mi anlamsızdır? Başka bir deyişle, anlamsız olan şeylerin anlamsızlığı tek bir nedene mi dayanır? Açıktır ki *TLP* incelendiğinde anlamsız olanların anlamsızlığının nedeni birden çoktur. Örneğin geleneksel metafiziğin tüm önermeleri de anlamsızken, mantık, etik gibi transandantal alanların önermeleri anlamdan yoksundur. Buradan da anlaşılacağı üzere, bunları anlamsız genel başlığı altında fakat ayrı ayrı başlıklar altında incelemek daha yararlı olacaktır. Bu başlıklar sırasıyla “yanıltıcı anlamsızlık”, “aydınlatıcı anlamsızlık” ve “transandantal anlamsızlık”tır.

Metafizik anlamsızlık, sürekli olarak aslında üstü kapalı bir şekilde bahsettiğimiz anlamsızlık türüdür. Bu tür bir anlamsızlığı, Wittgenstein’a göre felsefe tarihinin tabiri caizse her köşesinde görmek mümkündür. Wittgenstein’ın deyişle felsefede sorulan soruların hemen hemen hepsi yanıltıcı bir karaktere sahip anlamsız tümcelerdir (*TLP*: 4. 003). Buna örnek olarak “Varlık nedir?”, “Ruh ölümsüz müdür?”, “Bilgi nedir?” gibi sorular verilebilir. Bu tarz tümceler, nelik sorularıdır ve dil bu sorulara, bu soruların cevapları dünyada olmadığı için cevap veremez. Daha basit bir dille söylersek, bu sorular üzerine konuşulamayan sorulardır. Buna örnek olarak “Hiç hiçmemtedir” tarzı tümceler de gösterilebilir. Filozoflar yüzyıllar boyunca bu sorularla uğraşmış, bunun gibi tümceler ortaya koymuştur. Bunun sonucunda ne bir ilerleme kaydedilmiş ne de doyurucu yanıtlar verilmiştir. Bu sebeple, bu tür sorulardan kaçınmak en iyisidir. Başka bir örnekle bu konuyu biraz daha açmakta yarar vardır. Wittgenstein “Sokrates özdeştir” gibi bir tümcenin, bize hiçbir şey söylemediğini belirtir (*TLP*: 5. 473). Böyle bir tümcenin anlamsız olmasının sebebi, tümcenin oluşturucu parçalarından birinin gönderimsiz olması sebebiyledir. Ama örneğin bu

tümcede “özdeş” kelimesinin yerine “Türk” kelimesini koyarsak, tümcemiz anlamlı hale gelir. Bu sebeple genellersek, bir tümcenin anlamlı olabilmesi için, oluşturucu öğelerinin de gönderiminin olması gerekir. Kısacası, bu alana dair bulunulacak her yargı, yanıltıcıdır ve aynı şekilde anlamsızdır.

Aydınlatıcı anlamsızlık, dilin yapısı, dünyanın yapısı ve mantıksal form hakkında konuşmak/konuşmaya çalışmaktır. Metafizik anlamsızlığı anlamak kolaydır; tümcenin oluşturucu parçalarından birinin gönderimsiz olması sebebiyle metafizik tümceler anlamsızdır da dil ve dünya hakkında konuşmak neden anlamsızdır? Bunun aslında birbiriyle bağlantılı olarak iki nedeni vardır. İlk neden, dilimin sınırlarının dünyanın da sınırları olması sebebiyledir (*TLP*: 5. 6). İkinci neden ise öznenin dünyanın sınırlarından biri olmasıdır (*TLP*: 5. 632). Wittgenstein özne ve dünyanın ilişkisini, göz ve gözün görüş alanına benzetir. Göz, çevremizi görmemizi sağlar; fakat gözün kendisini biz göremeyiz (*TLP*: 5. 633). Göz, gerçeklik alanını görebilmek ve tanımlamak için olmazsa olmaz bir organdır; aynı şekilde özne de dünyayı bilmek ve onu düşünebilmek için olmazsa olmaz unsurdur (Körpe: 2018: 127). Bu bağlamda gözün kendini görmemesinin nedeni, görüş alanının gözün sınırı olması sebebiyledir. Öznenin bilinmesi de gözün bilinmesine benzer; doğrusu öznenin bilinmek istenmesi gözü görme isteğine benzer. Oysa bunu yapmaya çalıştığımızda, her seferinde dünyanın sınırına takılırız. Bu sebeple özne hakkında konuşmak olanaksızdır. Wittgenstein da aslında kendi kitabını bu kısma yerleştirir; çünkü kitap bizzat bu yasaklanan konuyla alakalıdır. Fakat o, *TLP* için “merdiven” metaforunu kullanır; buna göre merdivenin, yani *TLP*’nin basamaklarını dikkatle tırmanarak arzu ettiği yere ulaşan okur, merdivenin işlevselliğini de fark edecek ve bu merdiveni de yıkacak, bu önermeleri aşacaktır (Utku, 2019: 73).

Bir şeyin hakkında konuşmak için, o şeyin karşımızda olması gerekir. Dünya hakkında konuşamayız, çünkü onun sınırlarından biriyiz, onun dışına çıkamayız. Aynı zamanda çıktığımızı farz etsek dâhi, dilin sınırları dünyanın sınırları kadar olduğu için, yine dünya hakkında bir şey söylenemez. Burada aslında gizemli olan dünyanın nasıl olduğu değil, olmasıdır (*TLP*: 6. 44). Dil hakkına da konuşamayız, çünkü dilin dışına çıktığımızda aslında söyleyecek hiçbir şey kalmaz. Son olarak mantıksal biçim/bağ hakkında da konuşamayız; çünkü o, açıklanabilecek, üzerine konuşulabilecek, söylenebilecek bir şey değildir. Mantıksal biçim, söylenebilen değil gösterilebilen bir şeydir. Yani mantıksal biçim kendini dilde gösterir. Peki, ya *Tractatus*? Bu soruyu

sormamızın haklı bir gerekçesi vardır. Çünkü *TLP* bizzat bu yasaklılar listesini ihlal eder nitelikte bir kitaptır. Başka bir deyişle bizzat yapmamayı öğütlediği şeyi yaptığından, paradoksal bir yapısı vardır. Wittgenstein’da bu durumun farkında olacak ki, kitabın son önermesinden bir önceki önermesinde kendi kitabının da anlamsız olduğunu söyler (*TLP*: 6. 54). Ama böyle bir kabul Yılmaz’ın da dediği gibi, Wittgenstein’ın *TLP*’yi haksız çıkardığı anlamına gelmez (Yılmaz, 2018: 79). Aslında bu tür şeyler hakkında konuşmanın neden yanıltıcı değil de aydınlatıcı olduğu da burada ortaya çıkar. Bu konularda ortaya konan her tümce, bir tür merdivene benzer; onların üzerine tırmanmamız gerekir. İşte bu merdiveni tırmanan herkes, dünyayı doğru görmeye başlar. Daha açık bir deyişle bu tümcelerin aydınlatıcılığı, dünyayı bize doğru bir şekilde göstermelerinden kaynaklanır.

Transandantal anlamsızlık ise dünyayı aşan şeyler üstüne kurulan tümcelerde görülür. Bu alana ise mantık, etik, estetik gibi alanlar dâhildir. Özellikle mantıktan daha önce sık sık bahsettik. Bundan dolayı, bu konu başlığında ana odağımız etik olacaktır. Wittgenstein’a göre tümceler, hiçbir yüksek şeyi dile getirmezler, bu yüzden etik hiçbir tümce yoktur (*TLP*: 6. 42). Bu sebeptendir ki etik söylemeye gelmez. Dünyada Wittgenstein’ın deyişiyle etik bir anlam yoktur. Çünkü dünyada her şey, olduğu gibidir; hiçbir yüksek değer yoktur. Etik tümceler, “-malısın, -melisin” şeklinde kurulan tümcelerdir, olguları resmeden tümcelerin biçimi değildir. Aslında bundan dolayı da etik tümceler hakkında doğru ya da yanlış yargısı verilemez. Etiği anlamak için, dünyanın bir bütün olarak görülmesi, başka bir deyişle dünyayı *sub specie aeternitalis*⁴³ bir şekilde görmek gerekir. Aslında estetik ve etik arasındaki bağlantı da burada yatar. Sanat eseri *sub specie aeternitalis* görülen nesnedir; iyi yaşam da bu şekilde görülen dünyadır (Wittgenstein, 2017: 113). Burada bahsettiğimiz yaşam, fizyolojik yaşamdan ziyade psikolojik bir yaşamdır. Etik, dünyayı konu edinen bir şey değildir; etik, tıpkı mantık gibi dünyanın bir şartıdır (Wittgenstein, 2017: 107). Monk’un deyişiyle mantıksal formu anlamak için dili nasıl bir bütün olarak görmek zorundaysak, etiği de anlamak için dünyanın bir bütün olarak görülmesi gerekir ki böyle bir bakış açısından insan gördüklerini anlatmaya çalıştığında kaçınılmaz olarak anlamsızlaşır (2005: 216). Burada bir noktaya daha değinmemiz gerekir; zira etik veya ahlâki bir tümce kurduğumda, karşımdaki kişi pekâlâ beni anlayabilir. Örneğin

⁴³ “Ezeli ve ebedi bir bakışla”. Bu deyim, Spinoza tarafından şeylerin hep birden, ezeli ve ebedi bir bakış açısıyla kavrandığı Tanrısal perspektif için kullanılmıştır (Wittgenstein, 2017: 113).

“Ahmet iyi bir insandır” tümcesini dile getirdiğim zaman, karşımda bulunan hiç kimse, “Hayır sus! Dile getirilemeyecek bir şey söylüyorsun!” demez; bunun aksine onaylayıcı ya da reddedici bir cevap verilir. İyi de durum böyleyse neden etik tümceler söylenemez olsun ki? Oktar, burada odaklanmamız gereken şeyin “iyi”nin tanımı olduğunu söyler (Oktar, 2019: 269). Gündelik hayatta iyi kavramına yönelik birçok tanım görmek mümkündür; felsefe tarihi incelendiğinde de birçok tanımlama yapıldığı açıktır. Yani bu kavram üzerinde anlaşma sağlanamamıştır. Bundan dolayı, bu tür tümceler Wittgenstein’a göre anlamsız tümcelerdir.

Uzun uzadıya anlattığımız bu konuyu kısaca özetleyelim. Wittgenstein tümceleri, anlamlı, anlamdan yoksun ve anlamsız olmak üzere üçe ayırır. Anlamlı tümceler, dünyayı resmeden tümcelerdir. Anlamdan yoksun tümceler de kendi içinde kendini dilde gösteren, kendini eylemde gösteren ve kendini sanatta gösteren olmak üzere üçe ayırılır. Kendini dilde gösterenler, totoloji ve çelişkilerdir; yani mantığın önermeleridir, kendini eylemde gösteren tümceler, etiğin tümceleridir ve estetik de kendini sanatta gösterir. Anlamsız tümceler ise yine kendi içinde yanılıtıcı, aydınlatıcı ve transandantal olmak üzere üçe ayırılır. Metafiziğin tüm önermeleri yanılıtıcı anlamsızlık kısmına girer. Dilin, dünyanın, mantıksal biçiminin hakkında konuşmak ise aydınlatıcı anlamsızlık kısmına dâhildir. Son olarak mantık, etik, estetik gibi alanların kendileri de transandantal anlamsız olanlar kısmına dâhildir.

Peki, tüm bu anlattıklarımızdan hareketle, neyin anlamlı olup olmadığını nereden bileceğiz? Başka bir deyişle sınırimız nerededir? Bu sınırlar nasıl belirlenir/çizilir? İşte felsefenin devreye girdiği yer de tam olarak burada başlar.

3.1.4. Felsefeye Yeni Görev

nceki bölümde yaptığımız anlam çözümlemesinde, anlamlı önermelerin dünyayı resmeden önermeler olduğunu söylemiştik. Bu bağlamda yine geçmiş bölümlerde anlamlı tümcenin, dünyayı resmeden tümcenin doğru ya da yanılış olduğunu görmek için gerçeklikle karşılaştırılması gerektiğini söylemiştik. İşte Wittgenstein burada doğru tümcelerin toplamının, toplam doğa bilimi olduğunu söyler (*TLP*: 4. 11). Doğa bilimleri dünyayı betimler; bu betimleme yoluyla da aslında bilgimizi genişletir, bize yeni şeyler katar. Felsefe ise bu doğa bilimlerinden biri değildir, onun tümceleri anlamsızdır. İşte burada “İyi de filozoflar şimdi ne yapsın, hepsi bütün uğraşını bırakarak doğa bilimci mi olsun?” sorusu meşruluk kazanır. Wittgenstein böyle bir soruya hayır yanıtı verir. Altuğ, Wittgenstein’ın *TLP*’de felsefe

yapmasının amacının felsefe yapmaya son vermek olduğunu söyler (Altuğ, 2016: 87). Oysa Wittgenstein'in son vermeye çalıştığı şey, sadece geleneksel felsefe anlayışıdır. O, bunun yerine felsefeye yeni bir görev verir; felsefenin yoluna bu görev doğrultusunda devam etmesini ister.⁴⁴ Pitcher, Wittgenstein'in felsefeye yıkıcı ve yapıcı olmak üzere iki yararlı görev verdiğini söyler (Pitcher, 1964: 156). Felsefenin yıkıcı görevi, söylenemez olanı söyleyen metafizikçilere bunun yanlışlığını göstermek ve onları doğru yola yönlendirmektir. Bu da felsefenin doğru yöntemini göstermekle olur:

Felsefede doğru yöntem aslında şu olurdu: Söylenebilir olandan, başka bir şey söylememek, sonra her seferinde de başka birisi doğaötesi bir şey söylemeye kalkıştığında, ona, tümcelerindeki belirli imlere hiçbir imlem bağlamamış olduğunu göstermek. Bu yöntem ona doyurucu gelmeyecektir, ona felsefe öğrettiğimiz duygusunu duymayacaktır ama tam doğru yöntem bu olurdu (*TLP*: 6. 53).

Wittgenstein'a göre, daha önce de vurguladığımız gibi, tüm felsefe tarihi neredeyse bunlarla doludur. Geleneksel metafizik eğilimler, bir bütün olarak dünyayı görmeye ve onun hakkında konuşmaya kalkışmıştır ve bunun sonucunda felsefe bir öğreti haline gelmiştir (Utku, 2014: 207). Oysa felsefe bir öğreti değil, bir etkinliktir (*TLP*: 4. 112). Bu öğretilere bakarak, onların ve türevlerinin bir kez olsun anlamsız olduğu ve sözde önermeler içerdiği görülürse, bunların yararsız olduğu ve boşa çaba harcamaktan başka bir şey olmadığı anlaşılacaktır. Böyle bir aydınlanma da Wittgenstein'a göre aslında felsefenin, dolayısıyla filozofların bu tür soruları sormalarının yanlış olduğunu gösterecektir. Yalnızca doğa bilimlerinin tümceleri anlamlı olduğuna göre, felsefenin dünya üstüne söyleyecek hiçbir sözü kalmaz. Bu sebeple felsefenin susması gerektiğini söylemek, aslında geleneksel felsefenin tüm uğraş alanlarını yıkmaktır. Felsefenin uğraşları ise iki ayrı kolda toplanabilir. Wittgenstein "Mantık Üzerine Notlar"da felsefenin mantık ve metafizikten oluştuğunu söyler (Wittgenstein, 1957: 231). Mantık felsefenin temellerinde yer alır. Felsefenin metafizik yönü ise, dil ve dünya arasındaki ilişkide açığa çıkar. Başka bir deyişle felsefenin metafizik yönü, dil ve dünya arasındaki mantıksal biçimi açığa çıkarmayı, onu göstermeyi amaçlar (Çakmak, 2013: 148). Bir önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, aslında *TLP*'de tam olarak böyle bir kitaptır; yani bu ilişkiyi açıklamaya çalışır. Bu sebeple aslında Wittgenstein onun da anlamsız olduğunu söyler. Oysa

⁴⁴ Altuğ'un yorumunu eleştiriyor olmam, Wittgenstein'in ortaya koyduğu görüşü savunduğum anlamına gelmez. Vurgulamaya çalıştığım şey Wittgenstein'in felsefeyi bitirmekten ziyade ona yeni bir görev atfettiğidir. Fakat bu yeni görevin meşruluğu da tartışmaya açıktır.

Wittgenstein'a göre felsefenin asıl etkinliği mantıksal yönüdür (Çakmak, 2013: 148). Felsefenin asıl görevi doğa biliminin tartışmalı alanını sınırlamaktır (*TLP*: 4. 113). Daha açık bir biçimde söylersek, felsefenin görevi dünya hakkında konuşmak değil; önermelerin doğalarını aydınlatmaktır. İşte Wittgenstein'ın felsefeye yüklediği yapıcı görev de aslında budur. Onun deyişiyile bütün felsefe aslında bir dil eleştirisidir (*TLP*: 4. 0031). Böyle bir belirlenim ya da tespit, kapalı ya da dolaylı olarak geleneksel metafizikten de uzak durmayı öğütler. Bu bağlamda daha önce de söylediğimiz gibi felsefe doğa biliminin tartışmalı alanını sınırlar ve sadece doğa biliminin önermelerini aydınlatmakla kalmaz, aynı zamanda bu önermelerin temellerine de iner. Başka bir deyişle felsefe, doğa biliminin önermelerini temel önermelerine ve adlarına değin parçalayıp çözümleyerek aslında onların gerçeklikle, yani dünyayla bağını da göstermeyi amaçlar. Felsefe dünya hakkında bilgi veren önermeleri aydınlatmanın bilgisidir (Çakmak, 2013: 149). Yani felsefenin görevi dünya hakkında ortaya konulan bilgilerin aydınlatılmasıdır; bu sebeple felsefe dünya hakkında konuşmamalıdır, dünya hakkında konuşanın üstüne konuşmalıdır. Molacı ve Çakın'ın da dediği gibi felsefe aslında anlamsızlığa dur diyen zabıtabır (Molacı ve Çakın, 2019: 135). Russell'ın tipler teorisi ışığında değerlendireceksek, dünya ya da olgular Tip 0'dır. Dünya üzerine konuşan olgular ise Tip 1 türündedir. Bilimsel önermeleri irdeleyen ve onlar hakkında konuşan felsefenin türü ise Tip 2'dir. Bu bağlamda Tip 2 türünde bir etkinlik, Tip 0 üstüne konuşamaz. Yani burada hiyerarşik bir sıralama söz konusudur. Bundan dolayı felsefenin varlığı incelemesi, yeni doğrular keşfetmeye çalışması ya da ortaya koymaya çalışması yanlış bir tutumdur. Doğruları ya da olguları doğa bilimleri keşfeder. Pitcher, felsefenin bilimin önermelerini inceleme ve açıklama yoluyla aslında bilimsel bir nitelik kazanmadığını; yalnızca sınırları çizdiğini ve sınırların belirginleştirmesine katkıda bulunduğunu söyler (1964: 158). Bu bağlamda aslında felsefenin işinin sorun çözmek olmadığı da görülecektir. Aslında felsefe sorunları çözmek yerine onları eler. Daha açık bir şekilde söylersek felsefe sorunlar üstüne düşünmek, kafa yormak yerine, bu sorunların sorun olup olmadıklarını gösterir. Wittgenstein'ın deyişiyile ortada bir soru varsa o sorunun yanıtlanması gerekir ve eğer bir sorunun yanıtı verilemiyorsa, o sorunun da sorulmaması gerekir (*TLP*: 6. 5). Başka bir deyişle yanıtlanamayan soru, metafizik bir sorudur, metafizik soruların da sorulmaması gerekir. Bu tür soruları genellikle felsefe sorar. İşte tam da bu nedenden ötürü felsefede sorulan çoğu sorular ve çoğu tümceler yanlış değil anlamsızdır (*TLP*: 4. 003). Bu tür sorular sahte sorulardır, felsefenin problemleri de yalancı

problemlerdir. Hadot'un deyişiyile felsefenin, daha doğrusu geleneksel felsefenin ortaya koyduğu önermeler mantikî gramere aykırı olduğundan dilin yanlış kullanımına örnektirler; bunlar dilin hastalığı olarak görülebilir (2015: 52). Peki ya felsefenin köklü alanları? Bunlar üstüne de birkaç söz etmek gerekir. Örneğin Wittgenstein'a göre epistemoloji, bir tür psikoloji felsefesidir (*TLP*: 4. 1121). Bizim burada ana ilgi odağımız ise etikdir. Wittgenstein'a göre etik neyin değerli olduğunu, yaşamın anlamını ve yaşamı yaşamaya değer kılan şeyin ne olduğunu sorgular (Wittgenstein, 2016: 370). Bu gibi soruları sorması da onu anlamsız kılar. Wittgenstein'ın özellikle etiği anlamsız görmesinin nedeni, tümcelerinin anlamlı tümceler gibi çözümlenememesidir. Daha açık bir şekilde söylersek, "iyi", "değer", "-malısın, -melisin" gibi etik tümcelerde sık kullanılan terimler bir gönderime sahip değildir; bundan dolayıdır ki, anlamlı tümceler gibi nesnelere değin çözümlenemezler. Başka bir deyişle, etik tümceler "...-malısın" biçiminde kurulmuş tümcelerdir; bu şekilde kurulmuş olmaları demek, aslında onların olanı değil, olması gerekeni söylediği anlamına gelir. Ketenci'nin de dediği gibi, yapılması, olması gereken hâlihazırda var olmadığı için, nesnesi de yoktur (Ketenci, 2006: 95). Bu özelliği taşıyamaları, aslında etiği de filozofların görev listesinden çıkarır. Çünkü filozoflar, daha önce de söylediğimiz gibi dilsel çözümlenme yoluyla önermeleri açık hale getirirler. Etiğin ise biraz önce söylediğimiz gibi dünyada herhangi bir nesnesi yoktur. Utku'nun deyişiyile dünyanın tüm gerçeği, belirli nesnelere, belirli şekilde düzenlenmiş olup olmamasıdır (Utku, 2014: 215). Böyle bir düzende "iyi", "kötü", "değer" gibi kavramlara yer yoktur. Bu bağlamda Wittgenstein, dünyanın anlamının dışında yattığını söyler; çünkü dünya üzerinde her şey nasılsa öyledir, bu gerçekleşmenin de hiçbir yerinde herhangi bir değer yoktur (*TLP*: 6. 41). Dünyanın anlamı dışında yattığına göre, yaşamın anlamı da dışında yatsa gerek. Bu sebeple, "Yaşamın bir anlamı var mıdır?", "Neden varım?" gibi sorular metafizik bir kimliğe bürünür. Wittgenstein, sorulabilir olan soruların sadece bilimsel sorular olduğunu söyler; bununla beraber bilimin yaşamsal sorulara hiçbir şekilde cevap vermediğini de belirtir; zaten bilimsel soruların tümünün yanıtlandığı bir ortamda, yanıtlanacak soru bile kalmamıştır (*TLP*: 6. 52). Aslında yaşam sorununun çözümü de burada yatar; Wittgenstein'ın deyişiyile yaşam sorununun çözümü, sorunu görmezden gelmekte yatar (*TLP*: 6. 521). Önermeler ya da tümceler, Wittgenstein'a göre olgu durumlarını, totoloji ve çelişkileri dile getirirler.⁴⁵ Etik

⁴⁵ Kısa bir hatırlatma yapalım; totoloji ve çelişkiler, her ne kadar sözde tümceler ve anlamdan yoksun olsalar da yine de mutlak doğru ya da yanlışlardır. Totolojiler her zaman doğrudurken, çelişkiler her

tümceler ise ne bir olgu durumunu ne bir totolojiyi ne de bir çelişkiyi dile getirir. Bu sebeple olgular alanının ve değerler alanının arasında mutlak bir sınır vardır (Utku, 2014: 217). Sınırın bir yanında hiçbir değeri olmayan olgular varken, sınırların ötesinde ise sadece sınırlar üzerinde bir işlevi olan, yani sadece dünyanın sınırlarını değiştirebilen etik isteme vardır (*TLP*: 6. 43). Ama bu değişim sadece sınırlarda meydana gelir; etiğin olgular üzerinde hala bir işlevi, bir etkisi yoktur. İyi ve kötü gibi kavramlar, dünyada, olgularda ya da nesnelere değildir. Başka bir deyişle kendinde dünya ne iyidir ne de kötüdür; bu sebeptendir ki Wittgenstein'in *DeFTERler*'de dediği gibi, iyi ve kötünün başlatıcısı öznedir (Wittgenstein, 2017: 109). Özne ise dünyanın içinde değil, onun sınırlarından biridir. Dünyada sadece nesnelere ve bunlar bağlamında olgular vardır; özne ise ne olgu ne de nesnedir. Türkyılmaz'ın da dediği gibi özne, nesne olmadığı için dünyaya aşkındır; etik istenç, iyi, kötü gibi kavramlar da özneye ait kavramlar olduğundan dolayı, mantıksal olarak bunlar da aşkındır (Türkyılmaz, 2019: 180). Yani dünya üzerinde herhangi bir metafizik özneye rastlanamaz, başka bir deyişle dünya üzerinde istençli bir özne yoktur, bu özne ancak dünyanın sınırlarından biridir (*TLP*: 5. 632). Etik ile ilgili olarak son söylememiz gereken şey, o öznenin istenci sonucu ortaya çıkan bir şeyse, onun da özne ve mantık gibi dünyanın sınırı, dünyayı koşulu olması gerektiğidir (Wittgenstein, 2017: 107).

Özellikle sık sık felsefenin sınır çizme görevini vurguladık. İyi de bu sınırlar nasıl çizilecek? Başka bir deyişle sınırlar nereden çizilecek? Wittgenstein, dile, dolayısıyla dünyaya sınırların dışarıdan değil, içeriden çizilebileceğini söyler (*TLP*: Önsöz). Sınırlar dışarıdan çizilemez; çünkü dünya dışına çıkılamaz. Aynı zamanda dışarıdan sınır çizmek için sınırın iki yanının da bilinmesi gerekir; başka bir deyişle sınırın iki tarafının da düşünülmesi gerekir. Oysa sınırın ötesi söylenemeyen, dolayısıyla düşünülmemeyen alandır. Sınırları dışarıdan çizmeye çalışmak, aslında düşünülmemeyeni de düşünmeye çalışmak anlamına gelir ki bu Wittgenstein'a göre olanaksızdır. Bu sebeple sınırların içeriden çizilmesi gerekir. Çizilen bu sınır aslında düşünülemez olanı, düşünülebilir olanla sınırlamaktır (*TLP*: 4. 114). Çizilen sınır, yasal sınır olacaktır; bu alan üzerine konuşmak serbesttir. Sınırın ötesi ise açık bir şekilde anlamsızdır; bu sebeple bu alan üzerine konuşulamaz. Üzerine konuşulamayan

zaman yanlıştır. Bu bağlamda onlar da olgusal bir içeriğe sahiptir; fakat resim değildir. Çünkü her ikisi de karşıt olgu durumunu içinde ya tikel evetleme ya da tümel evetleme yoluyla içinde barındırır. Zaten bir olgunun tek işlevi olmak ya da olmamaksa, totoloji ve çelişki, hiçbir şey dile getirmezler. Daha açık bir deyişle, gerçek bir tümce doğru ya da yanlış olur; bu bağlamda totoloji asla yanlış, çelişki ise asla doğru olamaz. Ama etik önermeler bu özellikten Wittgenstein'in deyişiyle yoksundur.

konusunda da susmak gerekir (*TLP*: 7). Aslında bu tümce Soykan'ın da dediği gibi “Susmazsanız anlamsız konuşacaksınız, dolayısıyla saçmalayacaksınız; saçmalamak yerine susun daha iyi” anlamına gelir (Soykan, 2016: 89).

3.1.5. Wittgenstein Üzerine Bir Değerlendirme

Wittgenstein'in erken dönem eseri *TLP*'de ortaya koyduğu görüşler, özellikle kendi döneminde mantıkçı pozitivistler üzerinde fazlasıyla etkili olmuştur; bununla beraber etkisi günümüzde de devam etmektedir. Fakat felsefenin acı gerçekleri vardır; bir şeyin kabul edilmesi, onaylanması ya da savunulması, onun doğru olduğu anlamına gelmez. Bu sebeple *TLP* incelendiğinde, birçok sorun barındırdığı da görülecektir. İlk olarak *TLP*'de ortaya konulan resim kuramı, bize dile ilişkin çok küçük ve ilkel bir resim/tasvir sunar. Daha açık bir deyişle resim kuramı, dilin karmaşık yapısını görmezden gelir. Wittgenstein, dil ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi resim kuramıyla açıklığa kavuşturduğunu düşünür; fakat ilişkinin yaşam boyutunu göz ardı eder. Başka bir deyişle Wittgenstein'in ortaya koyduğu kuram, oldukça basitleştirilmiş bir dil anlayışıdır ve kuram bu haliyle ancak çocukların öğrenme biçimini ifade edebilir. Çünkü çocuklarda dil kullanımı, tam da Wittgenstein'in resim kuramında ortaya koyduğu şekilde başlar. Yani çocuklar nesnelere ve kelimeler arasında zihinsel eşleme yapmayla dili öğrenmeye başlar. Örneğin kolunda ben⁴⁶ olan bir çocuğun sadece zamir olan “ben”i bildiğini farz edelim. Böyle bir durumda çocuk kolundaki lekeyi görüp babasına “Bu ne?” sorusunu yöneltmiş olsun; babası çocuğuna “Bu bendir” diyecektir. Daha sonra çocuğa babası kolundakinin ne olduğunu sorduğunda, çocuk büyük ihtimalle “sen” cevabını verecektir. Aynı şekilde annesi çocuğa aynı soruyu yönelttiğinde çocuğun cevabı yine büyük ihtimalle “babam” olacaktır. Çünkü çocuk babasıyla kolundaki beni eşlemiştir; henüz dili kullanımı ilkel olduğu için, her kelimeyle bir nesne eşlenir. Resim kuramı da tıpkı bunun gibidir; her ad sadece bir nesneyi ifade eder. Bu da oldukça ilkel bir kullanımdır; yani bu dilin sadece küçük bir parçasıdır. Dil bir sözlük gibi değildir; yaşamsal bağlamı vardır, bir sözcüğün sadece sözlük anlamı, onu anlamamız için yeterli değildir. Çünkü bir sözcüğün işlevi değil, işlevleri vardır. Bu bağlamda *TLP*'de ortaya konulduğu haliyle sözcüklerin temsil ettikleri nesnelere dikkate almaktan çok, sözcüklerin işlevlerine odaklanmak daha

⁴⁶ Ben, dilimizde genellikle iki anlama gelir. Birincisi zamir olan “ben”dir; söyleyen kişiyi temsil eder, başka bir deyişle buradaki benin nesnesi, söyleyen kişinin kendisidir. İkincisi ciltte deriye renk veren pigment hücrelerinin kümeleşerek bir araya gelmesi ile ortaya çıkan, kahve tonlarında, zararsız oluşumlardır.

doğru olacaktır. Dil, mantıksal bir araç olmaktan çok, sosyal bir araçtır. Zaten Wittgenstein'in da sonraki dönem eseri olan *Felsefi Soruşturmalar*'da bakış açısını değiştirdiğini ve nesnel gönderimden çok anlama ve işleve odaklandığını söylemek pek de yanlış olmaz. Ama tabii böyle bir değişiklik, *TLP*'yi tamamen reddettiği anlamına da gelmez.

Diğer bir sorun, dil ve dünyada ortak olarak bulunduğu söylenen mantıksal biçimle alakalıdır. Buradaki muğlaklık, mantıksal biçim üstüne konuşamamaktan kaynaklanmaktadır. Üzerine konuşulamayan bir şeyin bilgisi olabilir mi? *TLP* incelendiğinde açıkça mantıksal biçim hakkında bilgiye sahip olamayacağımız görülecektir. Çünkü bilgi doğru ya da yanlış olabilir; bir tümcenin doğru ya da yanlış olması için ise dünyanın olanaklı bir resmini sunması gerekir. Oysa mantıksal biçim hakkında konuşmak anlamsızdır. Bu durumda mantıksal biçimin dil ve dünyada ortak olduğunu söyleyen her tümce de anlamsız olacaktır. Mantıksal biçim hakkında kurulan her tümcenin anlamsız olması demek, onu bilemeyeceğimiz anlamına gelir. Dikkatli *TLP* okuyucuları hemen mantıksal biçimin dilde kendini gösterdiğini söyleyebilirler; fakat yaptığımız eleştiri bu ihtimali de hesaba katar. Aslında böyle bir gösterme ya da yansıma ilişkisi de bu bağlamda varsayımsal olur.

Bir diğer sorun ise anlamlılık konusunda karşımıza çıkar. Örneğin “Bugün yağmur yağacak” önermesi, olanaklı bir olgu durumunu resmetmesi sebebiyle anlamlıdır; ama “Kimseyi dolandırmamak iyidir” tümcesi hiçbir anlam taşımaz. Wittgenstein anlam meselesini bu haliyle dar kalıplar ardına hapsetmiştir denilebilir; başka bir deyişle Wittgenstein'a göre anlamlı olmak demek, ilkece doğrulanabilir olmak demektir. Bir şeyin ilkece doğrulanabilir olması için ise, o şeyin gözlemlenebilir olması gerekir. Bu da oldukça dar kapsamlı bir anlam görüşüdür. Böyle bir anlam ya da dil anlayışı, dili kullananı hesaba katmaz; oysa ilk hesaba katılması gereken de budur. Bu sebeple anlam konusunda hayata, insanların dili kullanış biçimlerine, yaşam biçimlerine odaklanmak daha doğru olacaktır; Wittgenstein'ın daha sonra aslında *TLP*'de ortaya konulan anlam düşüncesini terk ettiğini söyleyebiliriz.

Son olarak Wittgenstein'ın felsefe konusunda söylediklerine değinmek gerekir. Felsefenin bir etkinlik olduğu savunulabilir bir görüştür; hatta felsefe eleştirel bir etkinliktir demek daha doğru olacaktır. Felsefede hiçbir görüş bir öğreti değildir; önümüze konulan şeyin derin bir eleştiri süzgecinden geçirilmesi gerekir. Bununla beraber ortaya koyduğumuz şeylerin de eleştiriye açık olması gerekir. Ama burada şu

sorunun da sorulması gerekir: Wittgenstein'ın felsefeye atfettiği görev ne denli isabetlidir? Felsefeye sınır çizilmesi gerekir; fakat bu sınırın realiteden kopuk bir şekilde çizilmemesi gerekir. Wittgenstein, çizdiği sınırlarla aslında felsefeyi, dil ve bilim felsefesine indirgemıştır. Fakat sınırların kanımca çizilse bile böyle çizilmemesi gerekir. Başka bir deyişle çizilen sınırlar, eleyici sınırlar olmamalıdır. Bu cümleyi biraz daha açmak gerekir. Demek istediğim şey, sınırların çizilmesi yoluyla aslında felsefeyi daha anlaşılır kılmaktır. Gündelik dilde yeri olmayan sözcüklerin felsefeden dışlanması gerekir; bununla beraber felsefeden söylemek istediği şeyi açıkça söylemesini de istemek absürt olmayacaktır. Wittgenstein aslında sınırları çizerken alanları elemiştir. Bizim önerdiğimiz sınır çizme etkinliği ise, alanları elemek yerine daha açık, daha anlaşılır hale getirmektir. Tabi, böyle bir sınır çizme de olgular bağlamında değil yaşamsal bağlamda olursa bir anlamı olur.

4. MANTIKSAL ATOMCULUK VE VİYANA ÇEVRESİ

Çağdaş felsefenin, 1903'te Moore ve Bertrand Russell'in 19. Yüzyıl'a egemen olan idealizminden kopmalarıyla başladığı söylenebilir; ardından Russell ve öğrencisi Wittgenstein'in öncü çalışmalarından sonra 1920'lerde, Avusturya'da yeni bir akım ortaya çıkmış ve bu akım "Viyana Çevresi" olarak tanınmıştır (Magee, 1985: 130). Önde gelen temsilcileri arasında ise çevrenin kurucusu Schlick, ünlü filozofu Carnap, Neurath ve Ayer gösterilebilir. Bununla birlikte Çevre'nin çok sayıda bilim adamı üyesi de vardır. Bizim bu bölümde ana odağımız özellikle dille ilgilendikleri için Carnap ve Ayer olacaktır.

4.1. Metafiziğe Karşı Dilsel Savaş: Rudolf Carnap

Carnap, "Entelektüel Özyaşam Öyküsü"nde, hayatı boyunca dil fenomeninden etkilendiğini, dillere okul hayatı boyunca hep ilgili olduğunu ve hep bir dil bilimci olmak istediğini söyler (Carnap, 2016c). Onun bu ilgisini, hayatı boyunca kaleme aldığı yazı ve makalelerde de görmek mümkündür. Bu başlık altında ilk olarak Carnap'ın protokol önermelerini, sonra anlam, doğrulanabilirlik ve metafizik hakkındaki görüşlerini ve son olarak da dilin mantıksal sentaksı hakkında söylediklerine bakacağız.

4.1.1. Protokol Önermeler

Mantıkçı Pozitivistler ya da Viyana Çevresi'nin temel tezlerinden biri, bilginin ve bilimin ilk öğelerini oluşturan önermelerin deneyim ürünü olduğudur (Özcan, 2021: 47). İşte bu önermeleri Çevre mensubu filozoflar basit, atomik, protokol, temel önermeler gibi farklı adlarda kullanmışlardır. Carnap ise daha çok protokol önerme deyimini tercih eder. Bundan dolayı bizim de yazı boyunca takip edeceğimiz çizgi bu olacaktır. Ona göre protokol önermeler, bütün bilimsel yapının temelini oluşturur (Carnap, 2016a: 207). Burada Carnap'ın kastettiği şey, en temel gözlem önermeleridir. Bu önermeler, doğrudan doğruya deney ve gözleme dayandığı için de aslında başka önermeler tarafından da doğrulanmaya ihtiyaç duymazlar. Örneğin "Odanın sağında kitaplık vardır" önermesi, doğrudan bir deney ve gözlemi dile getirir. Bundan dolayı da aslında doğrulanması başka bir önermeye bağlı değildir. Protokol önermelerin bu özelliği, onları dilin en temel yapı taşları yapar. Aynı zamanda bu anlayışı Çevre'nin de benimsediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ama özellikle bu önermelerin nerede ve nasıl ele alınması gerektiği konusunda Carnap Çevre'nin diğer filozoflarıyla ayrılığa düşer ve o bu konuda onlardan ayrılır (Salgar, 2016: 21).

Carnap, 1932 yılında yazdığı “Protokol Önermeler” adlı yazısında, protokol önermelere dair iki ana görüşün olduğunu söyler. Bu görüşlerden ilki protokol önermelerin bilimsel dil sisteminin dışında, diğeri ise bu önermelerin sistemin içinde yer aldığını söyler. Her iki sisteminde birbirine nazaran avantajlı ve dezavantajlı olduğu noktalar vardır. Sistem dışındaki protokol önermeleri sistem diline çevirmek için birtakım dönüşüm kurallarının olması gerekir. Bunu makineler üzerinden örneklemek gerekirse, içsel mekanizmasını bilmediğimiz bir makinenin karşımızda durduğunu hayal edelim. Bu makine, belirli aralıklarla “1, 2, 3, 4, 5” sayılarını çıktı olarak veriyor olsun. Belirli bir gözlemlene süreci sonunda, bu makinenin verdiği çıktılarla aslında ne demek istediğini anlayabiliriz. Örneğin makine ‘1’ çıktısını verdiğinde ekrana yağmur görüntüleri, ‘2’ çıktısını verdiğinde kar, ‘3’ çıktısını verdiğinde dolu görüntüleri geliyor olsun. Buna ek olarak sistemin ara ara bu üç rakamla ‘4 ve 5’ rakamlarını da kombinasyona soktuğu ve bu durumlarda bahsi geçen hava olayının sert ya da hafif olduğu durumu düşünelim. Tüm bu gözlemler sonucu aslında makinenin dilini anlamış oluruz ve şu şekilde bir sözlük çıkarabiliriz:

- 1. Yağmur yağıyor.
- 2. Kar yağıyor.
- 3. Dolu yağıyor.
- 4. Hafif
- 5. Sert

Her ne kadar vermiş olduğumuz örnek makineler üzerinden de olsa, bunu belirli koşullar altında düzenli tepkiler veren tüm varlıklara genişletmemiz mümkündür (Carnap, 2016d: 155). Söz konusu olan şey, bizden farklı bir dili konuşan yabancı bir kimsenin söylediği, bize garip gibi görünen sözcükler olabileceği gibi, herhangi bir ağacın dallarının hareketi de olabilir. İşte bu gibi basit dilsel ifadeler, ele alınan varlığın protokol önermeleridir ve bunlar Carnap’ın deyişle sistem dilimizden ayrılır (2016d: 156).⁴⁷ Bir şeyin protokol önerme olarak kabul edilmesi için de dönüşüm kurallarının oluşturulabilir olması gerekir. Tabi, dönüştürme işlemi uygulamak yine de kişinin iradesine bağlı olan bir süreçtir. Bunun yanında, içerisinde nesnel bilimin oluşturulup uygulanabileceği başarılı bir taslak daha vardır ve bu taslak bir sistem

⁴⁷ Özellikle ele alınan varlığın diyoruz; çünkü ele aldığımız şeye göre protokol önermeleri değişir. Başka bir deyişle, bir makinenin protokol önermeleriyle, bir İngiliz’in protokol önermeleri aynı değildir.

içerisinde var olur. Sistem dili, taşıdığı bu nesnellik sebebiyle, sistem dışı dilden farklı olarak özel dile olanak tanımaz (Carnap, 2016d: 162).

İkinci dil formunda protokol önermeler, somut ifadelerden, yani sınama temelli önermelerden meydana gelir. Fakat böyle bir ön kabulde, sınır sorunu ortaya çıkar. Başka bir deyişle hangi somut ifadelerin protokol önerme olarak görülebileceği konusu tartışmaya açıktır. Carnap, bu soruna yönelik iki farklı cevap verilebileceğini söyler (Carnap, 2016d: 163). İlki sistem içindeki protokol önermelerinin sınırlı bir biçimde ele alınabileceğidir; buna göre belirli koşullar altında, sadece belirli somut ifadeler protokol önerme olarak ele alınabilir. İkincisi sınırsız bir biçimde ele almaktır ve buna göre herhangi bir somut ifade, belirli koşullar altında protokol önerme olarak kabul edilebilir. Burada Carnap, ikinci seçeneğe daha yakınmış gibi görünür; çünkü ona göre fizikalist dil sisteminin her somut ifadesi, belirli koşullar altında protokol önerme işlevi görebilir (Carnap, 2016d: 163). Bahsi geçen belirli koşulların neler olduğunu örnekleyerek açıklamak daha uygun olacaktır.

Klasik mekanikte kullanılan “hızların toplamı kuramı”na göre belirli bir hızda ilerleyen taşıttaki bir kişinin toplam hızı, kişinin hızıyla taşıttın hızının toplamıdır (Einstein, 2019: 23). Buna göre örneğin trendeki bir kişi için şu protokol önermeler kurulabilir:

(P₁): Rayların üzerinde içinde yolcu olan bir tren vardır.

(P₂): Tren sabittir ve hızı 0 km/s’dir.

(P₃): Tren harekete geçer ve yolcu sabitken hızı 200 km/s’dir.

(P₄): Tren 200 km/s hızla ilerlerken içindeki yolcu da hareket yönünde 10 km/s hızla ilerler.

Bu protokol önermelerden hareketle, kuramımızı kullanarak bir takım matematiksel çıkarımlar yapmak mümkündür. Örneğin P₁ ve P₂’den ve $W=w+v$ formülünden hareketle $W=0$ ifadesi elde edilir. Aynı şekilde 1 ve 3’ün kombinasyonundan $W=200$ ifadesi elde edilir. Protokol önermeler de bu yolla sınanabilir; aynı şekilde doğrulandıklarında kuramlar için de desteklenmiş örnekler oluştururlar (Carnap, 2016d: 165). Örnek üzerinde verilen protokol önermeler sabit değildir; başka bir deyişle bu protokol önermeler de bilim adamının isteği doğrultusunda başka ifadelere indirgenebilir. Yani bilim adamları, bu temele yaslanma konusunda zorunlu tutulamaz; şüpheli gördükleri durumlarda, daha sağlam bir temel bulmak isteyebilirler. Aslında bu tutum da Glock’un deyişiyle, bilimin ampirik temellerini oluşturan önermelerin bile yanılabilir olduğunu bize gösterir (2021: 76).

Ulaşılan bu sonuç, her ne kadar olumsuz gibi görünse de olumlu bir sonuçtur. Aslında bu yolla bilim, gereksiz eleştirileri sırtından atmış olur. On dokuzuncu asırda Newton, sadece dünyaya gelmiş en zeki insanlardan bir olarak değil, aynı zamanda en şanslı insan olarak görülürdü; çünkü evrenin temel yasalarının tek bir kümesi vardı ve bu kümeyi keşfetme şansını o bulmuştu (Rovelli, 2020: 127). Oysa 20. Yüzyıl'da yapılan titiz deneyler, Newton'ın kuramındaki ciddi aykırılıkları gün yüzüne çıkardı. Onun, fiziğin tek ve değişmez kuramı varsayımı ise epistemolojik bir hata olarak tarihe karıştı. Bununla birlikte yaşanan bu hadise, bazı çevrelerce bilimin meşruiyetinin sorgulanmasına sebep olmuştur; fakat Carnap'ın yaptığı savlamayla, bu türden eleştirilerin yersiz olduğu görülecektir. İkinci olarak bilimin temellerinin bile yanılabilir olması, bilimsel ilerlemeyi de beraberinde getirir. Çünkü, ortaya çıkan yeni gelişmeler ve keşifler ışığında, varolan mevcut araştırma programı ya geliştirilir ya da yerini başka bir araştırma programı alır. Mantıkçı pozitivistlerin bu tutumu, özellikle bilim felsefesi açısından bir dönüm noktası özelliği taşımaktadır.

Carnap'a göre, her iki dil formu da tutarlıdır. Birinci dil formunda, önermeler sistemin dışında bulunduğu için, sistemin içerisinde olan protokol önermelere ilişkin talepleri dikkate almaya gerek yoktur; bu formda uygun dönüşüm kurallarının bulunması yoluyla herhangi bir dilsel hareketi dönüştürülebilir. İkinci dil formu ise daha çok birleştirilmiş bilimle ilgilenenlere hitap eder (Carnap, 2016d: 169). Hangi sistemin daha iyi olduğu sorunu ise postülatlara bakılarak çözülebilir. Başka bir deyişle her bilimin kendine özel yöntem ve postülatları olduğu için, en uygun olanını yine kendileri seçecektir.

4.1.2. Anlam, Doğrulanabilirlik ve Metafizik Eleştirisi

Carnap'a göre dil, bir sözcük dağarcığı ve sentakstan, yani anlamı olan bir dizi sözcükten ve tümce kurallarından meydana gelir (Öztürk, 2011: 146). Bu kurallar, yapısal kurallardır ve farklı sözcüklerden nasıl tümce kurabileceğimiz konusunda bize yol gösterir. Ama bu yeterli değildir; çünkü kuralına uygun kurulan her tümce bir anlama sahip değildir. Carnap, tümcenin anlamsız olmasına sebep olan iki ana etmen olduğunu söyler (Carnap, 2016b: 172). İlki tümcenin içinde geçen sözcüklerden birinin anlama sahip olmamasından kaynaklanan "semantik" sorundur. İkincisi, tümcenin içinde geçen parçalarının anlamlı olup, sözdizimsel kuralların ihlal edildiği "sentaktik" sorundur. Bu sorunların biri sözcük düzeyinde ortaya çıkarken, diğeri tümceler düzeyinde ortaya çıkar. Bundan dolayı Carnap sözcüklerin ve tümcelerin anlamını birbirinden ayırır.

4.1.2.1. Sözcüklerin Anlamı

Carnap ilk olarak, bir sözcüğün anlamı varsa, onun bir kavramı da göstermesi gerektiğini söyler (Carnap, 2016b: 173). Bununla birlikte, anlamı olmayan, ama anlamlıymış gibi görünen birçok sözcüğe de rastlamak mümkündür. O, bu tür sözcüklerin “sahte sözcükler” olduğunu söyler. Peki, herhangi bir dilde, her sözcüğün bir nesneyi temsil ettiğini varsayarsak, sahte sözcükler nereden çıkar? Carnap, bu noktada sahte sözcüklerin anlamlarını kaybetmeleri sonucu oluştuklarını söyler. Zira gerçekten de özellikle bilim tarihi incelendiğinde, sözcüklerin anlamının değişmesi ya da bir sözcüğün rafa kalkması olaylarına sıkça rastlanır. Bu tümcemizi temellendirmek açısından, bilim tarihinden bir iki örnek vermek yerinde olacaktır.

Torricelli deneyleri öncesi, emme-basma tulumbalarının kullanımı, doğanın boşluktan nefret ettiği fikriyle, yani Latince “*horror vacui*” kavramıyla açıklanmıştır; daha açık bir deyişle bu anlayışa göre pistonun yükselerek meydana getirdiği boşluk, doğa boşluktan tiksindiği için, suyun doldurmasıyla sonuçlanır (Hempel, 2015: 29). Torricelli, civayla yaptığı deneylerle, aslında bu tür bir tüpte suyun boşluk oluşan yeri doldurmasını doğanın boşluktan tiksintmesinden değil de yükseklik ve basınç sebebiyle olduğu sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, “*horror vacui*” kavramı da aslında anlamını yitirmiştir ve sahte kavram haline gelmiştir. Bilim tarihinde, anlamını yitiren kavramlar kadar, yeni anlam kazanan kavramlar da vardır. Buna örnek olarak “yerçekimi” gösterilebilir. Aristoteles, “cisimlerin doğal yerlerine gitme isteğini” yerçekimi olarak açıklıyordu. Başka bir deyişle yerçekimi kavramının açıklaması, cisimlerin doğal yerlerine gitme arzusu (Aristoteles, 2001: 137; 159). Newton ile bu açıklama, yerini daha rasyonel bir açıklamaya bırakmış, kavram aynı kalmasına rağmen, kavrama yönelik açıklama değişmiştir.

Bu açıklamaları verdikten sonra, şu soruyu sormamız gerekir: Bir şeyin anlamlı olması için hangi koşulların sağlanması gerekir? Hangi ölçüt, bu kavramların bazılarını anlamlı, bazılarını anlamsız olarak kategorize etmemizi sağlıyor? Carnap, öncelikle sözcüğün sözdiziminin, yani “temel tümce”sinin belirlenmesi gerektiğini söyler (Carnap, 2016b: 173). Örneğin “Halley” sözcüğünün temel tümce biçimi, “X bir kuyruklu yıldızdır/göktaşdır” biçimindedir. Bu biçimde kurulan tümcelerde x yerine “Neowise, Tempel 1” gibi farklı nesne adları gelebilir. Temel tümce belirlendikten sonra (buna T diyeceğiz) değişik biçimlerde dile getirilen aşağıda belirteceğimiz soruların yanıtlanması gerekir (Carnap, 2016b: 174):

- 1) ‘T’ ne tür tümcelerden türetilir ve hangi tümceler ‘T’den türetilir?
- 2) ‘T’ hangi koşullarda doğru, hangi koşullarda yanlıştır?
- 3) ‘T’ nasıl doğrulanabilir?
- 4) ‘T’nin anlamı nedir?

Carnap, birçok sözcüğün, özellikle de bilimin kullandığı sözcüklerin ağırlıklı bir bölümünde, anlamı başka sözcüklere indirgeyerek elde etmenin mümkün olduğunu söyler (Carnap, 2016b: 174). Buna binaen de bir örnek vererek yukarıdaki dört soruyu yanıtlamaya çalışır. Örneğin “‘Eklem bacaklılar’, segmentli bir vücut ve bacaklara sahip olan bir hayvandır.” önermesini ele alalım. Bu önermeden hareketle, “x eklem bacaklıdır.” temel önermesi elde edilebilir; her eklem bacaklı da segmentli bir yapıya sahip olduğu için ve her eklem bacaklı yine hayvan olduğu için, “x segmentli bir yapıya sahiptir.” ve “x hayvandır.” önermeleri de elde edilebilir. Yani, ilk temel önermemiz, bu önermelerden türetilir; aynı zamanda bu önermeler de temel önermemizden türetilir. Yani tümcemiz, ilk koşulu karşılar niteliktedir. Bu türetilirlik koşulları sayesinde aslında sözcük öbeğinin anlamını saptamak mümkün hale gelir; anlam saptandıktan sonra da aslında her sözcük diğer sözcüklere ve nihayetinde “protokol önermeler”e dayandırılabilir; sözcük de anlamını bu dayandırma sürecinde elde eder (Carnap, 2019: 71). Önemli olan, sözcüğün yer aldığı önermenin türetilir olması, yani türetme bağlantılarının olmasıdır; bu bağlantılar varsa, yani sözcüğün yer aldığı önerme protokol önermelere indirgenebiliyorsa bir anlama sahiptir. Bu ölçütler, aynı zamanda anlamı sınırlamamızı da sağlar. Başka bir deyişle sözcüğün kullanım ölçütlerinin belirlenmesi, sözcükle ne denilmek istendiği özgürlüğünü de ortadan kaldırır (Carnap, 2016b: 175). Yani bir sözcüğün kullanım ölçütlerinin verilmiş olması, sözcüğe kesin bir anlam atfetmemizi sağlar. Bu ölçütlerden ötesini de aramaya gerek yoktur; çünkü anlamın belirlenimi için, bunlar yeterlidir.

Örneğin varsayalım ki biri bir sözcük uydurup buna “kuberay” demiş ve “kuberay” olan ve olmayan şeylerin olduğunu iddia etmiş olsun. Bu durumda sözcüğü ortaya atan kişiye onun kullanım ölçütlerini sormamız gerekir ve muhtemelen iki türlü cevap verilebilir. İlki, “kuberay” olan şeylerin deneysel olarak, başka bir deyişle ampirik olarak gösterilemeyeceğini söylemektir. Bu cevap karşısında Carnap’ın deyişle sözcüğün kullanımını reddetmemiz gerekir (2016b: 176). Çünkü sözcüğün herhangi bir gönderimi yoktur. İkincisi, sözcüğün kullanım ölçütlerini vermektir;

bununla birlikte “Bu nesne kuberay”dır gibi bir tümcenin, örneğin, ancak adı geçen nesne üç köşeliyse doğru olabileceği gibi örneklemeler yapmaktır. Buradan hareketle mantıksal olarak “kuberay=üç köşeli” eşitliğine ulaşılabilir; yani bu iki sözcük aynı anlama ve aynı gönderime sahip olarak algılanacaktır. Tekrardan protokol önermelere dönerek bir hatırlatma yaparsak, sözcüğü söyleyen kişinin protokol önermesine dönüştürme kuralı uygulayarak, aslında ne demek istediğini anlarız. Bu yolla da verili olan yeni sözcüğün de anlamını öğrenmiş oluruz. Böyle bir tanımlama da aslında bu sözcükten başka şeyler anlama özgürlüğümüzü elimizden alır; yani “kuberay” denildiğinde, “dört köşeli” gibi bir şey anlama imkânımız yoktur.

Sözcükler bağlamında, tüm söylediklerimizi toparlayarak, S(a) tümcesinde geçen ‘a’ sözcüğünün anlama sahip olması için, gerekli ve yeterli dört koşul sıralayabiliriz (Carnap, 2016b: 176):

- 1) ‘a’ nın ampirik imlerinin olması gerekir.
- 2) S(a) nın hangi protokol önermelerden türetilabileceği belirli olmalıdır.
- 3) S(a) nın doğruluk koşulunun belirli olması gerekir.
- 4) S(a) nın doğrulama yönteminin bilinmesi gerekir.

Burada, özellikle üçüncü ve dördüncü koşula dikkat çekmekte yarar vardır; çünkü burada talep edilen şey, Çevre’nin genel olarak anlam ölçütünü görmemizi sağlar; yani Carnap ya da daha genel anlamıyla Çevre, doğrulamadan ziyade, doğrulanabilirliği ön plana çıkarır. “Halley kuyruklu yıldızı 2061 yılında İç Güneş Sistemi’ne tekrar girecektir ve insanlar onun çıplak gözle görebilecektir” önermesi, bu görme olayının sadece belirli bir zamanda, belirli bir yerde olacağını ifade eder. Eğer gerçekten yıldız bu verilen tarihte, bahsedilen yerde görünürse önermemiz doğrulanacaktır. Aksi bir durumda ise yanlışlanmış olur. Ama henüz bu önermenin doğrulanmasından bağımsız olarak, önermemizin bir anlamı vardır. Bununla birlikte, bu önermede yukarıda bahsedilen koşullar da sağlanmış; örnek üzerinde aslında üçüncü ve dördüncü koşulun ne demek istediği de net bir biçimde görülür. Yani, önerme aslında henüz doğrulanmasa da nasıl doğrulanabileceği ve bu deney sonucunda doğruluk koşullarının ne olacağı bellidir.

4.1.2.2. Tümcelerın Anlamı

Bir önceki bölümde ele aldığımız sorun, anlamın “semantik” olan kısmını oluşturur. Kısaca hatırlatacak olursak, tümcede ortaya çıkan semantik sorun, içinde geçen sözcüklerden birinin anlamsız olmasından kaynaklanıyordu. Bundan dolayı da tümcemizin bir anlamı olamıyordu. Peki, tümcemizde geçen sözcüklerin hem anlama

hem de gönderime sahip olmaları, tümceyi anlamlı olarak nitelememize yeter koşul mudur? Açıktır ki Carnap, böyle bir tanımlamayı reddeder. Ona göre bir tümce her ne kadar anlamlı sözcüklerden oluşursa oluşsun, sentaktik olarak uygun değilse ortaya anlam çıkarmaz/koyamaz (Carnap, 2016b: 180). Bir dilin sentaktik biçimi, hangi sözcük bağlantılarının kabul edilebileceği ve hangilerinin kabul edilemeyeceğini bize gösterir. Wittgenstein’ı da baz alarak olgular bağlamında ilerleyerek, dilin de olguları resmettiğinden hareket edersek, belirli bir olgunun, bağlantı olanakları vardır; bu olanaklar dışında iki farklı olgu birbiriyle ilişki içerisine sokulamaz. Böyle bir ilişki içine sokulmadığı gibi, dilsel olarak da ifade edildiğinde, ortaya çıkan tümce açık bir şekilde anlamsız olacaktır. Örneğin “Sezar” adını ele alalım. Bu ad, belirli olgusal durumlarla ilişki içerisine sokulabilir. “Sezar bir devletin kralıdır”, “Sezar uzun boyludur” gibi örnekler vermek ve bunların sayısını çoğaltmak mümkündür. Verilen bu örnekler hem semantik hem de sentaktik açıdan uygundur. Peki, bu özel ad, “asal sayı olma” olgu durumuyla ya da “-dır” kopulasıyla ilişki içerisine sokulabilir mi? Daha açık bir deyişle, iki anlamlı sözcüğün yan yana gelmesiyle oluşturulmuş “Sezar asal sayıdır” ve “Sezar dır” tümceleri anlamlı mıdır?

Carnap, ilk ifadenin, yani “Sezar asal sayıdır” tümcesinin anlamsız olduğunu söyler; çünkü “asal sayı olma”, sayılara özgü bir özelliktir (Carnap, 2016b: 180). Bu kavramın protokol önermesine gittiğimiz zaman, “x asal sayıdır” temel tümcesi karşımıza çıkar. Yine bir sözcüğün anlamlı olmasının koşullarını hatırlarsak, asal sayının tanımı olarak “1 ve kendisinden başka bir sayıya tam olarak bölünemeyen sayılar asal sayıdır” diyebiliriz. Bu bağlamda Sezar, bir sayı değil, insandır; sayı olmadığı için de aslında “asal sayı olma” kavramıyla ilişki içerisine sokulamaz. Bundan dolayı, aslında iki anlamlı sözcüğün yan yana gelmesiyle oluşturulan bu tümce, semantik kuralları ihlal eder; bu yüzden de anlamsızdır. İkinci tümcede ise açık bir şekilde sentaktik kuralların ihlal edildiği görülebilir. Bilindiği üzere, bir tümcede yüklem konumunda, “-dır” kopulasının kullanımına göre iki üç tür sözcük gelebilir; yani bir tümcede yüklem konumunda ya fiil ya özel ad ya da bir sıfat olmalıdır.⁴⁸

⁴⁸ Kısa bir hatırlatma yapalım. Frege’den hatırlayacağımız üzere, “-dır” kopulasının iki tür kullanımı vardı. Yani bu kopula kullanıldığı zaman ya bir eşitlik dile getirir ya da bir özel ada, özellik yüklememizi sağlar. Yüklem konumunda özel ad kullanıldığında, kopula, eşitlik dile getirir. Örneğin, “Sabah yıldızı akşam yıldızıdır” tümcesi, bir eşitlik dile getirir. “Sokrates insandır” tümcesinde ise “Sokrates” özel adına “insan olma” özelliği yüklenmiştir. Bu tanımlamamıza aykırı gibi görünen tümceler de vardır; ama çözümlene yaptığımızda, tanımımıza uyulduğu görülecektir. Örneğin “Ahmet Ankara’dadır” tümcesi, görüleceği üzere, yüklem konumunda özel ad olan bir tümcedir. Tanımlamamıza göre, burada Ahmet ve Ankara adlarının arasında bir eşitlik/aynılık olması gerekir. Oysa böyle bir aynılığın olması söz konusu değildir. Bu örnekten hareketle yapılan tanıma getirilecek

“Sezar dır” tümcesi ise, yukarıda bahsi geçen sözcük türlerinden herhangi birini içermez.

Her iki tümcede de sentaktik kuralların ihlal edildiği, rahat bir şekilde gözlemlenebilir; oysa metafizik ifadelerde semantik ve sentaktik kuralların ihlal edildiğini anlamak pek de kolay değildir. Gündelik ya da diğer bir adlandırılışıyla doğal dillerde, gramatik kuralları ihlal etmeden anlamsız bir sözcük dizisi oluşturmak olanaklıdır. Bu yüzden, gündelik dilin sentaktığı mantıksal bir bakış açısıyla baktığımızda yetersizdir ve gündelik dilin sentaktik sözdizimiyle mantıksal olanın sözdiziminin birbirinden ayrılması gerekir (Carnap, 2016b: 181). Aslında semantik ve sentaktik sorunların ortaya çıkması da tam olarak bu iki sözdiziminin örtüşmemesinden kaynaklanır:

Gramatik sentaks mantıksal sentaksa tam olarak uysaydı, sahte ifadeler ortaya çıkmazdı. Gramatik sentaks yalnızca isimlerin, sıfatların, fiilleri, bağlaçların vb. sözcük kategorilerini ayırmakla kalmayıp mantıksal olarak gerekli ayrımları yapsaydı, sahte tümceler oluşturulamazdı. Örneğin isimler, gramatik olarak tıpkı fiziksel nesne ya da sayıların özellikleri gibi daha alt sözcüklere ayrılışaydı “komutan” ve “asal sayı” gibi sözcükler farklı türlere ait olurdu (Carnap, 1966: 68).

Gündelik dilin mantıksal dille tam bir uyum içerisinde olmaması, anlamsız bir tümce kurulsu dahi bunu görmemizi engelleyebilir. Carnap bundan dolayı gündelik dilin anlamlı ve anlamsız tümcelerini birbirinden ayırır ve bunlara ilaveten mantıksal dili de ortaya koyarak gündelik dille arasındaki farkı göstermeye çalışır. Gündelik dilin anlamlı tümcelerine örnek olarak, “Dışarıda yağmur var”, “Yağmuru biliyoruz” gibi ifadeler verilebilir. Bu gruptaki tümceler hem dil bilgisel hem de mantıksal olarak hatasızdır (Carnap, 2016b:). İkinci türe, yani gündelik dilin anlamsız tümcelerine ise “Dışarıda hiçbir şey yok”, Hiç arıyoruz, hiç buluyoruz, hiç biliyoruz”, “hiç hiçiyor” gibi ifadeler verilebilir. Bu gruptaki tümceler fark edilirse dil bilgisel olarak ilk gruptaki ifadelerle oldukça benzerdir. Oysa her ne kadar anlamlı gibi gözükse de bu gruptaki hiçbir tümcenin anlamı yoktur. Örnek teşkil etmesi açısından “Hiç hiçiyor” tümcesini ele alalım. Carnap, bu tümcenin iki açıdan anlamsız olduğunu söyler. İlk olarak “hiç”, bir nesne adı gibi kullanılmıştır; oysa hiç, olmayan bir şeyi ifade eder; bundan dolayı için kullanımı yanlıştır (Carnap, 2016b: 184). Bu kuralı diyelim ki reddettik, o zaman da başka bir sorun baş gösterir; hiç bir nesnenin ya da işareti olarak

eleştiri, haksız bir eleştiri olacaktır. Bu tümceyi çözümlenerek açtığımızda, aslında dile getirdiği şey, “Ahmet Ankara’da bulunuyor” şeklindedir ki, aslında burada kopula eşitlik olarak değil, özellik yükleme olarak kullanılmıştır.

kullanmak mümkün olsaydı, şüphesiz bu nesneye kendi tanımında varlık yüklenemezdi, ama bu tümcede yüklenmiştir. Bu nedenlerden ötürü, hiç üstüne, daha genel anlamda metafizik sözcüklerle kurulan her tümce, sorulacak her soru anlamsız olacaktır. Mantık, bu türden tümcelerin kurulmasına imkân vermediği için, mantıksal dilde bu gibi tümcelere rastlamak imkansızdır. Metafizikçiler de bu durumun farkında olduklarından ilkin mantığı feda ederek bu türden sorulara mantık çerçevesinde cevap verilemeyeceğini itiraf ederler.⁴⁹

Carnap, metafiziğin bu özelliğinden dolayı onu çok ayrı bir konuma koyar. Ona göre metafizik, bir peri masalından daha fazlasıdır; peri masalları mantıksal açıdan bir sorun içermez ama deneysel olarak yanlıştır ve metafizik bu özelliği taşımaz. Metafizik, peri masalı olmadığı gibi, batıl inanç da değildir; çünkü doğru ya da yanlış bir şeye inanılabilir; ama anlamsız bir sözcük dizisine inanılmaz (Carnap, 2016b: 185).

Burada, birçok metafiziksel sözcük veya tümce örneği vermek mümkündür; ama Carnap, metafiziksel ifadelerin ortak karakteri olduğunu düşündüğü için, metafiziksel ifadelerin neden anlamsız olduğu konusuna değinmek yeterli olacaktır. Metafiziksel sahte ifadelerde yapılan mantıksal hataların birçoğu “varlık” sözcüğünün, gündelik dildeki farklı kullanımlarından kaynaklanır (Carnap, 2016b: 187).⁵⁰ İngilizce “*be*” fiili, olmak anlamına gelir ve bir yüklemden önce yardımcı fiil olarak kullanılabilir; “I am a student” tümcesi burada örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda bu fiil, bir var oluşa da işaret edebilir; “I am” ifadesi, buna örnek olarak gösterilebilir. Fiilin kullanımındaki bu çeşitlilik, bir belirsizliği de beraberinde getirir. Metafizikçiler ise durumu daha da kötüleştirerek belirsizliği derinleştirir (Carnap, 2016b: 187). Bunun örneğine felsefe tarihinde sıkça rastlamak mümkündür. “Ben varım”, “Tanrı vardır” gibi tümceler, varlık sözcüğünün yanlış kullanımına örnek olarak gösterilebilir. Carnap’a göre Descartes’ın ünlü önermesi “Cogito ergo sum” da aynı hatayı içermektedir. Bir varoluş ifadesi “a vardır” biçiminde değil, “Şu ya da bu türden

⁴⁹ Carnap, her ne kadar genel olarak metafizikçileri işaret etse de burada odaklandığı dönemin ünlü metafizikçisi Heidegger’dir. Heidegger, *Metafizik Nedir* adlı eserinde, hiçin ne olduğunu sorgulama girişiminde bulunur ve bu sorunun mantık çerçevesinde yanıtlanamayacağını söyler. Bununla birlikte, hiçliğin, varlığın değillesmesi olduğunu ve hiçliğin aslında var olmayan olduğunu söyler (Heidegger, 2003: 38). Bu eleştiride Carnap’a hak vermemek pek de mümkün gözükmez. Zira, hiçliğin var olmayan olduğu iddia ediliyorsa, var olmayan bir şeyi düşünmek ne kadar mümkündür? Heidegger, mantık ilkelerini bir kenara bırakmakla birlikte, tutarlılık ilkesini de bir kenara bırakır. Bundan dolayı soruşturması, kitabın adına yaraşır bir şekilde ilerler ve bize, metafizik için emsali neredeyse hiç görülmemiş bir örnek sunar.

⁵⁰ Konunun daha iyi anlaşılması açısından, bu kısımda verilecek örnekler İngilizce olacaktır.

özelli taşıyan bir şey vardır” biçimindedir (Carnap, 2016b: 188). Varlık sözcüğünün bu durumu, ‘düşünüyorum’dan ‘varım’a geçerken sorun çıkarır. Carnap, “Ben bir Avrupalıyım” tümcesinden “Ben varım” gibi bir sonuçtan ziyade “Bir Avrupalı var” gibi bir sonuç çıkarılabileceğini, tıpkı bunun gibi, ‘Düşünüyorum’dan da “Düşünen bir şey var” gibi bir sonuç çıkacağını söyler; dolayısıyla Descartes’ın çıkarımı ona göre hatalıdır.

Mantıksal sentaksa ilişkin sıklıkla karşılaşılan bir diğer hata ise kavram alanlarının karıştırılmasıdır. Burada, tümce içinde kullanılan sözcüklerin tümü anlamlıdır; fakat onlar sentaktik olarak yanlış konumlandırılmışlardır. Daha doğrusu, sözcüklerin kullanımına yönelik kategori hatası yapılmıştır. Örneğin, Ondokuz Mayıs Üniversitesi’ne gelen arkadaşım fakülteleri, yüksekokulları, konferans binalarını gezdirebilirim ama arkadaşım sonuç olarak bana “İyi ama üniversite nerede?” diye sorabilir. Oysa üniversite, zaten bunların bir toplamıdır.⁵¹ Dilde de aynı durum vardır; normalde kullanılmaması gereken sözcüğün kullanımı, farklı kategorilerdeki sözcüklerin birbiriyle karıştırılması, dilsel karmaşayı da beraberinde getirir. Bu türden ifadelere, özellikle Hegel ve Heidegger felsefelerinde rastlamak mümkündür.

Metafiziğin anlamsızlığı, kendi tanımından da kaynaklanır; metafizik, Antik Yunan’dan günümüze kadar metafizik ampirik bilimlerin ulaşamadığı bilgi türünü bulup, formüle etmeye çalışmayı kendine amaç edinmiştir (Carnap, 2016b: 190). Oysa anlamlı önerme demek, doğrulanabilir olmak demektir; doğrulanabilir olanlar ise, olguların resmi olan, belirli bir olgu durumunu resmeden tümcelerdir. Metafiziğin böyle bir amaç gütmesi, zaten onun anlamsız oluşunu baştan gösterir. Anlamsız olanların kullandığı sözcükler de bu sebeple sahte sözcüklerdir. Anlamlı olanlar yalnızca olgusal içeriğe sahip olanlarsa, deneysel ve olgusal tümceler ortaya koymayan felsefenin işi ne olacaktır? Felsefenin görevi, bundan sonra mantıksal analiz yapmaktır; aslında Wittgenstein’in felsefeye yüklediği görevlerin devamı niteliğinde bir felsefe tasavvuru, Carnap’ta da devam eder. Felsefe, bu türden bir mantıksal çözümlemeyi, dilin mantıksal sentaksı aracılığıyla yapmalıdır.

4.1.3. Dilin Mantıksal Sentaksı

Mantıkçı pozitivistlerin, dile ve dilin mantıksal analizine, diğer filozoflar da göz önünde bulundurulduğunda, en çok önem veren topluluk olduğunu söylemek yanlış

⁵¹ Gilbert Ryle, aynı örneği Oxford Üniversitesi üzerinden *Zihin Kavramı* adlı eserinde dile getirir.

olmayacaktır. Aslında, bunun temel sebebi, Irzık'ın deyişiyile onların felsefi problemleri bir dil problemi olarak görmeleridir (1992: 70). Dilin mantıksal analizi dediğimiz zaman da akla ilk olarak Carnap'ın gelmesi gerekir.

Carnap, *Dilin Mantıksal Sentaksı (The Logical Syntax of Language)* adlı eserinde, dil sorunları olarak gördüğü felsefi problemleri aşmak için “mantıksal sentaks” adlı özgün bir yöntem geliştirir (Salgar, 2016: 41). Aslında oluşturulan bu yöntem, felsefe sorunlarını çözmeyi amaçlamaz; yöntem aslında bir tür sorun eleme biçimi olarak da görülebilir. Felsefe sorunlarını dilden kaynaklı sorunlar olarak tanımlamak, aslında tüm sorunları tek bir etkene indirgemek anlamına gelir; bu tek etkendeki sorunun sıkıntısını gösterdiğimizde, tüm felsefi sorunların da aynı sıkıntıya sahip olduğu mantıksal olarak söylenebilir. Bu tek sorunun sıkıntısını göstererek onu elediğimizde, aslında tüm felsefi sorunlar da elenmiş olur. Bu yolla felsefede hiçbir sorun kalmaz. Tabi, burada felsefenin işinin ne olduğu sorunu ortaya çıkar ki, mantıksal sentaksın önemi de aslında burada yatar.

Carnap, dilin mantıksal sentaksıyla dili yöneten formel kuralların sistematik ifadesini ve bu kurallardan çıkan sonuçların gelişimiyle birlikte, dilsel biçimlerin teorisini kasteder (Carnap, 2007: 1). Bu bağlamda o, iki tür dil olduğunu söyler. İlki, “nesne dili (*object language*)”dir; diğeri ise nesne dilini kendisine konu edinen “üst dil (*meta language*)”dir. Örneğin, “Araba mavidir” tümcesi, bize nesne hakkında, yani araba nesnesi hakkında bir bilgi verir. Bu türden ortaya koyulan tümceler, nesne dili önermeleri olarak adlandırılır. Ama, “‘Araba mavidir’ önermesi sentaktik açıdan doğrudur” dersem, artık verdiğimiz bu tümce meta dile bir örnek oluşturur. Carnap, bu üst dili, sentaks dili olarak adlandırır. Sentaks dili nesne dilinin biçimsel teorisidir; yani mantıksal sentaks nesne dilini oluşturan biçimsel kuralları ve bu kurallardan ortaya çıkan sorunları dizgesel bir şekilde ele alır (Salgar, 2016: 41).

Nesne dilini, kendine nesne alanı olarak alan sentaktik dil, dilin iki alt grubundan oluşur; bunlar kurma ve dönüştürme kurallarıdır. Kurma kuralları, adından da az çok anlaşılacağı gibi, dilde bir tümcenin nasıl kurulabileceğine yönelik kurallardır. İngilizceden örnek verecek olursak, şu anda yaptığım işi anlatmak için fiilimi, *Present Continuous*'a göre çekimlemem gerekir; bununla birlikte öge sıralamam da özne, fiil, varsa nesne, varsa zarflar şeklinde olacaktır. Dönüştürme kuralları ise kurma kurallarının aksine tümceler arası ilişkiyi belirler; dönüştürme kuralları yardımıyla bir tümce, başka bir tümceye indirgenebilir ya da dönüştürülebilir. Daha açık bir dille

söylersek, dönüştürme kuralları, belirli önermelerden belirli sonuçların hangi koşullar altında ve nasıl çıkarılabileceğini belirler (Carnap, 1996: 43-44). Carnap, dönüşüm kurallarını da kendi içinde mantıksal kurallar (bundan sonra L-kuralları diyeceğiz) ve fiziksel kurallar (bundan sonra P-kuralları diyeceğiz) olmak üzere ikiye ayırır. O, bu kuralların her ikisinin işleyişini açıklamak için, *Felsefe ve Mantıksal Sentaks (Philosophy and Logical Syntax)* adlı eserinde şöyle bir örnek verir:

P₁: A'nın üç gram kütlesi vardır.

P₂: B'nin altı gram kütlesi vardır.

Bu önermelerden hareketle, örnek oluşturacak şekilde bir tane L-kurallarına göre, bir tane de P-kurallarına göre çıkarım yapalım.

C₁: B'nin kütlesi, A'nın kütlesinden iki kat fazladır.

C₂: A ve B'ye aynı anda, aynı oranda kuvvet uygulanırsa, A'nın hızı B'nin hızının iki katı olur.

C₁ sonucuna ulaşmak için, L kurallarını kullanmamız gerekir; bu kurallar yardımıyla, yapılan çıkarım haklılık kazanır; doğruluğu gösterilir. C₂ sonucuna ulaşmak için ise mantık ve matematik kuralları yetmez; bunun yanında fizik kurallarını, yani P-kurallarını da bilmemiz gerekir.

Carnap, burayla ilişkili olarak, herhangi bir teorik alana ve ifadelere ilişkin sorunları kabaca nesne sorunları ve mantıksal sorunlar olmak üzere ikiye ayırır (Carnap, 2007: 277). Nesne sorunları söz konusu olduğunda, üzerine konuşulan alanın nesnelere özellik ve bağlantılarından bahsedilmektedir. Mantık sorunları ise doğrudan nesnelere gönderme yapmamakla birlikte nesnelere ilgili ifade, teori gibi şeylere yönelik sorunlardır. Bununla birlikte mantıksal sorunlar bilimdeki tanım, hipotez ve teorilerin mantıksal karakteriyle de alakalıdır (Carnap, 2007: 278). Örneğin bilgisayar özelindeki nesne sorunları, parçaların özellikleri ve birbirleriyle ilişkilerinden ibarettir. Mantıksal sorunlar ise bilgisayar teknolojileri alanındaki ifade ve aralarındaki mantıksal bağlantılarla ilgilidir.

Felsefede ortaya çıkan sorunların çoğu, yukarıda bahsettiğimiz bu iki sorunun birbirine karıştırılmasından dolayı ortaya çıkar. Felsefe sorunları aslında sahte nesne sorunlarıdır (Carnap, 2007: 281). Daha açık bir deyişle felsefe sorunları normal şartlarda mantıksal sorunlar olmalarına rağmen, yanlış kuruluşları itibariyle nesne

sorunlarıymış gibi görünürler. Carnap'a göre bu noktada mantıksal sentaksın en önemli işlevi bizlere sahte nesne ifadelerini gösterebiliyor oluşudur (Salgar, 2016: 44). Mantıksal sentaksın bunu nasıl yaptığına ilişkin ise Carnap sayılar üzerinden örnek verir. (E₁) tümcesinin bize “Beş bir şey değil, bir sayıdır.” dediğini, aynı şekilde (E₂) tümcesinin de “Beş çift değil, tek sayıdır.” dediğini farz edelim. Her iki tümce de ilk bakışta beş sayısına yönelik bir özellik belirtiyormuş, yani bir nesne hakkında konuşuyormuş gibi görünür. Oysa (E₁), her ne kadar biçimsel olarak nesne tümcelerine benzese de içerik olarak aslında sentaktik bir ifadedir. Carnap, bu şekilde yanıltıcı önermelere, “sahte nesne önermeleri” adını verir (Carnap, 2007: 285). Bu bağlamda, üç ifade türünün birbirinden ayrılması gerekir. İlki nesne ifadeleridir ki bunlara örnek olarak “Samsun büyükşehirdir.”, “Tüm atlar memelidir.” gibi tümceler örnek olarak verilebilir. Nesne ifadeleri, belirli bir nesnenin herhangi bir özelliğini dile getirmemizi sağlar. İkinci olarak sahte nesne ifadeleri vardır; bunlara örnek olarak “Beş bir şey değil, bir sayıdır.”, “Patlıcan sekiz harflidir.”, “At, at değildir.” gibi örnekler verilebilir. Bu ifadeler, bir nesnenin özelliğini dile getiriyormuş gibi görünmelerine karşın, aslında içeriksel olarak durum bundan farklıdır. Başka bir deyişle bu önermeler aslında bir nesne hakkında bir şey dile getirmekten ziyade, bir kavram ya da sözcük hakkında bir şey dile getirirler. Son olarak da sentaktik ifadeler vardır. Burada örnek olarak, sahte nesne ifadeleri kısmında verdiğimiz örnekleri revize etmemiz yeterli olacaktır. “‘Beş’ bir şey sözcüğü değil, bir sayı sözcüğüdür.”, “‘Patlıcan’ kelimesi sekiz harflidir.”, “‘At’ kavramı at değildir.” gibi örnekler, bu alana örnek olmakla birlikte, yukarıdaki örneklerin revize edilmiş halidir.⁵² Aslında buradan hareketle, sahte nesne ifadelerinin, dilin yanlış kullanımının bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülebilir. Nitekim son verdiğimiz örnekler üzerinde ufak bir düzeltme yapmamız, onları sahte ifade olmaktan çıkarmıştır. Geleneksel filozoflar, şeyler hakkında konuştuklarını zannederek yanılmışlardır; bundan dolayı onların tümceleri sahtedir (Wagner, 2019: 127). Carnap'a göre geleneksel felsefenin birçok tümcesi bu sınıfa girer; “Şeyler duyu-verilerinden oluşur; şeyler atomlardan oluşur, sayılar sınıfların sınıfıdır; sayılar fiziksel değildir, zaman süreklidir; zaman tek boyutludur.”, vb. gibi

⁵² Dikkat edilirse, buradaki örneklerde tırnak işareti kullandık; dil özelinde, bir sözcük üzerine konuşacağımız zaman, sözcüğü ya da bahsi geçecek tümceyi tırnak içerisine almak, o sözcük ya da tümce üzerine konuştuğumuzu belirtmeye yarar ki bu sebeple tırnak içine almak oldukça kullanışlı bir yöntemdir.

tümceler sahte niteliği taşımaktadır (Irzık, 1992: 74). Bunların sahte olduğu da ancak mantıksal sentaks yoluyla gösterilebilir.

Carnap, ortaya çıkan sorunu, pozitivist ve maddeci filozoflar üzerinden örnekleme yoluna gider. “Şeyler gerçekte nedir?” sorusuna pozitivistler, duyu verisi, maddeciler ise atom yanıtını verir. Carnap’a göre her iki yanıt da sahte nesne ifadesidir; bu tümceleri mantıksal sentaks yoluyla çözümlediğimizde ise iki görüşün de birbirine yakın olduğu ve uzlaşabileceği görülecektir (Irzık, 1992: 75). Şeylerin duyu verilerinden oluştuğunu söylemek, aslında “İçinde bir şey adı geçen her tümce, içinde bir duyu verisi adı geçen tümce sınıfıyla eşdeğerdir.” demektir. Aynı şekilde şeylerin duyu verilerinden oluştuğunu söylemek, aslında “İçinde şey adı geçen her tümce, fiziğin bazı betimleyici ifadelerini ve uzay-zaman koordinatlarını içeren bir tümceyle eşdeğerdir.” demektir (Carnap, 2007: 285). İşte aslında ilk bakışta ulaşmaz ve çelişik gibi görünen bu tür tümceler ve görüşler, mantıksal sentaks çözümlemesi yoluyla uzlaştırılabilir. Görüşlerin formel moda tercüme edilmesi, kavganın aslında şeyler hakkında değil, şeyleri betimlemek için kullanılacak dil hakkında olduğunu gösterir (Irzık, 1992: 75). Bilim insanları ya da felsefeciler ise, burada kullanılacak dili özgürce seçebilir; başka bir deyişle, herkes kendi dilinin kurallarını ve mantığını, kullanacağı nesne dilini serbestçe seçmekte özgürdür. Bu görüş literatürde Carnap’ın *hoşgörü ilkesi* olarak anılır. Bu bağlamda ele aldığımızda, aslında felsefeciler arasındaki kavganın da gereksiz olduğu ortaya çıkar. Çünkü herhangi bir soruya karşı verilecek cevaplarda, taraflar istediği dili seçmekte özgür bırakılmıştır. Aslında bu da felsefi kuramlar arasında eş ölçüştürülemezlik ilkesinin işlediği anlamına gelir. Yani her kuram, kendi dil sistemini kullanacağı için, felsefi kuramların hangisinin daha iyi olduğuna yönelik iki kuram birbirleriyle ölçüştürülemez. Burada önemli olan, uzlaşımsallık ilkesini uygulayarak, kuramları uzlaştırmaktır.

Bu bağlamda Carnap, yeni bir felsefe yöntemi önerir; bu yöntem, geleneksel felsefenin aksine felsefeyi bir üst dil etkinliği olarak görmektir. Yani felsefe ona göre konusu dünya değil, dil olan bir uğraştır; felsefeciler sadece ve sadece seçtikleri nesne-dili üzerine konuşmaya özen göstermelidirler (Irzık, 1992: 76). Carnap, aslında yaptığı bu çözümlemeyle, felsefeyi bilimselleştirme amacı güder. Ona göre bilimsel sorular ya ampiriktir ya da bilim dilinin mantıksal yapısı üzerinedir. Burada felsefe, bilim dilinin mantıksal yapısına odaklanmalıdır. Başka bir deyişle bilimsel felsefenin nesne alanı, bilimin kavram ve tümceleridir; bilimsel felsefenin görevi ise bu kavram ve

tümceleri açıklığa kavuşturmadır. Burada dikkat edilmesi gereken şey ise “sınırların net bir şekilde çizilmesi”dir. Daha açık bir deyişle, mantıksal sentaks, hangi dilin tümcelerinden söz ettiğini açık bir şekilde belirtmek zorundadır; bahsi geçen dil, herhangi bir doğal dil de olabilir, kurulma ve dönüştürme kuralları önceden belirlenmiş yapay bir dil de olabilir.

4.1.4. Carnap Üzerine Bir Değerlendirme

İlk olarak Carnap’ın anlam konusunda yaptığı çoğu çözümlemenin hakkını teslim etmek gerekir. Zira gerçekten de bir sözcüğün anlamı, zaman içerisinde değişebilir ya da bir sözcük zaman içerisinde tamamen anlamını yitirebilir. Bununla birlikte dile zaman içerisinde birçok yeni sözcük eklendiği de bir gerçektir. Yeni bir sözcük ortaya koyduğumuzda, onun sınırlarının çizilmiş olması, bağlamının ne olduğunun belirli olması gerekir. Carnap’ın getirdiği bu kriter, aynı zamanda kavram karmaşalarının da ortadan kalkmasına yarar. Bu kriter, sadece yeni ortaya konulan sözcükler için değil, dildeki sözcüklerin tümü için geçerlidir. Buraya kadar Carnap’a hak vermiş olsak da özellikle anlamı doğrulanabilirlik koşuluna indirgemesi, realiteden kopuşunu simgeler. Bir sözcüğün anlamlı olmasının koşulunun, onun doğrulanabilir olması olduğunu söylediğimizde, anlamlı olan fakat ampirik bir gönderimi olmayan sözcükleri dışarıda bırakmamız gerekir. Ancak dili incelediğimizde, bunun pek de olanaklı olmadığı görülecektir; bundan dolayı anlamı doğrulanabilirlik koşuluna indirgemektense, kullanım koşullarının her defasında çizilmesi daha doğru olacaktır. Ayrıca Carnap, yeni bir sözcük ortaya koyduğumuzda, bunun ampirik temellerinin gösterilmesi gerektiğini söyler. Bu koşul, aynı şekilde dilde halihazırda bulunan sözcükler için de geçerlidir; fakat bu koşulu sağlamadığı halde, kişiler arası iletişimde bir anlama sahip olan sayısız sözcük olduğunu söylemek pek de yanlış olmaz. Başka bir deyişle, Carnap’ın bahsettiği koşulları sağlayan sözcükler olduğu gibi, bu koşulları çiğneyip yine de bir anlama sahip olan sözcükler de pekâlâ vardır. Örneğin kalem sözcüğünün anlamı belirlidir; burada ampirik olarak koşullar pekâlâ gösterilebilir. Ama bu koşulları sağlamayan sözcükler de vardır ki bunların başını “Tanrı” sözcüğü çeker. Dilsel boyutta baktığımızda, sözcüğün ampirik temeli olmasa da anlamının olmadığını söylemek absürt olacaktır. Tanrı sözcüğünü seçmekteki gayemiz, neredeyse her zihinde farklı bir anlama sahip olması sebebiyledir. Neredeyse her din, her inanış bu sözcüğe farklı bir anlam yükler. Bundan dolayı da bilimsel olarak kullanıma pek uygun değildir. Bununla birlikte, bu gibi

sözcüklerin kullanılırken, bağlamının özellikle belirtilmesi gerekir; bu yolla aslında Carnap'ın dediği gibi çok anlamlılıktan ve anlam karmaşasından kaçınılmış olur. Sınırın tam olarak çizilmediği durumda, tıpkı Hegel'in "tin" kavramı gibi karmaşıklıklar ortaya çıkar. Örneğin tin, kimi zaman kültür, kimi zaman, kimi zaman da ruh olarak anlaşılmıştır. Bu da aslında sınırları çizmenin önemini net bir şekilde gösterir. Bu durum bir kenara asıl konumuza dönecek olursak, Carnap'ın söz ettiği koşulları sağlamayan bir sözcüğün anlamlı olması pekâlâ mümkündür; bu sebeple burada yapılan anlam çözümlemesi yetersizdir.

Carnap'ın metafizik üzerine olan görüşlerine ise büyük oranda hak vermek olanaklıdır. Gerçekten de geleneksel metafiziğe bağlı kalarak, felsefeyi ilerletici bir yola sokmak pek de mümkün gözükmez. Bundan dolayı felsefenin kendisine yeni bir yöntem bulması, yeni bir yol izlemesi gerektiği açıktır. Fakat Carnap'ın önerdiği yöntem, bu yolu açacak nitelikte pek de değildir. Başka bir deyişle felsefeyi tamamen dil çözümlemesine indirgemek de felsefeyi ilerletici bir yola sokmaz; bu yöntem, sorun çözmekten ziyade, sorunları görmezden gelmemiz için bir yöntem olabilir. Böyle bir indirgeme, felsefenin geçmişten günümüze merkezi sorunlarından biri olan insan üzerine de konuşmasını yasaklar niteliktedir. Fizik, kimya gibi alanlarda felsefenin özellikle bu Yüzyıl'da kuram koymasına gerek yoktur; felsefe günümüzde bu alanlara yöntem önerir. Felsefe bu haliyle, Carnap'ın ele aldığı şekle uygundur. Ama insan hakkında, insanla ilgilenen bilimler olduğu için, felsefenin söz söyleme hakkı elinden mi alınmalıdır?

Açıktır ki, bilimsel olarak insan, tamamen açıklanabilecek, salt bir varlık değildir. Bu sebeple felsefenin de burada söz söyleme hakkının olması gerekir. Bilimler somut olanı açıklamaya çalışırlar. Örneğin insan için, iki kol, iki bacak vs. organları bulunan, akıl sahibi, bir varlık olduğu şeklinde tanımlamalar yapılır. Şüphesiz bu tanımlar doğru tanımlamalardır, buna bir itirazımız olamaz. Fakat insan bunlardan ibaret değildir. Daha doğrusu, insan bu şekilde sınırları çizilebilecek bir varlık değildir. İnsanın, daha önce de söylediğimiz gibi, kendine ait bir iç yaşantısı, bunun haricinde başardıkları, başarıları vardır. En genel anlamda söyleyecek olursak, bilim, insanın şeklini çizer, bu çizilen şekil, bir boyama kitabındaki küçük bir resim gibidir. Felsefe ise bu boyasız, sadece sınırları çizilen insanı boyar. Bu gibi sebepler dolayısıyla, felsefenin tabi ki insan hakkında konuşmaya hakkı vardır. Fakat bu konuşma, ulu orta bir konuşma olmamalıdır. Bu alanda konuşurken, uçuk teoriler

oluşturmamak gerekir. Tarihe şöyle bir dönüp baktığımızda, bu hatayı net olarak görmek mümkündür; bilim tarihi gibi, felsefi antropoloji tarihi de kuram çöplüğüdür. Bu sebeple, yeni bir teori ortaya çıkarırken, bilimin çizdiği bu sınırları da göz önünde bulundurmanız gerekir. Bununla birlikte hareket edilmesi gereken yer “olan”dır, kapalı anlatımlardan kaçınmak, anlatılmak istenen şeyi yalın ve sade bir biçimde aktarmak gerekir. Örnekleyecek olursak, “İnsan dünyaya fırlatılmıştır” gibi bir tümce yerine, evrim teorisinden hareketle, daha sade ve anlaşılır bir tümce kullanarak başlayabiliriz. Burada bahse konu olan yöntem, felsefenin diğer alanlarına da genişletilebilir niteliktedir.

Carnap’ın dili mantıksal olarak çözümlemesi, bu alanda yaptığı ayrımlar ilerletici bir nitelik taşır. Dili gerçekten de nesne dili ve üst dil olarak ikiye ayırmak yerinde bir ayrımdır. Aslında böyle bir ayrımla kategori hatalarının önüne geçmemizde bize yardımcı olur. Fakat burada hoşgörü ilkesi gereği felsefecilere tanınan, dilediği gibi dil seçme özgürlüğü sorunludur. Her filozof, ele alacağı durumla ilgili kendi dil formunu ortaya koyarak o durumu betimlediğinde, ortada birbiriyle karşılaştırılabilecek kuram kalmaz. Böyle bir durumda Hegel’in diyalektik mantığını dahi tutarlı olarak kabul etmemiz gerekir. Böyle bir durumda, hangi kuramın haklı olduğuna yönelik bir çıkarım yapmamız imkânsız hale gelir.

4.2. Dil, Doğruluk ve Mantık Üçgeni: Alfred Ayer

4.2.1. Metafizik Eleştirisi

Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık* adlı eserinin ilk bölümünde, metafiziğe dair Kantçı bir giriş yaparak, filozofların geleneksel tartışmalarının verimsiz ve gereksiz olduğunu söyler (Ayer, 2020: 17). Bu tartışmalara son vermenin yolu ise ona göre felsefi araştırmanın amaç ve yönteminin belirlenmesidir. Geleneksel metafizikçilere bakıldığında, onların genel olarak fenomenal dünyayı aşan bir gerçeklik olduğunu öne sürdüğünü söylemek mümkündür. Daha açık bir deyişle metafizikçiler, olgusal dünyanın ötesinde yer alan, olgusal dünyayı aşan şeylerin bilgisini arama yoluna giderler. Ayer, bu tür metafizikçilere, ilk olarak bu önermeleri hangi öncüllerden çıkardıklarını sormamızı söyler, bununla birlikte, söz konusu öncüllerin de deneyim dünyasına dayanması gerekir (Ayer, 2020: 18). Metafizikçi, bu soruya yanıt verse dahi, nedensellik bağlantısıyla ilgili başka bir sorun daha kendini gösterir. Deneysel verilerden hareketle, deney üstü herhangi bir şeyin varoluşunu çıkarmak, nedensellik ilkesinin yanlış kullanımına bir örnek teşkil eder. Bu türden bir çözümlemeyi,

Ayer'den önce Kant'ın da yaptığını söylemek mümkündür. Her ne kadar ikisi de geleneksel metafiziğin imkansızlığını gösterse de bunu dayandırdıkları temel farklıdır. Kant'ın geleneksel metafiziğin anlamsızlığı ve imkansızlığını dayandırdığı nokta, insan aklının sınırlarıdır. O, insan aklına, yani düşünceye bir sınır çizmeye çalışmış, bu sınırın dışında kalanlara da anlamsız demiştir. Oysa Ayer, bu türden bir dayanak noktasını eleştirir:

...Eğer yalnızca duyu-deneyi sınırları içinde kalan şeyleri bilme olanağı varsa, yazarın, dışarıda gerçek şeylerin bulunduğunu savlama hakkını kendinde nasıl bulduğunu, kendisi sınırların ötesine geçmedikçe insan anlığının aşamayacağı sınırların neler olduğunu nasıl bilebildiğini sorabilmeye götürür (Ayer, 2020: 19).

Burada savlanan düşünce, aslında Wittgenstein'in *TLP*'de söyledikleriyle paraleldir; çünkü “Düşünceye bir sınır çizebilmemiz için, sınırın iki yanını da bilmemiz gerekir” (*TLP*: Önsöz). Ayer, bu sebepten ötürü, Kant'ın anlama yetisi bağlamında çizdiği sınırları, dilsel boyuta taşıma yoluna gider. Başka bir deyişle Ayer metafizikçileri anlama yetisini giremeyeceği bir alanda kullanmasından ziyade, kullandıkları tümcelerin anlamlı tümcelerin uyması gereken koşullara uymadıkları için eleştirir (Ayer, 2020: 19). Bu sebepten ötürü öncelikle koşulların ortaya konulması, daha sonra metafizik tümcelerin incelemeye tabi tutulması gerekir; bu vasıta ile onların nasıl ve neden bu koşullara uymadıkları gösterilebilir.

Ayer'in tümceleri sınamak için önerdiği ölçüt, Viyana Çevresi'nin genel olarak tümceleri sınamada kullandığı “doğrulanabilirlik” ölçütüdür. Bu ölçüte göre, herhangi bir kişi, ortaya koyduğu önermenin hangi koşullar altında doğrulanabileceğini, yani bu kişi hangi koşullar altında hangi gözlemlerin kendi önermesini doğru ya da yanlış olarak kabul edeceğimizi biliyorsa, bu kişinin öne sürdüğü önerme olgusal bir anlam taşır (Ayer, 2020: 20). Bunun dışında kalan tüm önermeler, anlamsız sahte-önermeler olacaktır. Başka bir deyişle dilsel bir ifadenin anlamlı olarak kabul edilebilmesi, bu ifadenin doğrulanabilir olmasına bağlıdır (Ural, 2012: 92). Peki, henüz doğrulanma imkânı olmayan önermeleri nereye koyacağız? Bu türden önermelere bilim özelinde sıklıkla rastlamak mümkündür. Bu sebepten ötürü Ayer, doğrulanabilirliği kendi içinde “ilkece doğrulanabilirlik” ve “deneysel doğrulanabilirlik” olarak ikiye ayırır. Örneğin “Su 100 derecede kaynar” önermesi, deneysel olarak anında doğrulanabilecek bir önermedir. Gerekli düzenekler, günümüz şartlarında kolaylıkla kurulabilir ve bu önerme doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir. Fakat “Kara delikler, başka bir galaksiye açılan kapılardır” önermesi, günümüz şartlarında doğrulanması pek de mümkün

olmayan bir önermedir; gerekli şartlar sağlandığında, doğrulanabilir veya yanlışlanabilir. Bu gibi önermeler, “ilkece doğrulanabilir”dir. Bir önermenin ilkece doğrulanabilir olması, hiçbir zaman deneysel olarak doğrulanamayacağı anlamına gelmez; gelişmelerle birlikte ilkece doğrulanabilir olan bir önerme, deneysel olarak da doğrulanabilir hale gelir. Örneğin 1930 yılında yaşayan bir bilim insanının söylediği “Ay’ın diğer yüzünde sulak araziler vardır” önermesi, o günün şartlarında deneysel olarak doğrulanması mümkün olmayan bir önermedir; bu sebeple ilkece doğrulanabilir bir önermedir. Fakat günümüzde, ülkeler Ay görevleri gerçekleştirdikleri için, bu türden bir önermenin deneysel olarak doğrulanması mümkün hale gelecektir.

Yine “doğrulanabilirlik” terimini, Ayer’e göre “güçlü” ve “zayıf” olmak üzere ikiye ayırmak gerekir (Ayer, 2020: 21). Bir önermenin doğruluğunun deneyle kesin olarak saptanabildiği durumlarda önerme, güçlü doğrulanabilirdir. Diğer yandan deney bu kesinliği sağlamaktan ziyade onu olanaklı kılıyorsa, burada da önerme zayıf doğrulanabilirdir. Fakat kesin doğrulanabilirlik, bir nevi aşırıya kaçmaktır. Örneğin “Bütün kuğular beyazdır”, “Her cisim ısıtıldığında genleşir” gibi önermeler, genel, yani tümel önermelerdir; tümel önermelerin kesin olarak doğrulanabilmesi için ise, sonsuz sayıda gözlem önermesi gerekir. Bu türden önermelerin kesin olarak doğruluklarının saptanamaması, onların doğasından kaynaklanır (Ayer, 2020: 22). Bu türden önermeler, aslında bir şeyin var olduğunu değil, bir şeyin olmadığını söylerler; örneğin tüm kuğuların beyaz olduğunu söyleyen önerme, farklı renkte hiçbir kuğunun var olmadığını bildirir. Bu da onları sonsuz sayıda durumu kapsayan önermelerden yapar. Sonsuz sayıda durumu kapsayan önermeler ise bırakın deneysel doğrulanabilirliği, ilkesel olarak bile doğrulanabilir kabul edilemez. Böyle bir saptama sonucu, neredeyse tüm bilim salt spekülasyon seviyesine iner; çünkü neredeyse bilimin ortaya koyduğu hiçbir önerme, bu gözle bakıldığında, doğrulanabilir değildir. 20. Yüzyıl filozoflarından Popper, bu durumu aşmak için, doğrulanabilirlik ilkesi yerine, “yanlışlanabilirlik” ilkesini önerir. Buna göre tümel önermelerin doğrulanabilmesi pek mümkün değildir; fakat yanlışlanabilmesi mümkündür, daha açık bir deyişle gözlemler tümel önermeleri tam doğrulayamaz fakat bir tane aykırı örnek bu türden önermeleri yanlışlayabilir. Örnek üzerinde aktaracak olursak, “Tüm kuğular beyazdır” önermesi, gördüğümüz milyonlarca kuğuya rağmen tam olarak doğrulanamazken, tek bir siyah kuğu bu önermeyi çürütmeye yeter. Ayer’e göre, bir şey tam olarak doğrulanamadığı gibi tam olarak da yanlışlanamaz (Ayer, 2020: 23).

Bu sebepten ötürü, Ayer ne kesin doğrulanabilirliği ne de yanlışlanabilirliği kabul eder; onun doğrulanabilirlik ilkesi, “zayıf doğrulanabilirlik”tir. Bu ilke ona göre, bu türden önermelerin anlamlılığını yadsımaz, bununla birlikte metafizik tartışmaları da dışarıda bırakır. Ayer buna “töz” tartışmasını örnek verir. Bilindiği gibi felsefe tarihinde yapılan töz tartışması taraflarını *monistler* ve *plüralistler* olmak üzere iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Fakat, tözün ister tek olduğunu, isterse de birden fazla olduğunu söyleyelim, bunu test etmek açısından deneysel bir durum tasarlanamayacağını kabul etmemiz gerekir (Ayer, 2020: 25). Hatırlayacak olursak, öne sürülen bir önermenin anlamlı olması için, onun hangi şartlarda doğru ya da yanlış olarak kabul edileceğinin bilinmesi gerekir. Oysa töz tartışmasında ortaya koyulduğu haliyle, öne sürülen önermelerin deneysel koşullarının bilinmediği açıktır. Bu da bu konuda ortaya konulan önermelerin anlamsız önermeler olduğu anlamına gelir. Töz sorunu bu sebeple Ayer’e göre sahte sorundur ve felsefeden dışlanması gerekir. Bu türden önermeler ve tartışmalar, gerçeklik üstüne fakat gerçeklikten kopuk, gerçeklikle alakası kalmayan tartışmalardır. Örneğin bir kimsenin bir tablo bulduğunu ve tablonun Van Gogh’a ait olduğunu iddia edebilir. Bu bağlamda uzmanlar, tabloyu inceler, diğer tablolarla karşılaştırır, tarihi kayıtlara bakarlar; fakat bu süreç sonucunda yine de uzlaşmaya varamayabilirler. Ama sonuç olarak tablonun Van Gogh’a ait olduğu ya da olmadığını iddia eden her iki grup da kendi verilerini destekleyen ve çürüten hangi deneysel kanıtların olduğunu bilirler. Bunun yanında, bahsi geçen uzmanların felsefeci olduğunu varsaydığımız alternatif bir durum daha vardır. Bunlardan bir kısmı bu resmin algılayanın zihnindeki ya da Tanrı’nın zihnindeki bir ideler kümesi olduğunu, ötekilerin de onun nesnel olarak gerçek olduğunu öne sürdüklerini varsayalım; böyle bir varsayım Ayer’e göre tartışmayla alakasız olmasının yanında, hiçbir şekilde deneysel olarak da gösterilemez (Ayer, 2020: 26). Ayer, bu türden çözümlerinin felsefi olmaktan çok metafiziksel olduğunu ve metafiziksel çözümlerinin doğaları gereği felsefeden ayrılması gerektiğini söyler.

Ayer’e göre söz konusu metafizik olduğunda, en büyük yanlış kullanımın “varlık” sözcüğünün kullanımınıdır. Bu sözcük, metafizikçiler tarafından genellikle belirli şeyleri belirtmek için, belirli şeylerin var olduğunu söylemek için kullanılır. Oysa Ayer, bu kavramın, Kant’ın da daha önce gösterdiği gibi, yüklem olmadığını söyler (Ayer, 2020: 28). Bu saptamaya hak vermek gerekir; çünkü gerçekten de olgusal dünyada olan şeylerin var olduğunu belirtmemize gerek yoktur. Çünkü bir şeyden

bahsederken, aslında o şeyin var olduğu da örtük olarak burada verilmiş olur. Bu sebepten ötürü metafizikçiler kavramı çoğu kez yanlış kullanırlar. Buradaki saptamayı, onların diğer kavramları kullanım biçimlerine de yaymak mümkündür; çünkü özünde metafiziğin saçmalığı dilseldir. Bu sebepten ötürü, metafiziksel tümcelerin doğruluğu ya da yanlışlığı söz konusu değildir (Ayer, 2020: 31).

4.2.2. Felsefenin İşlevi ve Felsefi Çözümlemenin Doğası

Felsefenin sorunları çözülebilir sorunlar mıdır? Eğer bu sorunlar çözülebilir sorunlarsa, felsefe tarihi boyunca bu sorulara neden doyurucu yanıtlar verilememiştir? Sanılanın aksine bunlar aslında sorun değil midir? Eğer ki bunlar gerçekten sorun değilse, felsefenin ne yapması gerekir ya da felsefeye sınır mı çizilmesi gerekir? Bu ve bunun gibi soruları çoğaltmak mümkündür. Öncelikle Ayer'in de tez boyunca ele aldığımız diğer filozoflar gibi felsefe sorunlarını sahte sorunlar olarak gördüğünü belirtmemiz gerekir. Ona göre, felsefenin çoğu sorunu metafizik sorunlardır; metafizik ve felsefe de bir önceki bölümde göstermeye çalıştığımız gibi birbirinden ayrı iki alandır. Bundan dolayı felsefenin soru alanını, başka bir deyişle araştırma alanını belirlemek amacıyla sınırlarının çizilmesi gerekir. Fakat bu sınır çizme etkinliği Kant'ın yaptığı gibi felsefeyi bilimin yoluna sokmak için yapılan bir etkinlik değildir. Kant'ın aksine Ayer, felsefenin bir bilim olmadığını özellikle belirtir. Çünkü filozofların argümanları incelendiğinde gerek kuruluşları gerekse temellendirilişleri bakımından diğer alanlarla arasında bariz farklar vardır; bir felsefi önerme ne matematikçilerin önermeleri gibi analiz yoluyla ne de doğa bilimlerinin önermeleri gibi ampirik yolla kanıtlanabilir (Ayer, 1974: 1). Buradan hareketle, Ayer'in felsefeyi bilimlerden ayırdığı net biçimde görülebilir; ama bu ayırım, daha sonra açıklığa kavuşturacağımız gibi, kategorik bir ayırımdır; zira Ayer, felsefeyi bilimlerden ayırırken, bu ikisinin aynı kategoride olmadığını söylemek ister. Felsefe bir bilim olmadığına göre, filozof da bir bilim insanı değildir. Filozofun görevi kurgusal doğrular ortaya koymak ya da bilimin önermelerini sınamak değildir, onun tek yapması gereken bilimin önermelerini aydınlatmak ve bu önermeler arasındaki mantıksal bağlantıları açığa çıkarmaktır (Ayer, 2020: 14). Bu bağlamda felsefi çözümlemenin nasıl yapılması gerektiğinin gündeme gelmesi gerekir. Ayer bu noktada, ilk olarak geleneksel felsefenin dinamiklerini çözümleyerek ve aslında onların yanlış bir felsefe yapma tarzı olduğunu belirterek işe başlar. Felsefenin bu türden çözümlenmeleri her ne kadar normal görünse de özünde metafizik

çözümlemelerdir. Bunlardan birisi, tümdengelimsel dizgelerdir; tabi Ayer bunu söylerken, filozofun tümdengelim yöntemini tümüyle bırakmasını istemez. Onun karşı çıktığı nokta esasında filozofun, ilk ilkeler koyarak bu ilkeleri sonuçlarıyla birlikte gerçeğin tam bir resmi olarak bizlere sunmasıdır, oysa filozofun buna hakkı yoktur (Ayer, 2020: 33). Bu türden uslamaların en açık örneği ise Descartes felsefesinde görülebilir. Descartes, bildiği tüm şeyleri askıya aldığı süreçte, her ne olursa olsun, bir aldatıcının beni var olduğum konusunda aldatamayacağını iddia eder; buradan hareketle de “Ben varım” önermesine, daha sonra da varlığımızın düşünmeye bağlı olduğunu söyleyerek, o ünlü önermesi “Düşünüyorum, o halde varım” önermesine ulaşmıştır. Ayer’e göre, böyle bir çıkarım, yanlış ve geçersizdir; çünkü “Düşünüyorum” öncülünden “Ben varım” sonucu çıkmaz.⁵³ Descartes’ın burada yapmaya çalıştığı şey, aslında bilgi için sarsılmaz bir temel aramaktır. Oysa Ayer’e göre bu yanlış bir tutumdur; çünkü o, felsefenin işinin ilk ilkeleri aramak olmadığı düşüncesindedir (Ayer, 2020: 35). Ayer’in burada karşı çıktığı bir diğer nokta ise, bu türden durumların, kurgusal bilgi gibi kendini lanse etmesidir; fakat bu türden önermelerin temelinde, doğrulanmamış varsayımlar bulunur. Bununla birlikte, felsefeyi bilimlerin arasına koyan bir tür görüş daha vardır ki, Ayer bu görüşü de eleştiriye tabi tutarak felsefenin bir bilim olmadığını, ama ileride değineceğimiz gibi bilimlerle yakinen ilişkili olduğunu söyler. Felsefe, tüm bunların aksine, eleştirel bir etkinliktir. Tabi, eleştirel bir etkinlik olması, onun sorguya tabi tutulan şey konusunda bize kesin bir doğruluk sağladığı anlamına gelmez. Bu cümlemizi bir örnekle açmakta yarar vardır. Herhangi biri, bugüne kadar inandığı tüm önermelerden kuşku duyma eğiliminde olabilir; buradan hareketle de felsefeye başvurur. Fakat felsefenin görevi, ona önermeleri üzerine güven vermek değildir. Felsefe bu noktada, söz konusu kişiye bir yöntem sunar. Bu bağlamda kişi örneğin inançlarına dair ampirist bir eğilim çizerek hangisini nasıl doğrulayacağı konusunda fikir sahibi olur. Burada aslında kişinin

⁵³ Ayer’in saptamasına ne kadar hak verebiliriz? Bu konuda birtakım şeyler söylemekte yarar olacaktır. İlk olarak Descartes’ın bu önermeyi bir tür salt mantıksal çerçevede söylemediğini belirtmek gerekir. Descartes, bir dizi incelemeler sonucunda böyle bir önermeye ulaşmıştır; bu sebeple önerme salt mantıksal bir çerçevede değerlendirilmeye açık değildir. Ama açmaya çalıştığımızda “Düşünüyorum” öncülünden “Ben varım” sonucunu çıkarmak mümkündür. Önerme incelenirse, içinde kapalı olarak “Düşünen her şey vardır” öncülünü de barındırır. “Düşünüyorum” öncülü ise “En az bir şey vardır ki, o şey düşünür ve o şey Descartes’la özdeşdir” şeklinde, aynı zamanda “Ben varım” önermesini de “Var olan en az bir şey vardır ve bu şey Descartes’la özdeşdir” şeklinde ifade etmek mümkündür. Tüm bunlardan hareketle bu iki öncül ve bir sonucu sembolleştirdiğimizde, “Düşünüyorum” önermesinden “Ben varım” sonucu çıkar.

inançlarının doğruluğunu ya da yanlışlığını gösteren felsefe değildir; felsefe yalnızca o inançların doğruluğunu deneyin ortaya koyacağını göstermiş olur (Ayer, 2020: 36).

Ayer, felsefenin bir diğer sorununun, tümevarım sorunu olduğunu söyler. Tümevarım sorunu, en genel anlamda geçmiş deneyimlerimizden hareketle, geçmişte olduğu halde olan olgunun, gelecekte de aynı halde olacağını varsaymamızdan kaynaklanır (Ayer, 2020: 37). Başka bir deyişle geçmişte olan olayların gelecekte de aynı şekilde gerçekleşeceği varsayımımız tümevarım sorununa yol açar. Ama Ayer'in bu soruna yaklaşımı, diğer filozoflardan farklıdır; çünkü o, bu sorunun çözümsüz olduğunu söyler, çünkü bu sorun kurmacadır. Bütün gerçek sorunlar, günümüz şartlarında deneysel olarak çözülebilecek nitelikte olmasa da en azından kuramsal bazda çözülebilir niteliktedir. Ayer'in bakış açısıyla söylersek tüm gerçek sorunlar, en azından ilkece doğrulanabilirlik koşulunu yerine getirirler; tümevarım sorunu ise bu özellikten yoksundur. Ayer, tümevarım sorununu çözmeye çalışanların, bunu iki türlü yapması gerektiğini söyler; birincisi saf bir ilkeden hareket etmektir ikincisi ise ampirik temellendirilmedir. Birinci yoldan kanıtlama, totolojik önermelere, yani ilk ilkelere yaslanmaktır; oysa Ayer, bunun neden saçma olacağını daha önce gösterdiğini düşünür. İkincisi kanıtlama türünde ise kaçınılmaz olarak kısır döngüye düşülür; çünkü kanıtlamaya başlamadan önce, kanıtlanacak şeyin kabul edilmesi gerekir (Ayer, 2020: 38). Ayer'in aslında bu türden çözümlenmelere başvurması, negatif bir tanımlamadır; başka bir deyişle o, filozofun ne yapması gerektiğinden çok ne yapmaması gerektiği üzerinde durmuştur. Buradan hareketle filozofun tümdengelim yöntemiyle ilk ilkeleri araması ve varsayımsal ilkelerden hareketle genel bir yargıya ulaşmaya çalışması yapılmaması gerekenlerdendir. Felsefe, ona göre çözülemeci bir yol izleyerek yapılır. Bu noktada Ayer, kendisine felsefe tarihindeki en büyük filozofların bile metafizik dizge ortaya koyduğu, bundan dolayı metafizik ve felsefenin ayrılmaz olduğu gibi eleştiriler gelebileceğini söyler. Bundan dolayı o, felsefe tarihinden birkaç filozofu örnek vererek bu türden eleştirileri aşmaya çalışır. Bu filozoflardan en çok üstünde durduğu isim ise Hume'dur, o, Hume'un da metafiziğe karşı olduğunu göstermek amacıyla onun şu dizgelerini örnek olarak verir:

Sözgelimi ilahiyat ya da okul metafiziği hakkında bir kitabı elimize alsak, soruyorum: Nicelik ya da sayıyla alakalı soyut bir muhakeme içeriyor mu? Hayır. Olgusal durum ve var oluş hakkında deneysel bir muhakeme içeriyor mu? Hayır. O halde yakın gitsin, zira içinde safsata ve yanılısamadan başka bir şey yok demektir (Hume, 2018: 165).

Ayer, Hume'un yaptığı bu saptamanın, kendi çözümlemesiyle yakinen ilişkili olduğunu düşünür; zira bu düşüncesinde pek de haksız sayılmaz. Çünkü Hume'un çözümlemesine göre bir metinden ya da teoriden iki şey beklememiz gerekir. Bir teori ya da metin ya da idea ilişkileri baz alınarak hazırlanmış olmalıdır ya da olgu durumları baz alınarak oluşturulmuş olmalıdır; bunun dışında kalan tüm şeyler metafiziktir ve hiçbir değeri yoktur. Ayer'in çözümlemesi incelendiğinde, özellikle metafizik eleştirisini de göz önünde bulundurursak, Hume'un çözümlemesiyle çok benzer olduğu görülecektir. Ayer gerek Hume gerekse diğer filozoflardan verdiği örneklerle, bu filozofların felsefelerinin birer çözümlemeci felsefe olduğunu göstermeye çalışır.

Felsefede bir diğer sorun, dilin kullanımında ortaya çıkar. Aslında burada ortaya çıkan sorun, felsefenin bir nevi yöntem sorunu olarak da görülebilir; çünkü filozof işini dil ile yapar ve dildeki anlam karmaşası ise bilginin önündeki büyük engellerden biridir, felsefe olgusal değil, dilsel bir uğraştır (Ayer, 2020: 46). Daha önce de söylediğimiz gibi filozofun işi ne metafiziksel bir dizge ortaya koymaktır ne deneysel bir araştırma yapmaktır ne de bilimin önermelerini test etmektir. Filozof bir bilimsel kuramın değerini saptayacak durumda değildir; onun işlevi yalnızca, bir kuramın içinde geçen simgeleri tanımlayarak o kuramı aydınlığa kavuşturmaktır (Ayer, 2020: 159). Bu aydınlığa kavuşturma süreci, önermelerin çözümlemelerini yaparak, onların anlamlarını tespit etme süreci olarak da görülebilir. Filozof, kurulan önermelerdeki bağlantıları keşfetmeye çalışır; onların anlamlarını, ne kastettiklerini belirlemeye çalışır. Bununla birlikte Ayer yanlış anlaşılmalardan kaçınmak için açık bir şekilde burada bahsi geçen filozofun işinin, bir tür sözlük derleyiciliği olmadığını da belirtir (Ayer, 2020: 49). Bu bağlamda filozofların aradığı tanımlarla dilbilimcilerin aradığı tanımlar birbirinden ayrılır; dilbilimciler açık (*explicit*) tanımları ararken, filozof kullandığı tanımları arar. Ayer, filozofların bu bağlamda dilbilimci gibi çalışma yapmasına da karşı çıkar. Çünkü çoğu kez filozoflar, fiziksel bir nesneyi ya da olayı tanımlarken, duruma yönelik belirli tanımlar verir; bu tanımlar çoğu kez, birbiri yerine kullanılabilen, başka bir deyişle eş gönderimli sözcüklerden oluşur, Ayer böyle bir duruma karşı çıkarak, eş gönderimli terimlerin birbirinin tanımı olamayacağını söyler (Ayer, 2020: 50). Felsefe, mantıksal çözümleme yöntemiyle, tümcelerin anlamını ve tutarlılığını, mantıksal olarak ne kastettiklerini saptamaya çalışır. Aynı zamanda bu türden bir çalışmada, eş gönderimli terimler de bize yardımcı olur. Bundan dolayı Ayer'in eş gönderimli terimleri tamamen bir kenara bıraktığını söylemek yanlış

olacaktır. Eş gönderimli terimler, dönüştürme kurallarını uygularken bize fazlaca yardımcı olur. Örneğin “Su 100°C’de kaynar” ve “H₂O 100 derecede kaynar” tümceleri, ilk bakışta birbirinden farklı iki tümce gibi görünür. Burada dönüştürme kuralları baz alınarak, eş gönderimli olan “su” ve “H₂O” ifadesi, her iki tümceden birinde değiştirilebilir; bu bağlamda uyguladığımız yöntemle incelememiz gereken tümce teke düşürülebilir. Daha sonra mantıksal çözümlene yoluyla bahsi geçen tümcenin mantıksal olarak ne kastettiği ele alınır ve anlamı saptanabilir. Felsefe bu şekilde bilimsel önermeleri çözümleyebilir. Peki, bu türden bir çözümlene, felsefenin diğer alanlarına, örneğin etiğe uygulanabilir mi? Ayer, bu soruya evet yanıtını vererek, yöntemini etik önermeler üzerine genişletir.

4.2.3. Etik Üzerine Meta-etik Bir Çözümlene

Felsefi bir tutum olarak pozitivizmi benimsemiş olan Ayer’e göre; bilimde yer alan hem gerekçelendirme hem de analiz süreçleri katı bir rasyonalite içermektedir ve bundan dolayı bilimsel yöntem, metafiziksel muhtevayı bünyesinde barındırmaz (Yüksel, 2021: 376). Ayer bu sebeple gerek bilimlerden gerekse bilimin önermelerini açıklayıcı bir görevi olan felsefeden metafiziği ayırır. Çünkü metafiziğin önermeleri, gerçeklikte bir karşılığı olmayan sahte ifadelerdir. Bu ifadelerin sahte oluşu, onların anlamsız olduğunu da gösterir. Çünkü anlamlı önermeler, en genel anlamda, deney ve gözlem yoluyla doğrulanabilir olan önermelerdir. “Şu an yağmur yağıyor”, “İki hidrojen ve bir oksijen atomu uygun koşullarda birleşerek su molekülü meydana getirir” gibi önermeler, deney ve gözlem yoluyla doğrulanabilen önermelere örnek olarak gösterilebilir. Bu tür önermelerin anlamlı oluşları, olgusal olmaları sayesinde. Anlamsız ifadeler, aynı zamanda doğrulanabilirlik ilkesini de ihlal ederler; başka bir deyişle bu türden ifadeler ne ilkece ne de deneysel olarak doğrulanabilir değildir. Kuruluşları bakımından Ayer, ahlaki yargıları da bu kategoride değerlendirmeyi uygun görür. O, değer yargılarının bilimsel ifadeler olmamalarından dolayı tam bir anlamlarının olmadığını ve bu sebeple ne doğru ne de yanlış olamayacaklarını iddia eder (Wiggins, 2010: 181). Bu, etiğe dair olabilecek en basit yaklaşımdır; fakat Ayer, başka bir açıdan daha bakılabileceğini söyler. Buna göre, etik ifadelerin etik-dışı ifadeler indirgenebilip indirgenemeyeceği sorununa eğilmemiz gerekir. Yani ilgilenilmesi gereken şey, “iyi”, “doğru” gibi terimlerin “değer terimleri”yle tanımlanabilip tanımlanamayacağı değil, bu tür etik terimlerin etik dışı, yani deneysel olgu bildirimlerine indirgenebilip indirgenemeyeceğidir (Ayer, 1998:

101). Ayer, bu türden denemelerin daha önce faydacılar (*utilitarians*) ve öznelciler (*subjectivists*) tarafından yapıldığını ama bunların yetersiz olduğunu söyleyerek yeni bir yaklaşım koyma yoluna gitmiştir.⁵⁴

Ona göre etiği ilk olarak “betimsel” ve “normatif” olmak üzere ikiye ayırmak gerekir; çünkü bu ikisi birbirinden temelde ayrıdır Ayer, etiğin normatif boyutunu eleştirir ve bu ikisi arasındaki ayrımı şu şekilde özetler:

“X yanlıştır” biçimindeki bir karmaşık im, belirli bir davranış tipine ilişkin ahlaki yargıyı anlatan bir tümce ya da belirli bir davranış tipinin belirli bir topluluğun ahlaki duygusuna aykırı olduğunu belirten bir tümce de olabilir. İkinci durumda, "yanlış" imi betimleyici bir etik imdir ve içinde geçtiği önerme de sıradan bir sosyolojik önermeyi ifade eder; birinci durumda “yanlış” imi normatif bir etik simgedir ve biz, onun içinde geçtiği tümcenin hiçbir yönden deneysel bir önerme anlatmadığını öne sürüyoruz (Ayer, 2001: 66).

Durumu örneklendirecek olursak, "Çalmak yanlıştır." cümlesinde "yanlış" terimi, belirli bir toplumda geçerli bir tutuma karşılık geldiğinde betimsel olarak kullanılırken, belirli bir davranış hakkındaki bir değer yargısını ifade ettiğinde normatif olarak kullanılmaktadır (Gökalp, 2010: 48). Örneği biraz daha açarsak, şöyle bir çözümleme karşımıza çıkar. “Hırsızlık yapmak yanlıştır” gibi bir normatif önerme, evrensel olarak kabul edilse dahi deneysel bir yargı dile getirmeyiz; deneysel bir yargı dile getirmediği için de anlamsızdır ve bundan dolayı da ne doğru ne de yanlış olabilir. Ama “Türkiye’de hırsızlık yapmak yanlıştır” gibi bir önerme, belirli bir toplumun ahlaki düzenine gönderim yapar, dolayısıyla bu türden bir önerme deneysel bir yargıya dönüşür ve olgusal bir temele oturur. Çünkü gerçekten de önerme, bahsi geçen toplumun ahlaki durumuna bakılarak doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir. Bu ikisinin arasındaki fark, söylemlerinden kaynaklanır; normatif etik, olması gerekeni söyler; betimsel etik ise var olan bir durumu dile getirir.

Ayer, bir önermede herhangi bir etik simge bulunmasının, o önermenin içeriğine herhangi bir katkıda bulunmadığını söyler (Ayer, 2020: 104). Örnekleyecek olursak, “O kişiye yalan söylemeniz yanlıştı” dediğimde, “O kişiye yalan söylediniz” demenin ötesinde bir şey demiş olmam. Böyle bir bildirimde bulunmam, yalnızca bahsi geçen

⁵⁴ Faydacılara göre bir eylemin doğruluğu, onun sağladığı yarardadır; bu bağlamda onların etiği akılcı bir bağlamdan olgucu bir bağlama çektiği söylenebilir. Öznelcilere göre ise, insanlar ahlaki yargılarda bulunurken, kişisel arzu ve duygularını ifade etmekten başka bir şey yapmaz ve bu görüşe göre, ahlaki ‘gerçekler’ yoktur (Rachels, 2000: 432). Ayer, faydalı olan her eylemin iyi olmaması, faydasız olan her eylemin de kötü olmaması sebebiyle faydacı görüşü reddeder (Ayer, 2020: 101). Diğer bir yandan öznelcilik de kendi içinde iç çelişkilidir; çünkü onaylanan her eylem iyi değildir (Ayer, 2020: 102).

eylemi onaylamadığımı gösterir; bunun ötesinde bir işlevi yoktur. Şimdi bu tümceyi genelleştirdiğimizde karşımıza “Yalan söylemek yanlıştır” tümcesi çıkar. Fakat böyle bir tümcenin Ayer’e göre olgusal bir içeriği yoktur; olgusal içeriği olmadığı için de bu tümce doğru ya da yanlış olamaz (Ayer, 2020: 105). Bu bağlamda karşıma herhangi biri çıkıp benim bu yargımı onaylamadığımı söyleyebilir, böyle bir durum pekâlâ olanaklıdır. Çünkü ortaya koyduğum bu genel tümce, herhangi bir olgusal bildirimde bulunmaz, yalnızca benim bazı ahlaki duygularımı açıklığa vurur, bana karşı çıkan kişi de aynı şekilde karşı çıkışında kendi ahlaki yargılarını dışa vurur. Fakat böyle bir durumda, hangi tarafın haklı olduğuna dair bir bildirimde bulunulamaz; çünkü ortaya konulan önermeler hiçbir şey anlatmaz. Buradan hareketle ahlaki yargıların işlevinin sadece duyguları açığa vurmak gibi bir şey olmadığını da belirtmek gerekir. Ahlaki yargıların duyguları açığa vurma gibi bir işlevinin olmasının yanında bir de karşıdakinin eylemlerini etkileme gibi bir işlevi daha vardır. Her etik tümce, aslında karşıdaki kişiye bir şey buyurur. Söz gelimi “Doğruyu söylemek ödevinizdir” gibi bir tümce içerik olarak “Doğruyu söyle” buyruğunu da içinde barındırır (Ayer, 2020: 106). Yani etik tümceler aynı zamanda karşıımızdaki eylemini belirleme ya da etkileme amacı da güder. Ayriyeten etik bir tümceyi ortaya koyan kişi, buna binaen bazı kanıtlar da ileri sürecektir. Örneğin “Yalan söylemek yanlıştır” diyen bir kişi, neden yalan söylemenin yanlış olduğunu, yalan söylediğimiz durumda ortaya çıkan sonuçları ortaya koyarak önermesini sağlama almaya ve bununla birlikte sizi ikna etmeye çalışacaktır. Fakat yine de böyle bir durumda, önermesi geçerli değildir; çünkü etik tümceler doğru ya da yanlış olamaz; bundan dolayı bu türden önermelerin aksini kabul etmek olağandır.⁵⁵ Özetle Ayer’e göre etik tümceler, anlamsız tümcelelerdir; anlamsız olmaları sebebiyle bu türden tümceler doğru ya da yanlış olamaz. Etik tümceler, yalnızca duyguların bir anlatımıdır; bundan dolayı karşıdakini etkileme amacı da güderler.

4.2.4. Ayer Üzerine Bir Değerlendirme

Ayer’in felsefede yaptığı çözümleme bazı konularda oldukça doğru olsa da özellikle felsefe ve etiğe yönelik yaklaşımı tartışmaya açıktır. O, tıpkı Wittgenstein

⁵⁵ “Yalan söylemek yanlıştır” önermesini ortaya koyan kişi, önermesine dair birçok destekleyici kanıt ortaya koyabilir; fakat ona karşı çıkan kişi de destekleyici birçok kanıt ortaya koyabilir. Örneğin bu kişinin karşısına çıkan birey, “Hayır, bazı durumlarda yalan söylenmesi gerekir; cephede esir düşmüş bir asker yalan söyleyebilir diyebilir. Ayer’in dikkat çekmeye çalıştığı nokta da aslında burasıdır. Çünkü her ne kadar evrensel olma iddiası taşıyan bir önermeye kanıtlar sunabiliyor olsak da karşıt önermeye de gayet makul kanıtlar sunulabilir.

gibi felsefedeki çoğu sorunun dilden kaynaklı ve çözümsüz olduğunu düşünür. Felsefe tarihi incelendiğinde, gerçekten de çoğu sorunun çözümsüz kaldığı görülebilir; bu konuda Ayer haklıdır. Fakat sorunların çözülememesi, asla çözülemeyecekleri anlamına gelmez. Felsefede sorunların çözülememesinin nedeni, çoğu kez soruna yönelik yaklaşımımızdan kaynaklanır. Bundan dolayı felsefe yapma biçimimizde değişikliğe gidilmesi gerekir.⁵⁶ Fakat bu türden bir revizyon, felsefeyi bilimleştirerek yahut felsefeye yalnızca bilimin önermelerini açıklama işi vererek yapılamaz. Böyle bir felsefe çizgisi, aslında felsefeyi ana ilkelerinden uzaklaştırır. Felsefe eleştirel bir etkinliktir ve ilerleyişinin de bu çerçevede değerlendirilmesi gereklidir. Bununla birlikte, felsefenin metafizikle arasına belirli bir mesafe koyması yararlı olabilir. Felsefe, özünde dilsel, dil ile yapılan bir etkinliktir; bu bağlamda dilin olanaklarını göz önünde bulundurulması gerekir. Bu tümceden kastımız, mantıksal bir dile uygunluktan ziyade, konuşurken mantığı da gözetmekten öteye geçmez. Başka bir deyişle tartışmalarda her ne kadar gündelik dil kullanılsa da mantıksal ilkelerin göz ardı edilmemesi gerekir. Fakat Ayer bu kısımda felsefenin yapması gerekenin bilimsel önermeleri açıklığa kavuşturmak olduğu sonucuna ulaşır. Oysa bilimsel önermeleri açıklama işi, felsefenin sadece belirli bir alanının işidir; felsefeyi tamamen buraya indirgemek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Felsefeye bir sınır çizilmesi gerekir; ama bu sınırların eylemci sınırlar, alanları tümüyle dışarıda bırakan sınırlar olmaması gerekir.

Ayer'in etik konusundaki görüşlerine gelirsek, etiği tümüyle duygusal anlatımlara indirgemenin ne denli haklı olduğunu tartışmaya açmamız gerekir. Birkaç örnekle aslında bu türden bir tutumun etiği temel ilkelerinden koparmak anlamına geleceği gösterilebilir. “Yalan söylememelisin” gibi bir buyruk, pekala Ayer'in de dediği gibi bir duygu durumunu dile getirebilir. Hatta ve hatta, yalan söyleme eyleminin iyi ya da kötü olması kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Bu durumu örneklemek açısından, mahkemede sanık konumunda bulunan birinin, şahidin vereceği beyana göre salıverilmesi ya da tutuklanması olayı gösterilebilir. Bu bağlamda masum olan kişinin lehine beyanda bulunulması her ne kadar o kişi için iyi bir eylemse de gerçek suçlu için kötü sonuçlara yol açar. Buradan hareketle aslında Ayer'in dediğine hak vermemiz gerekir; zira gerçekten de bir eylem, belirli bir zümre için iyiyken, diğer taraf için kötü olabilir. Fakat bu ulaşılan sonucun etikle ne kadar tutarlı olduğu tartışmaya açıktır. Öncelikle etik, eylemin sonuçlarıyla ilgilenmez;

⁵⁶ Bu konu sonuç bölümünde ayrıca işleneceği için, burada daha fazla açılmayacaktır.

eylemin kendisiyle ilgilenir. İkinci olarak etikte eylemin kişiye sağlayacağı yarar ya da zarar, bir eylemin doğru ya da yanlış olduğunu göstermez. Bir eylemin doğruluğu ya da etik eylem olarak adlandırılması için kişiye fayda sağlamasına gerek yoktur. Kaldı ki, etik tümcelere *reductio ad absurdum* uyguladığımızda, onların genel-geçer oldukları gösterilebilir. Örneğin, “Yalan söylememelisin” gibi bir önermeye *reductio ad absurdum* uyguladığımızda, “Yalan söylemelisin” önermesi karşımıza çıkar. Bu ilkeye dayanarak herkesin yalan söylemesi meşrudur; çünkü ilke bunu buyurur. Herkesin yalan söylediği bir ortamda, doğrudan söz etmek ne kadar olanaklıdır? Açıkça görüleceği üzere, aslında bu türden önermelerin tersi gerek teoride gerekse pratikte saçma durumlar ortaya çıkarır. Tüm bunlardan hareketle de aslında etik eylemleri sadece duygusal ifadeler olarak görmenin yanlış olacağı görülmüş olur.

5. SONUÇ

Mantıksal atomculuk adı altında ele alınan filozofların, belli başlı bazı noktalarda eleştirel bir tarzda gözden geçirilmesini amaçladık. Özellikle felsefede tespit ettikleri özgün problem alanları üzerine yoğunlaştık. Fark ettik ki, problemlere önerdikleri çözümler tartışmaya açıktır. Zira onlara göre dil, karmaşık bir yapıya sahiptir; bundan dolayı felsefedeki sorunların çoğu, dilin bu karmaşıklığından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple dilin yeniden revize edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda dil dünyayı, yani olguları resmetmektedir. Dilin tek işlevi budur ve bunun dışındaki kullanımları metafizikseldir yani meşru değildir. Yani olgusal içeriğe sahip olmayan her tümce metafizik karaktere sahiptir. Ayrıca tümcenin bir formu vardır ve bu form sayesinde tümceler anlamlı hale gelmektedir; dolayısıyla her tümcenin bu forma göre kurulması gerekmektedir. Anlam, tümcenin bir özelliğidir; bir tümcenin anlamlı olması hem kurala bağlı olmasına hem de olguları resmetmesine bağlıdır.

Çalışmamızda gördük ki, mantıksal atomcuların dil üzerine olan görüşleri gerek realite gerekse dilin kullanımı göz önüne alındığında yanlışlanabilir niteliktedir. Zira mantıksal atomcuların dile yönelik saptaması, dilin yalnızca betimsel işlevini dikkate almaktadır. Oysa dil komplike bir yapıya sahiptir; bu sebeple dilin tek bir kullanımına indirgenmesi pek de doğru olmayacaktır. Biz dil sayesinde arkadaşlarımıza söz verebilir, evlilik akdi gerçekleştirebilir, karşımızdakine emirler verebilir, korkularımızı dile getirebiliriz. Bu tür kullanımlar, dilin yalnızca belirli bir kısmıdır; dilin işlevleri bu örneklerden de görüleceği üzere hayli fazladır. Bundan dolayı dili tek bir kullanıma indirgemek pek de mümkün görünmez. Özellikle deyimler, kalıplaşmış sözcükler ve belirli özel kullanımlara mantıksal atomculuğun dile yönelik tutumu söz konusu olduğunda doyurucu yanıtlar yoktur. Bunu göstermek açısından birkaç örnek incelemekte yarar vardır. “Aşık Veysel, bağı yanık bir Anadolu çocuğudur”, “Şükür bu işten de paçayı sıyırdık”, “Aranıza üçüncü tekerlek olmak istemem” gibi tümceleri, mantıksal atomculuğun ortaya koyduğu öğretiye göre yorumlarsak, bunlardan neler anlamamız gerekir? İlk tümcemizden hareketle, Aşık Veysel adlı bir kişinin göğsünün yanık olduğunu, ikinci tümceden paçamı katladığımı, üçüncü tümceden de kendimi tekerlekle özdeş tuttuğum gibi anlamlar çıkarabiliriz. Çünkü bakışımız olgusaldır; olgusal baktığımız için de aslında olayı olduğu gibi algılamamız daha doğru olur. Bundan dolayı gerek olgunun kendisi gerekse gönderim yaptığı nesne göz önünde bulundurulduğunda, çözümlenmemiz gayet doğrudur. Oysa bu üç tümcenin anlamı, hiç

de çözümlendiğimiz gibi değildir. Çözümlememizin aksine ilk tümcemiz Aşık Veysel adlı kişinin dertli bir Anadolu insanı olduğunu, ikinci tümcemiz istenmeyen bir durumdan kurtulduğumu, son tümcemiz ise iki kişinin arasına girmek istemediğimizi anlatır. Dil, her ne kadar büyük oranda betimsel yolla öğrenilse de tamamen betimsel olduğu pek de söylenebilir değildir; bu sebeple dili tek bir işlevine indirgemek yanlış olacaktır. Bu eleştiride her ne kadar genel anlamda mantıksal atomculara yönelik eleştiri yapsak da Carnap'ı bu eleştiriden muaf tutmamız gerekir. Çünkü o, aslında bu türden kullanımlara dikkat çekmeye çalışmış, sözcüklerin realitede kullanımlarına odaklanmamız gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷

Mantıksal atomcuların anlama yönelik çözümlemesi de dili tek bir kullanımına indirgemekle yakinen ilişkilidir. Buna göre bir tümcenin anlamlı olması için, olgusal bir içeriğe sahip olması gerekir. Örnekleyecek olursak, “Ay’ın karanlık yüzünde su vardır”, “Jüpiter’in uydusu olan Europa’da büyük bir okyanus bulunur” gibi tümceler, her ne kadar günümüzde doğrulanmamış ya da yanlışlanmamış olsalar da olgusal bir içeriğe sahip olmaları sebebiyle anlamlıdırlar. Bununla birlikte, her ne kadar sözcüklerin kendi başına bir anlamı olsa da tümce içinde kullanıldıklarında aslında tam olarak yargı bildirirler. Bu bağlamda Ay, Europa gibi özel adların her ne kadar kendi başına bir anlamı olsa da herhangi bir yargıda bulunmazlar. Fakat realitede durum tam olarak böyle işlemez. Çünkü incelendiğinde, bir sözcüğün bile bir tümce gibi işlev gördüğü durumlar bulunabilir. Wittgenstein’in *Felsefi Soruşturmalar (Philosophical Investigations)* adlı eserinin başında verdiği “usta-çırak” örneği bunun en açık örneğidir. Kısaca özetleyecek olursak, bir inşaat ustası ve çırağını düşündüğümüzde, ustanın her “Plaka!” diye bağırması ve çırağında buna uygun olarak ustaya plaka vermesi, aslında bahsettiğimiz duruma gayet uygun bir örnektir. Çünkü ortada, herhangi bir yargı bildiren tümce olmamasına rağmen, çırak ustanın tek bir sözüyle aslında ne demek istediğini anlar. İşte mantıksal atomcuların ortaya koyduğu çözümleme, bu türden olguları açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Özel dil konusuna gelirse, ele aldığımız filozofların bütünü böyle bir girişimde bulunduğu görülse de her birinin amacının özel bir dil kurmak olduğu söylenemez. Bu türden bir girişim Frege ve Carnap'ta vardır. Russell, Wittgenstein ve Ayer ise, kullanımda olan dili özelleştirme yoluna gitmişlerdir. Russell, mantığı gündelik dilin

⁵⁷ İlgili bölüm için bkz. Mantıksal Atomculuk ve Viyana Çevresi; 3.1. Metafiziğe Karşı Dilsel Savaş: Rudolf Carnap; 3.1.2.1. Sözcüklerin Anlamı.

tümcelerine de uygulamış, bunun yanında Wittgenstein dili tamamen olgusal bağlama çekme girişiminde bulunmuştur. Realite incelendiğinde, zaten hali hazırda kullanımda olan, belirli amaçlar için oluşturulan özel dillere rastlamak mümkündür. Trafik ışıklarından görme engelliler için oluşturulan “brallie alfabesi”ne kadar kullanımda olan tüm semboller aslında bir özel dil oluşturur ve bu özel dil evrenseldir, tek bir amaca hizmet eder. Bu bağlamda dünyanın neresine gidersek gidelim, kırmızı ışıkta durulur, yeşil yanınca geçilir. Aslında verdiğimiz örneklerden hareketle, belirli amaçlar için özel bir dil oluşturmanın oldukça pratik ve yararlı olduğu görülebilir. Kısa bir uslamlamayla aslında bu türden bir girişimin gerekliliği de görülebilir. Farz edelim ki Türkiye’de trafik söz konusu olduğunda kırmızı ışık “dur” anlamına gelirken yeşil ışık “geç” anlamına gelsin. Bunun tam tersi olarak da Amerika’da kırmızı ışık “geç” anlamına gelsin. Bu durumda, bir ülkeden diğerine giden bir insanın, alışkanlıklarına dayanarak ilk trafiğe çıkması durumunda kaza yapma ihtimali oldukça yüksektir. Aslında sırf bundan dolayı bile, bu türden özel durumlara binaen özel dil oluşturmak yararlı olacaktır. Fakat bu türden bir özelleştirmenin, dilin geneline yayılmasının ne derece haklı olduğu tartışmaya açıktır. Çünkü dil, oldukça komplike bir yapıya sahiptir. Dilin komplike bir yapıya sahip olması sebebiyle bu türden özelleştirmeler, aslında pek de mümkün gözükmemektedir.

Yine gördük ki mantıksal atomcuların felsefeye yaklaşımı yaptıkları dilsel çözümlmeye paralel bir şekilde ilerlenmektedir. Onlara göre felsefe, metafizikten arındırılmalıdır; felsefenin çoğu problemi metafiziktir. Bu problemlerin metafizik karakterli olması demek, onların çözülemez olduğu anlamına gelir. Çözülemez soru ve sorunların ise felsefede yeri yoktur. Bu türden bir uslamlamayı ufak değişikliklerle desteklemek mümkündür. Öncelikle felsefe tarihine şöyle bir dönüp, çözülen sorun var mı diye baktığımızda, elbette çözümden ne anladığımızı bağlı olarak, felsefenin başlangıçtan itibaren çözülebilmemiş tek bir sorununun olmadığı iddia edilebilir. Mantıksal atomcular bu iddialarında haklı görünseler bile felsefeden ve felsefi bir sorunun çözümünden ne anlaşıldığına bağlı olarak değerlendirmemiz değişebilir. Felsefe, özü gereği eleştirel bir etkinliktir; ondan, bilimin sorunları çözmesi gibi bir sorun çözme tekniği beklememek gerekir. Bu türden bir beklenti, aslında felsefenin ana ilkelerinden sapması anlamına gelir. Keza felsefe, sorunlara eleştirel bir tarzda yaklaşarak onları tartışır. Bu bağlamda felsefi sorunlara yönelik mantıksal atomcuların anladığı tarzda bir çözüm önerisi sunulmamış olsa da her seferinde yeni bakış açıları

geliştirildiği veya belirli bir ilerleme kaydedildiği söylenebilir. Sözelimi, varlık problemi, epistemolojinin problemleri, etik problemler ve diğerleri, günümüzde Antik Çağ'da tartışıldığı gibi tartışılmaz. Çünkü felsefe, salt teorik, kendi içine kapalı bir uğraş alanı değildir; birçok faktörden etkilenir. Bunların başında da bilim gelir. Bugün insanın ne olduğu sorununu tartışırken genetikbilim, evrim ve sosyal öğrenme teorisine kadar pek çok bilimsel kuramdan bağımsız bir şekilde düşünülmemesi gerekir. Bununla birlikte felsefecilerin dil, tutarlılık ve anlamlılık konusunda her zamankinden daha özenli ve seçici olmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Altınörs, Atakan (2003), *Dil Felsefesine Giriş*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Altuğ, Taylan (2016), *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Aristoteles (2019), *Fizik*, (Çev. Saffet Babür), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arlı Çil, Dilek (2019), “Wittgenstein’in Birinci Dönem Düşüncelerindeki Resim Kuramı ve Anlamla İlgili Sorunlar”, *Kilikya Felsefe Dergisi*, (2), 102-115.
- Ayer, Alfred Jules (1974), *The Problem of Knowledge*, London: A Pelican Book.
- Ayer, Alfred Jules (2001), *Language, Truth and Logic*, London: Penguin Classics.
- Ayer, Alfred Jules (2020), *Dil, Doğruluk ve Mantık*, (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), İstanbul: Metis Yayınları.
- Beanley, Michael (2019), “Frege”, (Çev. Mustafa Yıldırım), *Dil Felsefesi*, (Der. Barry Lee), Ankara: Fol Yayınevi.
- Carnap, Rudolf (1966), “The Elimination of Metaphysics Through Logical Analysis of Language”, (Trans. Arthur Pap), *Logical Positivism*, (Ed. Alfred J. Ayer), New York, The Free Press.
- Carnap, Rudolf (1996), *Philosophy and Logical Syntax*, London: Routledge & Kegan Paul Press.
- Carnap, Rudolf (2007), *The Logical Syntax of Language*, (Trans. Amethe Smeaton), London: Routledge & Kegan Paul Press.
- Carnap, Rudolf (2016a), “Bilimin Birliği”, *Rudolf Carnap*, (Der. Ercan Salgar), İstanbul: Otorite Yayınları, 202-210.
- Carnap, Rudolf (2016b), “Dilin Mantıksal Analiziyle Metafiziği Eleme”, *Rudolf Carnap*, (Der. Ercan Salgar), İstanbul: Otorite Yayınları, 171-196.
- Carnap, Rudolf (2016c), “Entelektüel Yaşam Öyküsü”, *Rudolf Carnap*, (Der. Ercan Salgar), İstanbul: Otorite Yayınları, 56-110.
- Carnap, Rudolf (2016d), “Protokol Önermeler”, *Rudolf Carnap*, (Der. Ercan Salgar), İstanbul: Otorite Yayınları, s. 153-170.
- Carnap, Rudolf (2019), “Mantıksal Dil Çözümlemesi Karşısında Metafiziğin Yenilgisi”, *Viyana Çevresi Program Yazıları*, (Der. H. Taylan Erkipçak), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Çakmak, Cengiz (2013), “Wittgenstein’da Dil ve Felsefe İlişkisi”, *Felsefe Arkivi*, (30), 141-151.
- Denkel, Arda (1989), “Frege’nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler”, *Felsefe Tartışmaları*, 5, 24-46.
- Dummett, Michael (1993), *Frege: Philosophy of Language*, Cambridge: Harvard University Press.
- Einstein, Albert (2019), *İzafiyet Teorisi: Özel ve Genel Görelilik*, (Çev. Gülen Aktaş), İstanbul: Say Yayınları.
- Frege, Gottlob (1989), “Anlam ve Yönetim Üzerine”, (Çev. Şule Elkâtip), *Felsefe Tartışmaları*, 5, 7-23.
- Frege, Gottlob (2009), “Letter to Husserl”, (Trans. Hans Kaal), *The Frege Reader*, (Ed. Michael Beanley), Oxford: Blackwell Publishing.
- Frege, Gottlob (2009), “Thought”, (Trans. Peter Geach and Robert Stoothoff), *The Frege Reader*, Oxford: Blackwell Publishing.

- Frege, Gottlob (2010), “Kavram ve Nesne Üzerine”, (Çev. İlhan İnan ve Bahadır Turan), *Felsefe Tartışmaları*, 44, 103-119.
- Frege, Gottlob (2019a), *Kavram Yazısı (Begriffsschrift)*, (Çev. Mustafa Özdemir), İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- Frege, Gottlob (2019b), “Fonksiyon ve Kavram”, *Fonksiyon ve Kavram (Seçme Makaleler)*, (Çev. Mustafa Özdemir), İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- Frege, Gottlob (2019c), “Duyum ve Gönderim Üzerine”, *Fonksiyon ve Kavram (Seçme Makaleler)*, (Çev. Mustafa Özdemir), İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- Glock, Hans Johann (2005), *A Wittgenstein Dictionary*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Glock, Hans Johann (2021), *Analitik Felsefe Nedir*, (Çev. Osman Baran Kaplan), İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Gökalp, Nurten (2010), *Duygu ve Etik*, Ankara: Ebabil Yayınları.
- Gökel, Nazım (2019), “Bir Sunum Kipi Olarak Sinn”, *Beytülhikme Uluslararası Felsefe Dergisi Beytülhikme Uluslararası Felsefe Dergisi*, 9 (2), 651-672.
- Gözkân, H. Bülent (2017), “Çevirenin Sunuşu”, *Aritmetiğin Temelleri*, (Çev. H. Bülent Gözkân), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Grayling, Anthony Clifford (2008), *Düşüncenin Ustaları: Wittgenstein*, (Çev. Muhsin Yılmaz), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Grünberg, Teo (2014), “Bertrand Russell’in Tasvirler Teorisi”, *Felsefe Arkivi*, 24, 138-173.
- Gülcan, Nur Yeliz (2006), “Dil Felsefesinde Gönderge Sorunu”, *Felsefe Dünyası*, 44 (2), 168-182.
- Hadot, Pierre (2015), *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, (Çev. Murat Erşen), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hahn, Hans; Neurath, Otto ve Rudolf, Carnap (2019), “Bilimsel Dünya Anlayışı: Viyana Çevresi”, *Viyana Çevresi Program Yazıları*, (Çev. H. Taylan Erkipçak), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Heidegger, Martin (2003), *Metafizik Nedir*, (Çev. M. Şevket İspiroğlu ve S. Kemal Yetkin), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Hempel, Carl (2015), *Doğa Bilimi Felsefesi*, (Çev. Cengiz İskender Özkan ve Talip Kabadayı), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Hintikka, Jaakko (2015). *Wittgenstein Üzerine*, (Çev. Fikret Osman) İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Hume, David (2018), *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, (Çev. Ferit Burak Aydar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İrzık, Gürol (1992), “Wittgenstein ve Carnap: *Tractatus*’un Mantıkçı Pozitivizme Etkisi”, *Felsefe Tartışmaları*, (11), 59-82.
- İnan, İlhan (2018), *Dil Felsefesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Karataş, Çağdaş Burak (2020), “Russell-Meinong Tartışması Üzerine”, *Felsefe Arkivi*, (53), 35-54.
- Kenny, Anthony (2000), *Frege An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Ketenci, Taşkırer (2006), “Aristoteles ve Wittgenstein: Etikte İki Yol”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 91-99.

- Körpe, İsmail (2018), “*Tractatus Logico-Philosophicus*’ta Metafizik Ben ve Dünya’nın ‘*Sub-Specie Aeternitatis*’ Görünümü”, *Metazihin*, 1 (1), 123-139.
- Magee, Bryan (1985), *Yeni Düşün Adamları*, (Çev. Mete Tuncay), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Magee, Bryan ve John Searle (2001), “On Beşinci Tartışma: Wittgenstein”, *Büyük Filozoflar: Platon’dan Wittgenstein’a Batı Felsefesi*, (Ed. Bryan Magee), (Çev. Ahmet Cevizci), İstanbul: Paradigma Yayınları, 332-362.
- Molacı, Melike ve Melodi Çakın (2019), “Sınır Çizme Etkinliği Olarak Felsefe”, *L. Wittgenstein: Temel Kavram ve Sorunlar*, (Ed. Harun Tepe ve Birdal Akar), Ankara: BilgeSu Yayınları, 121-155.
- Monk, Ray (2005), *Wittgenstein: Dâhinin Görevi*, (Çev. Berna Kılınçer ve Tülin Er), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Musgrave, Alan (2013). *Sağduyu, Bilim ve Şüphencilik*, (Çev. Nur Küçük), İstanbul: İthaki Yayıncılık.
- Oktar, Sibel (2019), “Wittgenstein ve Etik: Gürültülü Suskunluk”, *L. Wittgenstein: Temel Kavram ve Sorunlar*, (Ed. Harun Tepe ve Birdal Akar), Ankara: BilgeSu Yayınları, 268-295.
- Özel, Aytekin (2016), *Wittgenstein Mantığında Önermeler Meselesi*, Bursa: Emin Yayınları.
- Özkan, Cengiz İskender (2016), “Transandantal Metafiziğin Olanacağı: Kant ve Wittgenstein”, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 9 (1), 123-142.
- Özkan, Cengiz İskender (2019), “Frege ve Russell’in Düşüncelerinin Etkisinde *Tractatus*’ta Mantıksal Uzay Düşüncesi”, *L. Wittgenstein: Temel Kavram ve Sorunlar*, (Ed. Harun Tepe ve Birdal Akar), Ankara: BilgeSu Yayınları, 35-60.
- Öztürk, Ümit (2011), “Carnap’ın Metafizik Eleştirisi”, *Kaygı*, (16), 143-160.
- Pears, David (1985), *Wittgenstein*, (Çev. Arda Denkel), İstanbul: Afa Yayınları.
- Pitcher, George (1964), *The Philosophy of Wittgenstein*, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Rachels, James (2000), “Subjectivism”, *A Companion to Ethics*, (Ed. Peter Singer), Oxford: Blackwell Publishers Inc.
- Reichard, Ulrich (2014), “Object, Concept, Unity”, *Philosophy of Language and Linguistics: The Legacy of Frege, Russell, and Wittgenstein*, (Ed. Piotr Stalmaszczyk), Berlin: De Gruyter.
- Rızatepe, Harun (1989), “İmleme Yolları”, *Felsefe Tartışmaları*, 5, 47-64.
- Rızvanoğlu, Eren (2019), “Dilde Nesnellik Arayışları ve Öznenin Tasviyesi: Frege ve Wittgenstein”, *L. Wittgenstein: Temel Kavram ve Sorunlar*, (Ed. Harun Tepe ve Birdal Akar), Ankara: BilgeSu Yayınları, 191-212.
- Rovelli, Carlo (2020), *Miletli Anaksimandros ya da Bilimsel Düşüncenin Doğuşu*, (Çev. Atakan Altınörs), İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Russell, Bertrand (1967), “Letter to Frege”, *From Frege to Gödel: A Source Book in Mathematical Logic, 1879-1931*, Cambridge: Harvard University Press.
- Russell, Bertrand (2012), “Mathematical Logic as Based on the Theory of Types”, *American Journal of Mathematics*, 30 (3), 222-262.
- Russell, Bertrand (2013), “Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. 11, 108-128.
- Russell, Bertrand (2015), “Gönderim Üzerine”, (Çev. Alper Yavuz), *Felsefe Tartışmaları*, 49, 55-72.

- Russell, Bertrand (2015), *Mantıksal Atomculuk Felsefesi*, (Çev. Dilek Arlı Çil, Kurtul Gülenç vd.), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Russell, Bertrand (2021), *İnsan Bilgisi: Kapsamı ve Sınırları*, (Çev. Dilek Kadioğlu), İstanbul: Say Yayınları.
- Salgar, Ercan (2016), “Giriş”, *Rudolf Carnap*, İstanbul: Otorite Yayınları.
- Sluga, Hans (1999), *Gottlob Frege*, London: Routledge & Kegan Paul Press.
- Soykan, Ömer Naci (2016), *Felsefe ve Dil: Wittgenstein Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tarhan, Diler Ezgi (2019), “Frege’de Yargıların Formel Mantıksal Analizi ve Düşünceler Üzerine”, *Felsefe Arkivi*, 51, 235-247.
- Taylor, Kenneth Allen (2019), “Russell”, (Çev. Osman Gazi Bülbül), *Dil Felsefesi*, (Der. Barry Lee), Ankara: Fol Yayınları.
- Tepe, Harun (2016), *Platon’dan Habermas’a Felsefede Doğruluk Ya Da Hakikat*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Tepe, Harun (2019), “Giriş”, *L. Wittgenstein: Temel Kavram ve Sorunlar*, (Ed. Harun Tepe ve Birdal Akar), Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Tepe, Harun (2021), *On Kavramda Wittgenstein*, İstanbul: Runik Kitap.
- Turgut, İhsan (1989), *B. Russell, L. Wittgenstein ve Mantıksal Atomculuk*, İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Türkyılmaz, Çetin (2019), “Wittgenstein’in Özne Anlayışı”, *L. Wittgenstein: Temel Kavram ve Sorunlar*, (Ed. Harun Tepe ve Birdal Akar), Ankara: BilgeSu Yayınları, 177-190.
- Ural, Şafak (2012), *Pozitivist Felsefe*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Utku, Ali (2014), *Wittgenstein: Erken Döneminde Dilin Sınırları ve Felsefe*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Utku, Ali (2019), “Dilin İmkânsız Kitabını Yazmak”, *L. Wittgenstein: Temel Kavram ve Sorunlar*, (Ed. Harun Tepe ve Birdal Akar), Ankara: BilgeSu Yayınları, 63-82.
- Von Wright, George Henrik (2006), “Remarks on Wittgenstein’s Use of the Terms ‘Sinn’, ‘Sinnlos’, ‘Unsinnig’, ‘Wahr’ and ‘Gedanke’ in the *Tractatus*”, *Wittgenstein: The Philosopher and His Works*, (Eds. A. Pichler and S. Säätelä), Frankfurt: Ontos Verlag.
- Wagner, Pierre (2019), “Carnap”, (Çev. Osman Baran Kaplan), *Dil Felsefesi*, Ankara: Fol Yayınları.
- Wiggins, David (2010), “Ayer’s Ethical Theory: Emotivism or Subjectivism?”, *Royal Institute of Philosophy Supplement*, (30), 181-196.
- Wittgenstein, Ludwig (1957), “Notes on Logic”, (Der. Harry Castello), *The Journal of Philosophy*, 54 (9), 230-245.
- Wittgenstein, Ludwig (2010), *Tractatus Logico-Philosophicus*, (Trans. Charles K. Ogden), London: Harcourt, Brace & Company, Inc.
- Wittgenstein, Ludwig (2016), “Ahlâk Üstüne Bir Konuşma”, (Çev. Ömer Naci Soykan), *Wittgenstein: Yaşamı, Felsefesi ve Yapıtları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 367-378.
- Wittgenstein, Ludwig (2016), *Tractatus Logico-Philosophicus*, (Çev. Oruç Aruoba), İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein, Ludwig (2017), *Defterler 1914- 1916*, (Çev. Ali Utku), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Yıldırım, Mustafa (2015), *Gottlob Frege'nin Dil Felsefesi ve Mantık Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi S.B.E. Felsefe Anabilim Dalı, Ankara.
- Yıldırım, Mustafa (2016), "Frege'nin Fonksiyon-Argüman Ayrımı ve Genel Önermelere İlişkin Analizi", *Beytülhikme Uluslararası Felsefe Dergisi*, 6 (2), 125-141.
- Yıldırım, Mustafa (2017), "Frege'nin Anlam ve Gönderim Ayrımı", *Beytülhikme Uluslararası Felsefe Dergisi*, 7 (2), 164-183.
- Yıldırım, Özgür (2018), "Wittgenstein'in *Tractatus*'u Açısından Anlam Dışı Kavramı", *Felsefe Arkivi*, (48), 73-85.
- Yüksel, Resul (2021), "Ayer'in Emotivizm'inde Etik İfadelerin Bilişsel İmkânı", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, (31), 375-392.

ÖZ GEÇMİŞ

Kürşat MARAL, Samsun Anadolu İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe bölümünden 28.06.2020 tarihinde mezun oldu. 2020 yılında OMÜ LEE Felsefe Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi. Temel ilgi alanları, dil felsefesi ve bilim felsefesidir (21. 06. 2022).

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0002-9641-6072

Yayınlar:

1. Maral, Kürşat (2022), "Wittgenstein'in Felsefesinde Kesinliğin Rolü", *Social Sciences Studies Journal*, 8 (99), 2108-2114.